

**T.C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN HAKLARI ANABİLİM DALI
İNSAN HAKLARI PROGRAMI**

**GELİR DAĞILIMI ADALETSİZLİĞİNİN
İNSAN HAKLARINA ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

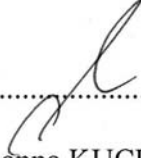
**CAFER DURNA
081128202**

**Danışman Öğretim Üyesi:
Prof. Dr. İoanna KUÇURADI**

İstanbul, Ağustos 2011

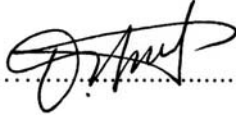
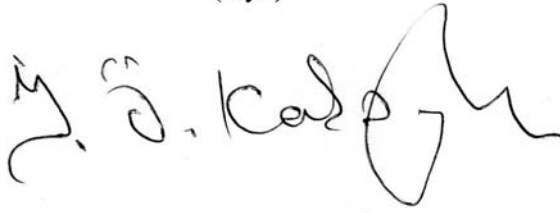
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

12.08.2011 tarihinde tezinin savunmasını yapan Cafer DURNA'ya ait "Gelir Dağılımı Adaletsizliğinin İnsan Haklarına Etkileri" başlıklı çalışma, Jürimiz Tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı İnsan Hakları Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi Olarak Oy Birliği/Oy Çokluğu İle Kabul Edilmiştir.

Prof. Dr. İoanna KUÇURADI
(Başkan)
(Danışman)

Prof. Dr. İbrahim Ö. KABOĞLU
(Üye)

Yrd. Doç. Dr. Özge YÜCEL DERİCİLER
(Üye)

ÖNSÖZ

Günümüzde, bazı insanlar açlıkla ve yoksullukla savaşırken, bazı insanlar obeziteyle ve obeziteye bağlı hastalıklarla savaşmaktadır. Bazı insanlar temel ihtiyaçlarını karşılayamazken, bazı insanlar hoşlarına giden şeyleri sorumsuzca tüketmektedirler. Bu çarpık ve kabul edilemez duruma “yoksulluk” demek ve suçu yoksulluğa yüklemek kolaya kaçmak olduğu gibi, sorumluluktan da kaçmaktır. Yoksulluk, sorunun görünen yüzüdür. Sorunun asıl kaynağı, gelir dağılımının adaletsiz olmasıdır.

Gelir dağılımı adaletsizliği, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını yaratmaktan başka, çok yoksul ülkelerde çok zengin kişilerin, zengin ülkelerde de yoksul kişilerin varlığına neden olmaktadır. Gelir dağılımındaki adalet eksikliği, yoksulluğun küresel bir boyut kazanması sonucunu doğurmuş bulunmaktadır.

İnsan hakları, her insanın insan olmasından dolayı sahip olduğu, devredilemez ve vazgeçilemez haklardır. Oysa açlığa bağlı ölümler yaşanıyor dünyamızda. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, yoksul kişilerin de sahip oldukları bu temel hakları kullanabilmelerini bazen çok zor, bazen de imkânsız hale getiriyor.

Hiç şüphesiz ki, gelir dağılımında adaletin sağlanabilmesinin önündeki en büyük engel, dağılımdaki adaletsizlik sonucu ayrıcalıklı durumda olanların bu ayrıcalıklı durumlarından vazgeçmek istememeleridir. Bu engelin aşılabilmesi için çeşitli öneriler gündeme getirilebilir. Ancak bunda en önemli rolü, belirli bir insan hakları eğitimi oynayabilir. İnsan hakları eğitimi herkesin, ama özellikle gelir dağılımındaki adaletsizlik kendi lehine olanların, insanın değerinin bilincine ulaşmalarında yardımcı olabilecek bir yol gibi görünmektedir.

Tezin hazırlanması sırasında her türlü katkılarını gördüğüm, yaptığı eleştiri ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren değerli hocam ve tez danışmanın sayın Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'ye çok teşekkür ederim. Çalışma esnasında bazı kaynaklara erişimimdeki yardımlarından dolayı değerli dostum Bayram Mavi'ye ve manevi desteğini gördüğüm eşim Tülay'a ayrıca teşekkür ederim.

Ağustos 2011

Cafer DURNA

ÖZET

Sanayi devrimi ile başlayan ve teknolojinin hızla ilerlemesiyle günümüze kadar uzanan süreçte, büyük bir ekonomik büyüme ve refah artışı sağlanmıştır. Ne var ki, refah artışı sağlanmasındaki bu büyük başarıya rağmen, yoksulluğun yaygınlaşması ve şiddetini arttırması engellenememiştir. Hem zenginliğin hem yoksulluğun birlikte artması, gelir dağılımı adaletinin olmadığını göstermektedir.

Dünya Bankası verilerine göre, dünya nüfusunun yaklaşık yarısı, günde 2 doların altında, beşte biri ise, günde 1 doların altında bir gelire yaşamak zorundadır. Bu veriler, en azından dünya nüfusunun yarısının insanca yaşama olanağından yoksun olduğunu göstermektedir. Oysa İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 25. maddesine göre, “*herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır*”. Herkesin sahip olduğu bu hakların, bazı kişiler tarafından kullanılabilir, bazı kişiler tarafından kullanılamıyor olması, insan haklarının evrenselliği ilkesine ters düşmektedir.

Uluslararası ortamda “sivil ve siyasi haklar”la ilgili olarak var olan duyarlılığın “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar” açısından olmadığı ya da çok az olduğu görülmektedir. Sivil ve siyasi hakların ihlâlinde, ülke yönetimleri kabul edilebilir bir mazeret gösterememektedirler. Buna karşın ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ihlâlinde “ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum” kabul edilebilir bir gerekçe olarak öne sürülmektedir. Birtakım hakların ön plana çıkartılmasına karşın, başka birtakım hakların arka planda kalması ise, insan haklarının bütünselliği ilkesine ters düşmektedir. Bir ülkenin ekonomik durumu, vatandaşların hepsinin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek düzeyde değilse, böyle bir durumda, uluslararası topluluğa ve örgütlerine önemli görevler düşmektedir.

Bu çalışmayla, gelir dağılımı adaletsizliğinin insan haklarına etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, birinci bölümde, gelir dağılımı ve yoksulluk; ikinci bölümde, insan hakları; üçüncü bölümde sosyal devlet, demokrasi, küreselleşme ve kapitalizm, çalışmanın konusuyla ilgileri bakımından incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise, gelir dağılımı adaletinin sağlanabilmesinin önündeki engeller ve bu engellerin aşılabilmesi için bazı yapılabilecek olanlar dile getirilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

In the period which begins with the industrial revolution and extends up to the present, the technological progress secured a great increase in economic growth and welfare. Yet despite its success in securing increase in welfare, the spread of poverty, as well as its intensification, could not be prevented. This simultaneous increase in poverty and prosperity shows that there is no income distribution justice.

According to the data of the World Bank, almost half of the World population has to live with less than two dollars a day, and one fifth of the population with less than one dollar. These data show that at least half of the World population is deprived of the possibility to live a humane life. However, Article 25 of Universal Declaration of Human Rights states that *“everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care”*. The fact that these rights of all human beings are enjoyed only by a part of them is in disaccord with the principle of the universality of human rights.

The international community which is quite sensitive in relation to “civil and political rights”, does not show the same sensitivity in connection with “economic and social rights”. Governments are unable to find any acceptable excuse for violations of civil and political rights. While in violations of social and economic rights, “the economic conditions of the country” are put forward as an acceptable excuse, putting certain rights in the foreground and leaving other rights in the background is incompatible with the principle of indivisibility of human rights. When the economic conditions of a country are not sufficient to satisfy the basic needs of all citizens, then the international community and its institutions are expected to take over this task.

The aim of this study is to inquire into the consequences of the unjust distribution of income for human rights. Thus the first part of the study deals with income distribution and poverty, the second part with human rights, the third part with the social state, democracy, globalization and capitalism in connection with the problems of the study. In the “conclusion” we tried to depict certain obstacles which prevent a fair income distribution and to express our opinion concerning what can be done in order to overcome these obstacles.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. GELİR DAĞILIMI.....	4
1.1. Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Ölçülmesi.....	8
1.1.1. Lorenz Eğrisi.....	8
1.1.2. Gini Katsayısı.....	8
1.1.3. Yüzde Paylar Analizi.....	9
1.2. Türkiye’de Gelir Dağılımını Bozan Faktörler.....	9
1.3. Gelir Dağılımı Göstergeleri.....	12
1.3.1. Fonksiyonel Gelir Dağılımı.....	12
1.3.2. Kişisel Gelir Dağılımı.....	13
1.3.3. Sektörel Gelir Dağılımı.....	19
1.3.4. Bölgesel Gelir Dağılımı.....	21
1.3.5. Eğitim Durumuna Göre Gelir Dağılımı.....	23
1.3.6. Meslek Gruplarına Göre Gelir Dağılımı.....	24
1.3.7. Sosyal Gruplara Göre Gelir Dağılımı.....	24
1.3.8. Cinsiyete Göre Gelir Dağılımı.....	26
1.4. Dünyada ve OECD Ülkelerinde Genel Durum.....	27
1.4.1. Dünyada Bölgeler İtibariyle Yoksulluğun Boyutu.....	28
1.4.2. OECD Ülkelerinde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk.....	30
1.4.3. Seçilmiş Bazı Ülkeler İtibariyle Gelir Dağılımı ve Yoksulluk.....	31
2. İNSAN HAKLARI.....	33

2.1. Yaşam Hakkı.....	39
2.2. Eğitim Hakkı.....	41
2.3. Sağlık Hakkı.....	46
2.4. Beslenme Hakkı.....	50
2.4.1. Toplam Gıda Harcamalarının Gelir Grupları Dağılımı.....	51
2.4.2. Gelir Gruplarının Gıda Harcama Oranları.....	52
2.5. Çalışma Hakkı.....	52
2.5.1. 1982 Anayasasında Çalışma Hakkı.....	54
2.5.2. Modern Kölelik.....	57
2.5.3. Sermayenin Hareketliliğine Karşın, Emegın Değersizleşmesi.....	60
2.5.4. Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğü.....	63
2.5.5. Sendikal Haklar.....	65
2.5.6. Grev Hakkı.....	66
2.5.7. Çalışan Çocuklar.....	68
2.5.8. Emeklilik.....	69
3. İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA SOSYAL DEVLET, DEMOKRASİ, KÜRESELLEŞME, KAPİTALİZM.....	71
3.1. Sosyal Devlet.....	72
3.1.1. Sosyalist Düşünce.....	78
3.1.2. Karma Ekonomik Düzen ve Türkiye.....	79
3.2. Demokrasi.....	81
3.2.1. Demokrasi Yoksulluk İlişkisi.....	83
3.3. Küreselleşen Dünyada, Önlenemeyen Yoksulluk.....	89
3.4. Kapitalizm: Fırsatlar ve Riskler.....	92
SONUÇ.....	99
KAYNAKLAR.....	102
ÖZGEÇMİŞ.....	105

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AY	: Anayasa
DAP	: Doğu Asya ve Pasifik
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	: Gayri Sâfi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Sâfi Yurt İçin Hâsıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
KBMG	: Kişi Başına Milli Gelir
KG	: Kişisel Gelir
MG	: Milli Gelir
OECD	: Ekonomik Kalkınma Örgütü
SGP	: Satınalma Gücü Paritesi
SMH	: Sâfi Milli Hâsıla
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
UN	: Birleşmiş Milletler
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WB	: Dünya Bankası

TABLolar

Tablo 1.1. Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı, 1963-2005.....	14
Tablo 1.2. Hane Gelirlerinin % 20’lik Dilimlere Göre Dağılımı, 1987.....	17
Tablo 1.3. Hane Gelirlerinin % 20’lik Dilimlere Göre Dağılımı, 2007-2008.....	17
Tablo 1.4. Sektörel Büyüme Hızları.....	20
Tablo 1.5. Bölgesel Gelir Dağılımı.....	23
Tablo 1.6. Dünya’nın Değişik Bölgelerinde Yoksul Nüfus ve Yoksulluk Oranları, 1987-2001.....	29
Tablo 1.7. Bazı Uluslararası Yoksulluk Sınırlarına Göre Seçilmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranı ve Gini Katsayısı.....	31
Tablo 2.1. Hane Halkı Fertlerinin Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları.....	45
Tablo 2.2. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Sağlık Personeli Başına Düşen Kişi Sayısı.....	48
Tablo 2.3. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Yataklı Sağlık Kurumları Sayısı.....	49
Tablo 2.4. Harcama Türlerine Göre Aylık Ortalama Tüketim Harcamasının Dağılımı, 2008-2009.....	51

ŞEKİLLER

Şekil 1.1. Avrupa Birliği'nde Gelir Dağılımı, 2003.....	18
---	----

GİRİŞ

İnsan hakları, son yıllarda üzerinde çok konuşulan ve tartışılan bir konu olarak öne çıkmaktadır. Ulusal veya uluslararası çoğu çalışmada insan haklarının önemi vurgulanmakta ve insan hakları sorunları gündeme getirilmektedir. Ne var ki, insan hakları son derece güncel bir konu olduğu halde, insan hakları ihlallerinin önüne geçilememektedir. Bu bağlamda gelir dağılımı adaletsizliği, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelir dağılımı adaletsizliği, oransal olarak az sayıda insanın, gereğinden fazla tüketim imkânına sahip olmasına; oransal olarak çok sayıda insanın da, temel ihtiyaçlarını dâhi karşılama olanağından yoksun kalmasına neden olmaktadır. Uluslararası belgelerde yoksulluğun önlenmesi gereği sıklıkla vurgulansa da, yoksulluğun artarak devam ettiği bilinmektedir.

2000 yılında, 147 devlet ve hükümet başkanlarının da dâhil olduğu 189 ulusun temsilcileri, Birleşmiş Milletler'in önderliğinde bir araya gelerek, aşırı yoksulluğa ve açlığa son vermeyi amaçlayan Binyıl Kalkınma Hedeflerinin kabul edildiği tarihî zirveyi gerçekleştirmişlerdir. Bin Yıl Kalkınma Hedeflerinin ilânından 10 yıl sonra, 2010 yılında, Birleşmiş Milletler tarafından, "*Hâlâ özellikle kadınlar, çocuklar ve marjinal gruplar başta olmak üzere, 1,4 milyardan fazla insan yoksulluk sınırının altında yaşıyor. 72 milyon çocuk okula gitmiyor. Her yıl 500 binden fazla kadın gebelikle ilişkili nedenlerden ötürü hayatını kaybediyor. Ve iklim değişikliği korkunç ve hızlı bir şekilde yoksulların ve gelecek nesillerin yaşam kaynaklarını olumsuz yönde etkiliyor*" açıklaması yapılmıştır.¹ Yine Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan "En Az Gelişmiş Ülkeler Raporu"na göre, bu ülkelerde aşırı yoksulluk içinde yaşayan insan sayısı 1980-2007 yılları arasında iki kat artarak 421 milyona ulaşmıştır. Aynı dönemde, gelişmiş ülkelerde refah artışının devam etmiş olması, gelişmiş ülkeler lehine, gelişmekte olan ülkeler aleyhine olan eşitsizliğin daha da artmasına neden olmuştur.

Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı, Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen günlük 2 dolarlık yoksulluk sınırının altında; 1,2 milyar insan ise, günlük 1 dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Oysa gelişmiş ülkelerde, kişi başı millî gelirin 25.000 dolar ile 70.000 dolar arasında olduğu bilinmektedir. Bir yanda, son derece şiddetli ve yaygın bir yoksulluk hüküm sürüyorken, diğer yanda muazzam ve gittikçe artan bir zenginlik hüküm sürmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 25. maddesine göre: "*herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır*". 28. maddesine göre ise: "*herkesin bu Bildirgede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır*". Yukarıda verilen rakamlar, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tarafından tanınan hakların, milyonlarca insan tarafından kullanılmadığını göstermektedir, üstelik Bildirgenin ilânının üstünden 63 yıl gibi uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen.

¹ Birleşmiş Milletler Bin Yıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010.
http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/TR%202010%20MDG%20Report_TR.pdf
(erişim tarihi 30.11.2010)

İnsanlar arasındaki eşitsizliklerin böylesi derinleşmiş olduğu bir dünyada, Evrensel Bildirgede vurgulanan “toplumsal ve uluslararası düzenin” çok uzağında olduğumuz bir gerçektir.

Gelir dağılımı adaletsizliği, bir takım insanların zenginlik içinde yaşarken, başka bir takım insanların şiddetli yoksulluk içinde yaşamasına neden olduğundan, sosyal adaletsizliği de beraberinde getirmektedir. Sosyal adaletsizliğin tek nedeni, elbette gelir dağılımı adaletsizliği değildir; ancak sosyal adaletsizliğin önemli bir nedeni de, gelir dağılımı adaletsizliğidir.

Yoksul bir ülkede, herkesin refah içinde yaşaması mümkün olmasa da; mevcut yoksulluğu herkesin paylaşması mümkündür. Böyle bir ülkede, kişisel refah yüksek olmasa da, “sosyal adalet sağlanmıştır” denilebilir. Herkesin, asgarî bir düzeyde de olsa, temel haklarını gerçekleştirmediği bir yapı, toplumsal barış için de uygun bir ortamdır.

Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılabilirliği açısından, bir ülkede sosyal adaleti sağlamak tek başına yeterli olmayabilir. Ülkedeki zenginlik, öyle azdır ki, eşit paylaşılsa bile, temel hakları karşılamaya yetmeyebilir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu, gelirlerinin önemli bir kısmını, kalkınma yardımları adı altında zengin ülkelere aldıkları yüksek faizli dış borçlara aktarmak zorundadır. Gelirleri, borçlarının faizlerini ödemeye yetmeyen ülkeler dâhi vardır. Bu ülkelerin, yokluğu eşit paylaşımın suretiyle sosyal adaleti sağlamaları mümkünse de, bu ülkelerde yaşayan insanların, içinde buldukları şartlarda, onurlu bir yaşam sürmelerine imkân yoktur (Kuçuradi, 2007, s. 218-219).

Gelir dağılımı bozukluğunu rakamsal olarak ifade etmek için en sık kullanılan yöntem Gini Katsayısıdır. Gini Katsayısı sıfır ile bir arasında bir değerdir. Gini Katsayısının sıfır olması, gelirin herkese eşit dağıtıldığını, bir olması ise tüm gelirin bir kişi veya grupta toplandığını ifade eder. Bu katsayının sıfır veya bir olduğu bir ülke yoktur, ancak ülkeden ülkeye önemli farklılıklar göstermektedir. Danimarka, İsveç, Finlandiya, Norveç, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg ve Hollanda’da Gini Katsayısı, yaklaşık 0,26 düzeyindedir. Bu ülkeler, OECD ülkeleri arasında, geliri en adil dağıtan ülkelerdir. Aynı zamanda, ekonomik yönden kalkınmış olan bu ülkeler, sağladıkları yüksek geliri adil dağıtmış olduklarından, vatandaşlarının refah seviyeleri oldukça yüksektir. Türkiye ise, 0,43 Gini Katsayısı ile Gini Katsayısı 0,48 olan Meksika’dan sonra, OECD ülkeleri arasında gelir dağılımı adaletsizliği en yüksek olan ülkedir. OECD ülkelerinin ortalamasının 0,3 olduğu düşünüldüğünde, Türkiye’nin bu konudaki başarısızlığı daha iyi anlaşılmaktadır.

Gelir dağılımı adaletsizliğinde, Zambiya’nın içinde bulunduğu durum, adeta ürkütücüdür. Çünkü, Zambiya nüfusunun %63,7’si günlük 1 dolardan, %87,4’ü de günlük 2 dolardan daha az bir gelire sahip olduğu halde, Gini Katsayısı 0,53 gibi çok yüksek bir orana sahip.² Yani Zambiya’da günlük geliri 2 doların üstünde olan %12,6 oranındaki nüfusun bir kısmı çok yüksek bir gelire sahip olmalı ki, Gini Katsayısı bu denli yüksek çıkabilsin. Zambiya örneği bize yoksulluğun en sert yaşandığı ülkelerde dâhi bir grup azınlığın zenginlik içinde yaşadığını göstermektedir.

² Bkz: “Bazı Uluslararası Yoksulluk Sınırlarına Göre Seçilmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranı ve Gini Katsayısı”, s. 31

Bu çalışmada, dünya kaynaklarının, tüm insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek düzeyde olduğu halde, kaynakların aşırı adaletsiz dağılımının bunu engellediğini ve bölüşümdeki adaletsizliğin şiddetli yoksullukla birlikte ağır insan hakları ihlallerine neden olduğunu göstermek ve bu soruna çözüm yolları aramak amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, birinci bölümde, gelir dağılımı ve yoksulluk ile ilgili istatistikî verilerden, grafik ve tablolardan yararlanılarak, gelir dağılımı olgusu üzerinde durulmuştur. Gelir dağılımını bozan faktörlerin de incelendiği bu bölümde, özellikle enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi dikkat çekmektedir.

İkinci bölümde, insan hakları konusu incelenmiş ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi başta olmak üzere uluslararası belge veya sözleşmelerle tanınan haklar ve ilân edilen hedefler doğrultusunda, dünyada ve Türkiye’de içinde bulunulan durum değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, kişilerin yaşamlarını doğrudan etkileyen sosyal devlet, demokrasi, küreselleşme ve kapitalizm insan hakları çerçevesinde incelenmiş, bunların gelir dağılımı ile bağlantıları araştırılarak küresel eşitsizliğin artma nedenleri üzerinde durulmuş ve küresel eşitsizliklerin yumuşatılabilmesi için insan haklarına dayalı ulusal ve uluslararası mücadelenin birlikte yürütülmesi gereği öne çıkmıştır.

Sonuç bölümünde, gelir dağılımı adaletinin sağlanabilmesinin önündeki engeller ve bu engellerin aşılabilmesi için yapılacak olanlar belirlenmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

GELİR DAĞILIMI

Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk günümüzde dünyanın karşılaştığı en ciddi sorunlardandır. Küreselleşmenin hızlanmasıyla başlayan değişim sürecinde gelir dağılımı sorunu sıradan bir ekonomi sorunu olmaktan çıkmış, politik ve sosyal bir sorun olarak görülmeye ve genelde yoksulluk sorununa bağlanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede “gelir yoksulluğu”, “sosyal imkân yoksulluğu” ve “insanî yoksulluk” gibi yeni kavramlar ortaya atılmıştır. Diğer taraftan, gelirin kişisel, fonksiyonel, faktörel ve bölgesel dağılımını gösteren çalışmalar, eskiden olduğu gibi gelir eşitsizliğinin değişimini izlemekte kullanılmaya devam etmiştir.³

Gelir dağılımı; “bir ekonomide belli bir dönemde yaratılan gelirin kişiler, toplumsal gruplar ve üretim faktörleri arasında bölüşülmesidir” şeklinde tanımlanabilmektedir.

Gelir dağılımı araştırmaları, içinde yaşanılan toplumun sosyal ve politik yapısını anlama ve açıklama imkânı vermektedir. Gelir dağılımı, gelir eşitsizlikleri ile sosyal ve ekonomik kurumlar arasında nasıl bir ilişki olduğunu, zengin ve yoksul arasındaki gelir farklılığının zaman içindeki değişimini, gelir eşitsizliğindeki değişikliklerin servet, sermaye birikimi ve büyüme üzerindeki etkilerini ve kaynak dağılımını ortaya koymaktadır. Gelir dağılımı politikasının en önemli amacı sadece gelirin araştırılması değil, aynı zamanda millî geliri meydana getiren üretim faaliyeti içindeki sosyal ilişkilerin ve bölüşüm ilişkilerinin bilinmesidir.⁴

Gelir dağılımı adaletsizliği, paranın ekonomik hayata girmesinden itibaren çözülmesi gereken bir sorun olarak insanların karşısında durmaktadır. Ekonomik hayatın tarım ve hayvancılığa dayandığı dönemlerde, gelir dağılımı adaletsizliği günümüzde olduğu kadar büyük bir problem değildi. Ekonomik hayatın canlanması ve finansal piyasaların genişlemesi sonucu ekonomiyi yöneten ve yönlendiren sermaye sahipleri gelirlerini katlarken, bu sistemin izleyicisi konumunda kalanlar, oluşan yüksek gelirden pay alamadıkları için, gelir dağılımı adaletsizliği daha da olumsuz bir noktaya gelmiştir.

Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı günde 2 dolardan daha az bir gelire yaşamaktadır (satın alma gücü paritesi ile yılda 700 dolar). Dünya nüfusunun % 50'sini oluşturan bu 3 milyar insanın dünya üretimindeki payı sadece % 6'dır. Dünya Bankasına göre sadece dünya nüfusunun yarısı günde 2 dolardan daha az bir gelire yaşamamakta, buna ilâveten dünya nüfusunun 1/5'i, yani yaklaşık 1,2 milyar kişi de 1 dolardan daha az bir gelire sahip bulunmaktadır.

Dünya çapındaki bu adaletsiz gelir dağılımı, ülkeler arasında da kendini göstermektedir. Dünyanın en zengin 20 ülkesinin ortalama gelirinin, dünyanın en fakir 20 ülkesinin ortalama gelirine oranı 40 yıl önce 20 iken, günümüzde bu oran yaklaşık 40'a yükselmiştir. İktisat tarihçileri tarafından ortaya konulan rakamlar, bu oranların 1900 yılında 5'e yakın ve 1820

3 DPT (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

4 DPT (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

yılında da yaklaşık 2 olduğunu göstermektedir. Başarılı ülkelerin ortalama gelirlerinin, daha az başarılı ülkelere oranı iki yüzyıl boyunca artış göstermiştir (Doğan, 2007, s. 28-29).

Gelir dağılımındaki eşitsizlik, birçok sosyal sorunun da nedeni olabilmektedir. Ancak:

Sosyal açıdan arzulanan gelir dağılımında eşitsizliği azaltıcı politika, ekonomik gelişme açısından aynı hararetle desteklenmez. Zira ülkedeki gelir dağılımında eşitsizliği azaltıcı politika sonucunda, tasarruf oranı yüksek olan zenginlerden, tasarruf oranı düşük olan fakirlere yapılan transferler sonucunda, ülkedeki toplam tasarruf düşer. Tasarrufların düşmesi, yatırımların azalmasına, yatırımların azalması ise hem millî gelir artış hızının düşmesine, hem de istihdamın azalmasına neden olur.

Nihayet, Milton Friedman'ın ortaya attığı ve 1970'li yıllardan itibaren kabul gören “yeni liberal görüş”, sosyal adaleti sağlayıcı gelir dağılımı politikasını reddetmektedir. Bu görüşü benimseyenlere göre, piyasa mekanizması çarkı, mal ve faktör piyasalarında oluşan göreceli fiyatlarla kimlerin zengin, kimlerin daha az zengin olacağını belirleyecektir. Bu mekanizma içinde daha fazla geliri hak edenler, ön plâna çıkacak ve zengin olacaklardır. Fakirler ise beceriksiz kimselerdir. Gelir dağılımında adalet sağlayıcı politika izleyerek, onları ödüllendirmemek gerektiği öne sürülür (Dinler, 1998, s. 265–66).

Elbette insan hakları bağlamında değerlendirildiğinde, “altta kalanın canı çıksın” şeklinde bir anlayış, kabul edilemez. Bir iktisatçı dünyadaki toplam kalkınma hızını önemsiyor olabilir, ancak aynı zamanda dünyadaki en kötü durumdaki insanın içinde bulunduğu zor şartlar da önemsenmelidir. Ayrıca gelir dağılımı adaletsizliğinden dolayı çok sayıda insanın yoksul olduğu ve alım gücü bulamadığı bir ortamda, zenginlerin ürettikleri ürünleri satmak da kolay olmayacaktır. Refahın halka yayılmadığı bir ortamda, talep artışı sağlanamayacağı için üretim artışı, dolayısıyla da istihdam artışı sağlanamayacaktır. Gelirin tabana yayılmasıyla, halkın alım gücü artacağından, tüketimin de artması sağlanmış olacaktır. Buna bağlı olarak, üretimin ve istihdamın artması sağlanabilecektir. Dünyanın geri kalmış bölgelerinde gelir dağılımı eşitsizliği çok yüksektir, buna karşın üretim de istihdam da artmamaktadır. Oysa gelişmiş ülkelerde hem gelir dağılımı daha adildir, hem de üretim ve istihdam oldukça yüksek seviyelerdedir.⁵

Gelir dağılımı araştırmaları sayesinde önceliklerin ne olduğunu, iktidarların politik tercihlerini hangi yönde kullandığını anlayabilme imkânımız vardır. Yine bu araştırmalar zengin ve yoksul arasında bölüşümün ne şekilde olduğunu, zamanla nasıl bir değişim izlediğinin, gelir dağılımı değişimlerinin ekonomik ve sosyal yapı üzerinde ne gibi etkileri olduğunu tespitini mümkün kılar.

İnsanî gelişmişlik endeksine göre insanca yaşayabilmek için; sağlıklı gıda ve yeterli beslenme, altyapı ve modern donanımına sahip yerleşim ortamlarında barınma, eğitim ve sağlık imkânlarından gerektiği oranda yararlanma, gelecek kaygısını giderecek güvencelere sahip olma, kendisi ve ailesini geliştirmeye yönelik bilimsel, kültürel ve sanatsal imkânlardan yararlanabilme zorunlu hale gelmiştir (Bilgili ve Altan, 2003, s. 9).

⁵ Bkz: “Seçilmiş Bazı Ülkeler İtibarıyla Dünyada Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, s. 31

Gelir dağılımı üzerinde etki edebilecek gücü elinde bulunduran iktidarlar, her bir insanın insanca yaşayabilmesi için gerekli olan ekonomik güce sahip olmasını sağlama çabası içinde olmalıdır. İktidarlar, bu noktada marjinal fayda gözeterek, transfer harcamaları ile gelire en çok ihtiyacı olanları desteklemelidir.

Gelir dağılımı araştırmaları, marjinal faydanın sağlanması açısından da son derece önemlidir. Ekonomiyi yönetenlerin, yani iktidarların sosyal politika belirlerken marjinal faydayı dikkate almaları, yapılacak sosyal harcamalardan, optimum yarar sağlanması açısından oldukça önemlidir.

Belirli bir malın, onu tüketen belirli bir kişiye marjinal faydası, tüketilen son birimin toplam faydaya yaptığı ilave faydadır.

Bir gereksinme ne kadar şiddetliyse, o gereksinmeyi karşılamaya yarayan mal ya da hizmetin sağladığı fayda o kadar büyük olacaktır. Nasıl bir gereksinme karşılandıkça şiddeti azalıyorsa, bir kimsenin sahip olduğu mal miktarı da arttıkça o malın kişiye sağladığı fayda azalmaktadır. Şu halde, bir kişiye sahip olduğu her hangi bir malın ilk biriminin sağladığı fayda, aynı malın ikinci biriminkinden daha büyüktür (Dinler, 1998, s. 109).

Azalan marjinal fayda kanununa göre, geliri yüksek olan bir kişinin, gelirinin daha da artması, gelirinin artan kısmına çok fazla ihtiyaç duyulmaması nedeniyle, o kişiye önemli bir katkı sağlamaz. Gelir artmaya devam ettiği sürece, gelirin faydası azalmaya devam edecektir. *“Marjinal faydanın azalışı kuralı tüketilen her mal ve her tüketicisi için, her mekânda geçerlidir. Bu yönsemeye, evrensel olduğunu belirtmek için “azalan marjinal fayda kanunu” adı verilir”* (Dinler, 1998, s. 111).

Gelir dağılımı adaleti öylesine önemlidir ki, lüks tüketimin zengin ülkelerde, yoksul ülkelere göre daha fazla olması beklenirken, gelir dağılımı adaletsizliği nedeniyle bunun tersi olmaktadır. Yani yoksul ülkelerde gelir dağılımı adaletsiz olduğu için, nüfusun oransal olarak küçük bir bölümü çok yüksek harcamalar yapabilirken, nüfusun çoğunluğu temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz.

Sabah Gazetesinde yer alan, Öme Grup Yönetim Kurulu Üyesi Mahmut Aslan ile Öme Grup bünyesindeki bir tekstil markası olan “Bagozza” hakkında yapılan röportaj, gelir dağılımı ile tüketim eğilimi arasındaki ilişkiyi çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bagozza markasının mağaza açtığı başlıca ülkeler: İran, Halep (Suriye), Aşkabat (Türkmenistan), Ukrayna, Erivan (Ermenistan), Almatı (Kazakistan), Taşkent (Özbekistan), Rusya, Güney Afrika, Erbil (Kuzey Irak), Minsk (Belarus), Sidney (Avustralya), Aberdeen (İskoçya) ve Tunus olması nedeniyle, Mahmut Aslan’a “neden Avrupa’da yoksunuz”, şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Mahmut Aslan, bu soruyu “Avrupa’ya gidemiyoruz. Fiyat politikamız biraz yüksek kalıyor. Giyime çok para harcayan bir yer değil. Üst segment markalar gelişmekte olan ülkelerde, gelir oranının dengesiz olduğu ülkelerde çok fazla rağbet görüyor” şeklinde cevaplamıştır.⁶

⁶ Sabah Gazetesi, Sıfır Sorunla Markalaştı. 24.04.2011.

Üçüncü Dünya ülkesi diye adlandırılmış olan geri kalmış yoksul ülkelerde, yüksek satış rakamlarına ulaşabilen bir marka, satış fiyatlarının yüksekliği nedeniyle gelişmiş zengin Avrupa ülkelerinde satış yapamadığını ifade ediyor. Gelir dağılımı adaletsizliğinin yol açtığı bu tür çarpıklıklara Hindistanlı bir çiftin Antalya'daki 5 milyon dolarlık düğünleri de örnek olarak gösterilebilir.

Yüksek bütçeli bu düğün, medyamızda kendisine önemli bir yer buldu. “*Antalya’da 5 milyon dolarlık Hint düğünü*” başlıklı bir haberin ayrıntıları özet olarak şöyleydi.⁷

Hindistan'ın önde gelen demir çelik üreticisi bir ailenin kızı ile ülkenin en büyük tekstil firması sahibinin oğlu için Antalya'da 5 gün süren düğün organizasyonu 5 milyon dolara mal oldu.

Düğünün tüm masraflarını kız tarafı üstlenirken, Hint geleneklerine göre kız evinin erkek tarafına 15 milyon euro başlık parası verdiği öğrenildi.

Düğün organizasyonu öncesi gazetecilere açıklama yapan Mardan Palace Oteli Mutfak Şefi Levent Karahan, 5 gün süren düğünde 140 Türk, 30 da Hintli aşçının görev yaptığını söyledi. Karahan, düğün öncesi yaklaşık 3 aylık bir saha araştırması ve hazırlık dönemi geçirdiklerini ifade etti.

Mardan Palace Oteli CEO'su İrfan Demirok da, düğünün toplam masrafının 5 milyon dolar civarında olduğunu; kendi otellerine ise 2 milyon dolar civarında para kaldığını ifade etti.

Oysa Hindistan, açlığın ve yoksulluğun hüküm sürdüğü ülkelerin başında gelmektedir. Halkın % 35,3'ü günlük 1 doların, % 80,6'sı ise 2 doların altında bir gelire yaşam mücadelesi vermektedir. Gini Katsayısı 0,33 olan Hindistan, gelir dağılımı adaletsizliğinde de başı çeken ülkelerden biri durumundadır.⁸

Her yıl milyonlarca insanın yoksulluğa bağlı sebeplerden dolayı öldüğü bir dünyada, bazı insanların, masallardaki gibi lüks bir hayat sürebiliyor olmaları, “*insan olmanın değerinin bilgisine sahip olan ve her eylem ve tutumunda bunu hesaba katan etik kişinin özellikleri*” ile bağdaşır bir durum değildir (Kuçuradi, 2006, s. 175).

Üçüncü Dünya ülkelerinde görülen bu çarpık tüketim eğilimini İoanna Kuçuradi şöyle açıklamaktadır:

Devlet merkeze alınarak bakıldığında, Üçüncü Dünya ülkelerinde sosyal adaletsizlik yaratan bir neden, o ülkelerdeki siyasal yönetimlerin, bir şeyi başaramamasıdır: sıkıntıları, eksiklikleri, “yok”ları yurttaşlar arasında eşitçe paylaşmıyolar. Özellikle devletin yoksul olduğu ülkelerde bugün açıkça görülebilen bu durumda, dolaylı olarak korunan hakların korunması isteminde bulunan yasalara rağmen, bunların o ülkelerdeki belirli koşullarda işleyebilmeleri için gerekli başka bazı yasaların olmamasından, bütün yurttaşların bu tür haklarının eşitçe korunma olanakları

⁷ <http://www.haber24.com/Video-Haber/1-193833/Antalya-da-5-milyon-dolarlik-Hint-dugunu.html> (erişim tarihi 20.07.2011)

⁸ Bkz: Bazı Uluslararası Yoksulluk Sınırlarına Göre Seçilmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranı ve Gini Katsayısı, s. 31

sağlanamamakta, dolayısıyla o ülkelerde bazı yurttaşların bu tür hakları, o ülkenin olanaklarının izin verdiği kadar çok daha fazla korunmakta, birçok yurttaşın hakları ise çok az derecede korunmakta, bazen de hiç korunmamaktadır. Örneğin bazı yurttaşlar ithal malı, pahalı bir güzellik kreminden birkaç tane birden satın alırken, başka bazı yurttaşlar, eczanede bir kalp ilacının fiyatını duyunca, onu almadan geri döner (Kuçuradi, 2007, s. 16).

Dünyanın tüm ülkelerinde gelir dağılımı adaleti önemlidir, ama en çok da geri kalmış ülkelerde önemlidir. Çünkü bu ülkelerde kişi başı gelir zaten çok düşüktür. Gelir dağılımı adaletsiz olunca, o ülkelerde yaşayan insanların çoğunluğu, o çok düşük olan gelirin de çok altında bir gelirle yaşamak zorunda kalmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki bu adaletsiz durum, kısa zaman içinde, tam olarak düzeltileneye de, hiç değilse yumuşatılma olanağı vardır. Ancak, *“olanaklı olan, onu gerçekleştirmeye girişen olmayınca, hiçbir zaman gerçek olmaz”* (Kuçuradi, 2007, s. 19).

Gelir dağılımı araştırmaları ile ilgili ulusal veya uluslararası raporların hazırlanışında, gelir dağılımı hesaplamalarıyla ilgili çeşitli yöntemlerden yararlanılmaktadır.

1.1. Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Ölçülmesi

Dünyada gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmek için kullanılan pek çok yöntem vardır. Başlıca kullanılan yöntemler arasında Lorenz Eğrisi, Gini Katsayısı, Yüzde Paylar Analizi yer almaktadır.

1.1.1. Lorenz Eğrisi

Gelir dağılımı bozukluğunu grafiksel olarak gösteren Lorenz Eğrisinin yatay ekseninde kişi veya hane halkları nüfusunun birikimli yüzde payları, dikey ekseninde ise bu kişi veya hane halklarının elde ettikleri gelirin birikimli yüzde payları yer alır.

Lorenz Eğrisi, nüfusun yüzde ne kadarının gelirin yüzde kaçını aldığını gösterir. Tam olarak eşit gelir dağılımı olması halinde Lorenz Eğrisi, 45°'lik doğruyla çakışır. Böylesi eşit bir gelir dağılımı hiçbir ülkede olmadığı için, eğri mutlaka sağa doğru açılır. Lorenz Eğrisi ne kadar köşeye doğru sarkmışsa, gelir dağılımı o kadar adaletsiz demektir.

1.1.2. Gini Katsayısı

Bir ülkede gelir dağılımındaki eşitliğin ya da eşitsizliğin (adaletsizliğin) derecesini gösteren Lorenz Eğrileri, geometrik bir yöntemdir. Oysa ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmak ya da bir ülkedeki eşitsizliğin yıllar boyu değişimini izleyebilmek için, eşitsizliğin bir katsayı ile ifade edilmesi daha uygun olacaktır. İşte *“Gini Katsayısı”, eşitsizliği bir oranla gösteren ve eşitsizliğin derecesini ölçen bir katsayıdır”* (Dinler, 1998, s. 263).

Gini Katsayısı sıfır ile bir arasında bir değer alır. Sıfır herkesin eşit gelir aldığı, bir ise gelirin tamamının bir kişide veya grupta toplandığı anlamına gelir. Yani Gini Katsayısı sıfıra yaklařtıķça gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaldığını, bire yaklařtıķça da adaletsizliğin artığını gstermektedir.

Gini Oranı, Lorenz Eğrisine bağlı olup, Lorenz Eğrileri ile koeğen arasında kalan alanın, koeğenin altında kalan toplam alana olan oranına eşittir. Gini oranının artması eşitsizliğin artığını, azalması ise eşitsizliğin azaldığını gsterir.⁹ Gini Katsayısının sıfır olması Lorenz Eğrisinin 45°'lik doğruya paralel olması durumunu ifade eder.

1.1.3. Yüzde Paylar Analizi

Yüzde payları, kişisel gelir dağılımını ölçmede kullanılan ve eşitsizlik ölçüleri içinde en açık olandır. Kişisel gelir dağılımını ölçmede kullanılan Yüzde Paylar Analizinde, haneler %1'lik 100, %5'lik 20, %10'luk 10, %20'lik 5 gruba ayrılarak her grubun toplam gelirden aldığı paylar karşılaştırılabilmektedir.

Hane gelirlerine ilişkin yüzde payların hesaplanabilmesi için, haneler toplam kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanır ve hangi “Yüzde Paylar Analizi” yapılacaksa, haneler o sayıda gruba ayrılır. Her yüzde gruba düşen kullanılabilir gelir, toplam kullanılabilir gelire oranlanarak hanelerin gelirine ilişkin yüzde paylarına ulaşılır. Yüzde paylar analizinde, gelirin eşit dağılması için her grubun gelirden aldığı pay ile toplam nüfustan aldığı pay eşit olmalıdır. Özellikle uluslararası karşılaştırmalarda gelir sahiplerini gelir düzeylerine göre 5 eşit (%20'lik) gruba bölerek her bir grubun toplam gelir içindeki payını karşılaştırmalı olarak irdelemek mümkündür.¹⁰

Doğru değerlendirme yapılabilirliği açısından yüzde payların küçültülmesi daha uygun olacaktır. Yüzde payların geniş tutulması (%20 gibi) gelir dağılımı çarpıklığının bir ölçüde gizlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Çok yüksek gelirlilerin gelirleri, %20 ile ortalaması alındığından daha düşük gözükmetedir.

1.2. Türkiye’de Gelir Dağılımını Bozan Faktörler

Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından hazırlanan sekizinci beş yıllık kalkınma plânına göre, Türkiye’de gelir dağılımını bozan faktörler genel olarak şöyle özetlenebilir:¹¹

- Kamu kesimindeki açıklar, Kamu Sektörü Borçlanma gereğini artırarak kamu kesiminin piyasalardan borçlanmasına, bu ise bir taraftan özel kesimin yatırımları dolayısıyla istihdamın

⁹ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

¹⁰ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

¹¹ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

artışının yavaşlamasına, diğer taraftan reel faizleri yükselterek, emek dışı gelirlerin payını artırmaktadır.

- Vergi politikalarında dolaylı vergilere daha fazla önem verilmesi, düşük gelirli kesimler aleyhine ortam hazırlamaktadır.
- Açık finansman, yani para miktarının üretim artışına paralel olarak belirlenmemesi sonucu, 25 yılı aşkın süredir yüksek oranda seyreden enflasyon, dar ve sabit gelirlileri olumsuz etkilemektedir.
- Kredi politikası uygulamalarında gelir dağılımına yönelik hedeflerin yeterince dikkate alınmaması, sektörel ve bölgesel gelir dağılımını daha da bozmaktadır.
- Sermaye piyasasında yaşanan gelişmeler ve özelleştirmede kullanılan yöntemler, sermayenin tabana yayılmasından çok, kamuya ve özel girişimcilere kaynak aktarımında kullanılmaktadır.
- Fiyat politikası, KİT ürünleri ve tarımsal destekleme fiyat politikaları yoluyla, emek ve tarım dışı kesimlere kaynak aktarımında kullanılmaktadır. Aktarılan kaynakların etkin kullanılmaması, üretim yerine ranta ve tüketime yönelmesi, gelir dağılımı sorununun daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Böylece, büyük halk kitlelerinin gelir ve tüketimi kısılarak yaratılan zorunlu tasarruflar, yatırım yoluyla ekonomiye dönmekte; emek payındaki azalma, savunulduğu gibi, büyümeye hizmet etmemektedir.
- Miras hukuku ve küçük çiftçilerde hızlı nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan arazi parçalanması, daha sonra mülksüzleşme sürecine dönüşmekte ve bu süreç, gelir bölüşümünü düşük gelirli gruplar aleyhine bozmaktadır.
- Piyasa yapıları girişimcilerin aşırı kâr elde edebilecek düzeyde tekeli ve oligopolistik bir yapı göstermektedir. Ayrıca, kamu kesiminin yaptığı zamlar, mevcut piyasa yapısı içinde, girişimcilerin, gösteriş etkisiyle ek kâr etmelerine ortam hazırlamaktadır.
- Sosyal güvenlik sisteminde, kapsam olarak ortaya çıkan gelişmelere karşın, içerik olarak önemli sorunlar bulunmaktadır.
- İşgücü piyasalarına ilişkin temel sorun, örgütlenme düzeyinin yetersizliği, örgütlü kesimde ise sendikaların etkin olmamasıdır. Ayrıca, yüksek oranlı işsizlik, sendikaların etkinliğini azaltırken, taşeronlaşma ve kaçak işçi çalıştırma gibi yollara başvurulmaktadır.
- Tarım ve diğer sektörler arasında gelir farkının çok yüksek olması, diğer sektörler için tarım kaynaklı işgücü arzının esnekliğini artırmaktadır. Buna bağlı olarak reel ücreti artırmadan istihdamı artırma şansına sahip olan sanayi ve hizmetler sektörü, kârlarını büyük ölçüde artırmaktadır.
- Özellikle 1980 sonrasında, yatırımların yetersizliği yanında sektörel ve bölgesel dağılımın dengesizliği, bir taraftan işsizlik, diğer taraftan göç olgusunu artırmış, büyük kentlerde işsiz ve/veya düşük ücretle çalışmaya hazır işsizler ordusu yaratmıştır. Bu, bir taraftan emek aleyhine sonuçlar yaratırken, ayrıca, genelde kaçak, marjinal sektörlerin ortaya çıkmasına, kayıt dışılığın genişlemesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak vergi gelirlerinin yeterince artmaması, gelir dağılımının düzenlenmesinde kullanılacak kaynakları sınırlandırmaktadır.
- Eğitim politikasında, özellikle 1980 sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, gelir dağılımındaki dengesizliği artırmıştır. Çünkü bölüşüm dengesizliğinin azaltılmasında etkili bir araç olmasına karşın eğitimde fırsat eşitliği sağlanması yönünde bir politika bulunmamaktadır. Nitekim, iyi

eğitim alınabilmesi, yüksek gelire gereksinim oluşturmakta; bunu da ancak, yüksek gelirli gruplar sağlayabilmektedir. Kırsal kesimde de eğitim düzeyinin düşüklüğü dikkate alındığında, sektörel gelir bölüşümü dengesizliği nedeniyle kırsal alanlardan kente göç edenlerin ucuz emek olarak çalışması kaçınılmaz olmaktadır. Bir başka deyişle, Türkiye koşullarında sektörel gelir bölüşümü dengesizliği, fonksiyonel bölüşümdeki dengesizliğe kaynaklık etmektedir.

- Teknolojik gelişmeler, emeğin sermaye ile ikame olanağını artırmaktadır. Böylece, işsizlik yanında ikame olanakları da işgücü üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Bu nedenle ücretler artsa bile, istihdam azalışı ve/veya yetersiz artışı nedeniyle ücret payı düşmektedir.

- Bu koşullarda fonksiyonel gelir bölüşümünde emek aleyhine ortaya çıkan bir gelişme, sektörel bölüşümde tarım aleyhine, bu ise geri kalan bölgelerin daha çok tarım bölgeleri olması nedeniyle de bölgesel bölüşümde geri kalmış bölgeler aleyhine gelişme yaratmaktadır. Buna bağlı olarak kişisel gelir bölüşümü de düşük gelirli gruplar aleyhine bozulmaktadır. Bu gelişme, bölüşüm türlerinin birbirinden bağımsız olmadığını ortaya koyması yanında, bölüşüme yönelik politikalara tek boyutlu bir bakış açısının yetersiz olacağı anlamına da gelmektedir.

Devlet, ücretlerin reel olarak geriletmesinde, çalışanların örgütlenme hakkına getirilen yasal kısıtlamalar ve yüksek oranlı enflasyon ile katkıda bulunmuştur. Ayrıca, yüksek kamu kesimi borçlanma gereğine çare olarak, zaman zaman ağır bedeller de ödenerek, sıcak para girişine ortam hazırlanmıştır.¹²

Gelir dağılımını bozan faktörlerle ilgili, İstanbul Ticaret Odası tarafından da bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları da Devlet Planlama Teşkilâtının hazırladığı çalışmayla benzer niteliktedir. İstanbul Ticaret Odasının tespitlerine göre:

Ülkemizde gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk oranının yüksek seyretmesinin altında yatan nedenlerin başında geçmiş yıllarda kronikleşen yüksek enflasyon, düşük ücretler ve işsizlik gelmektedir. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren artan enflasyon her ne kadar kendini 1960'larda göstermese de 1970'li yıllardan itibaren 2000'li yıllara kadar geçen 30 yıllık süreçte kronik hale gelmiştir. 1971 yılında yüzde 17 olan enflasyon, 1980'de yüzde 90'a; 1994'de yüzde 120'li seviyelere dahi çıkmıştır. Enflasyonda yaşanan bu yükseliş özellikle yoksul kesimlerin alma gücünde önemli bozulmalara neden olarak gelir dağılımının iyileşmesinin ve yoksulluğun azalmasının önünde engel teşkil etmiştir (Okumuş, 2010, s. 297).

Gelir dağılımındaki adaletsizliği ve yoksulluğu arttırıcı etkisi her iki çalışmada da belirtilmiş olan enflasyon, örtülü bir vergi görevi görmektedir. Yüksek kamu açıklarını kapatmak için, para basarak ekonomiye süren hükümetler, neden oldukları yüksek enflasyon ile paranın değersizleşmesine, dolayısıyla toplumun daha da fakirleşmesine neden olmaktadır.

Bir ülkede fiyatlar genel düzeyi yükselirken, bu fiyat artışları tüm mallarda aynı oranda gerçekleşirse ve toplumlardaki tüm kesimlerin gelirleri enflasyon oranında artarsa, böyle bir enflasyondan kimse zarar görmez. Ekonomideki tüm kesimler eski satın alma güçlerini koruyacaklarından, enflasyon gelir dağılımı üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etki yapmaz. Oysa, enflasyonla birlikte toplumda bir kesim, satın alma güçlerini enflasyona karşı korurken, işçi

¹² DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

memur, emekli başta olmak üzere bir diğer kesim, satın alma gücünü koruyamaz. Böylece, toplumda ücretli kesimden, serbest meslekle uğraşanlara ve kâr geliri elde edenlere doğru bir gelir transferi bir başka deyişle yeniden gelir dağılımı olgusu yaşanır (Dinler, 1998, s. 412).

Türkiye’de, yeniden gelir dağılımı süreci özellikle 1980 sonrası hız kazanmıştır.

Bu dönemde ücretler genellikle enflasyon seviyesinin altında artmış; sendikal haklara getirilen kısıtlamaların, ücret artışlarının enflasyon değeri altında tutulmasında ve ücret gelirlerinin millî gelirdeki payının önemli ölçüde düşmesinde, etkisi büyük olmuştur; diğer taraftan, toplam gelir vergisi içinde diğer kesimlere nispetle, ücretlilerden alınan vergi artırılmış; tarıma yapılan desteğin azaltılması, tarım ürünleri destekleme alımlarının sınırlandırılmasının da etkisiyle tarım kesiminin millî gelir içindeki payı da önemli ölçüde düşmüştür (Uzunhasanoğlu, 2007, s. 71).

Böylece, yüksek enflasyonun hâkim olduğu dönemlerde, zengin daha da zenginleşirken, gelirlerini enflasyon oranında arttıramayan kesimler, daha da fakirleşmiştir.

1.3. Gelir Dağılımı Göstergeleri

1.3.1. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımı, bir ekonomide üretim faktörleri fiyatları cinsinden millî gelirin paylaşımını ifade eder. Böylece ülke içinde yaratılan gelirin üç temel üretim faktörü olan işgücü, sermaye ve toprak sahipleri arasında bölüşümü; başka bir deyişle GSYİH içerisinde ücretin ve ücret dışı gelirlerin payı belirlenmiş olmaktadır.¹³

Fonksiyonel gelir dağılımında emeğin gelirin ücret, toprağın gelirin rant, müteşebbisin gelirin de kâr denmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımı, millî gelirin farklı sosyal sınıflar arasında nasıl dağıldığı konusunda bilgi edinmeyi mümkün kılar. Fonksiyonel gelir dağılımı, emekle elde edilen gelir ile emek dışı gelirin bölüşümü şeklinde de tanımlanabilir. Bu bölüşüm sonucu gelirin ne kadarının çalışanlara ücret, sermayedarlara faiz, toprak sahiplerine rant olarak dağıldığı incelenebilir.

Fonksiyonel gelir dağılımı, bir ülkenin gelişmişlik seviyesi hakkında oldukça sağlıklı bilgi verebilir. Nitekim, gelişmiş ülkelerde iktisadî kalkınmanın başlangıç dönemlerinde tarım kesimi millî gelirden en büyük payı alırken, gelişme düzeyi yükseldikçe ücretlilerin payının arttığı gözlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tarım kesiminin millî gelirdeki payı önemini korurken, ücretlilerin geliri nispi olarak daha düşüktür.¹⁴ Gelişmiş ülkelerde işsizlik oranlarının düşük olması, ücretli nüfusun aktif nüfusa oranının yüksek olması ve refah artışının ücretlere yansıtılması nedeniyle ücretlilerin payı millî gelir içinde önemli yer tutar. Gelişmekte olan ülkelerde ise çalışanların teknoloji yetersizliğinden dolayı daha az verimli olması, firma

¹³ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

¹⁴ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

ölçeklerinin küçük ve ücret dışı gelirlerinin yüksek olması, işsizlik oranlarının yüksek olması ücretlilerin millî gelir içindeki payının düşük olmasının nedenleridir.

1.3.2. Kişisel Gelir Dağılımı

Gelirin kişiler arasındaki dağılımının incelenmesi, fonksiyonel dağılımının incelenmesi kadar önemlidir. Kişisel gelir dağılımı, cinsiyet, yaş, meslek, işteki durum, eğitim, sosyal gruplar ve bölgesel farklılıklar gibi karakteristikler ile açıklanabilmektedir. Elde edilen sonuçlar, insan sermayesine yapılacak yatırımların gelir dağılımını düzeltici boyutları olacağını kanıtlaması bakımından önemlidir.¹⁵

Ayrıca, kullanılabilir gelir dağılımı araştırmaları, bir ülkede belirli bir sürede yaratılan tüm gelirin, haneler veya kişiler arasında nasıl bölüştüğünün ortaya konulması, hanelerin sosyal ve ekonomik yapılarında zaman içerisinde meydana gelen değişikliklerin belirlenmesi açısından da önemli çalışmalardır. Kişisel gelir dağılımı ekonomik olduğu kadar sosyal eşitsizliklerin de iyi bir göstergesidir.

Kişisel gelir dağılımında eşitsizliğe, bir ülkede izlenen iktisat politikası ve piyasanın yapısı kadar kanunlar, sendikal haklar ve hatta tesadüfler neden olabilir. Bunları ücret farkları, piyasanın rekabet yapısı, toprak mülkiyetinin dağılımında adaletsizlikler ve bölgelerarası gelişmişlik farkları olarak dört grupta toplamak uygun olacaktır (Dinler, 1998, s. 264).

“Kişisel gelirin eşit olarak dağıldığı hiçbir ülke düşünülemez. Her ekonomide farklı yoğunlukta olmakla birlikte, kişisel gelir dağılımında adaletsizlik vardır” (Dinler, 1998, s. 264). İdeal olan bu adaletsizliğin mümkün olduğunca azaltılmasıdır.

Birleşmiş Milletlerin yayınladığı Beşeri Gelişme Raporuna göre dünyanın en zengin ülkelerinde yaşayan % 20’lik nüfus dünya gelirin % 86’sına sahipken, en alt kademedeki % 20’lik nüfus ise dünya gelirin sadece ve sadece % 1’lik bir bölümüne sahiptir. % 13’lük bir gelir ise % 60’lık orta halliler tarafından paylaşılmaktadır (Doğan, 2007, s. 6).

Herkesin aynı gelire sahip olması pek mümkün değildir. Ayrıca böyle bir durum adil de olmayabilir. Daha çok çalışanın, elde edilen gelirden belli oranda daha fazla pay alması, kabul edilebilir bir durumdur. Ancak, Birleşmiş Milletler tarafından ilân edilen rakamlar, gelir dağılımındaki adaletsizliğin, kabul edilebilir noktadan çok uzak olduğunu göstermektedir.

1.3.2.1. Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı

Türkiye’de gelir dağılımı adaletsizliğinin düzeltilmesi yönünde verilen mücadeleler çok yetersiz olmasına karşın tamamen başarısız değildir. Gelir dağılımı ile ilgili istatistiklere bakıldığında, gelir dağılımı adaletsizliğinin çok az da olsa düzeldiği görülmektedir.

¹⁵ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

Bireysel gelir dağılımı eşitsizliğini ortaya çıkarmak üzere yapılan çalışmaların çoğunluğu veri kaynağı olarak gelir dağılımı anketlerini kullanmaktadır. Hane halkı gelirini temel alan gelir dağılımı anketlerine dayanılarak Türkiye’de bireysel gelir dağılımını tespit eden çalışmalar, 1968, 1973, 1986, 1987, 1994, 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar gerek kapsam gerek yöntem açısından farklılıklar içermektedirler. Gelir dağılımı çalışmalarını, anketler dışında gelir vergisi beyanlarına dayanarak yapmak da mümkündür. 1963 yılında yapılan çalışma bu türden bir örnek olup beyanname ile gelir vergisi ödeyen yükümlülerin beyanlarına dayanmaktadır. Bugüne kadar yapılan bireysel gelir dağılımı çalışmalarından tespit edilen bulgular, Tablo 1.1’de özetlenmiştir.¹⁶

Tablo 1.1. Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı, 1963-2005

Hane Halkı Yüzdeleri	1963 (a)	1968 (b)	1973 (c)	1978 (d)	1983 (e)	1986 (f)	1987 (g)	1994 (h)	2002 (i)	2003 (j)	2004 (k)	2005 (l)
En düşük %20	4,5	3,0	3,5	2,9	2,7	3,9	5,2	4,9	5,3	6,0	6,0	6,1
İkinci %20	8,5	7,0	8,0	7,4	7,0	8,4	9,6	8,6	9,8	10,3	10,7	11,1
Üçüncü %20	11,5	10,0	12,5	13,0	12,6	12,6	14,1	12,6	14,0	14,5	15,2	15,8
Dördüncü %20	18,5	20,0	19,5	22,1	21,9	19,2	21,2	19,0	20,8	20,9	21,9	22,6
En yüksek %20	57,0	60,0	56,5	54,7	55,8	55,9	49,9	54,9	50,1	48,3	46,2	44,4
Gini Katsayısı	0,55	0,56	0,51	0,51	0,52	0,50	0,43	0,49	0,44	0,42	0,40	0,38

Kaynaklar : (a) 1963, Çavuşoğlu ve Hamurdan, 1966, (b) 1968, Bulutay, Timur ve Ersel, 1971, (c) 1973, DPT, 1976, (d) 1978, Celasun M., 1986, (e) 1983, Celasun M., 1989, (f) 1986, Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu, 1986, (g) 1987, DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü), 1990, (h) 1994, DİE, 1996, (i) 2002, DİE, 2003, (j) 2003, DİE, 2004, (k) 2004, DİE, 2005, (l) 2005, TÜİK, 2006.

Dünyada genel olarak gelir dağılımı araştırmalarında ülke nüfusları yüzde 20’lik gruplara ayrılmış olarak 5 grupta incelenir. Bu incelemelerde en düşük gelir elde eden yüzde 20’lik nüfustan en yüksek gelir elde eden yüzde 20’lik nüfusa kadar olan gruplar 1’den 5’e kadar sıralanır. Yani birinci grup en yoksul grup olurken, beşinci grup en zengin gruptur. Bu çalışmalarda amaç, ülkede oluşan toplam gelirin gruplara orantısal dağılımını tespit etmektir. Bu tespit sayesinde yıllar itibarıyla gelir dağılımındaki gruplararası değişim gözlemlenebilmektedir.

Türkiye’de 1963 yılında toplam gelirin %4,5’ine sahip olan birinci grubun gelirden aldığı pay 1994 yılına kadar istikrarsız bir şekilde sürekli dalgalanmıştır. 1978 yılında en düşük seviyesi olan %2,9’a kadar düşmüştür. 1987 yılında birinci grubun aldığı pay %5,2’ye çıkmış olmasına rağmen, 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle tekrar düşerek %4,9 seviyesine gelmiştir. 1994 yılından sonra birinci grubun aldığı pay hiç düşmeyerek 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla %5,3, %6,0, %6,0 ve %6,1 olarak gerçekleşmiştir.

¹⁶ DPT (2007). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı.

İkinci grubun da birinci grupta aynı seyri izlediği 1963 yılında %8,5 olan oranın 1994 yılına kadar istikrarsız bir şekilde dalgalandığı görülüyor. 1987 yılında ikinci grubun millî gelirden aldığı pay %9,6'ya çıkmış olmasına rağmen 1994 yılında aynı birinci grupta olduğu gibi kriz nedeniyle %8,6'ya gerilemiştir. 1994 yılından 2005 yılına kadar ikinci grubun aldığı pay düzenli olarak artış göstermiş ve 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla %9,8, %10,3, %10,7 ve %11,1 olarak gerçekleşmiştir.

Üçüncü ve dördüncü grup için de ilk iki gruptaki seyir aynı şekildedir. 1963'ten 1987'ye kadar bir yukarı bir aşağı değişim gösteren oranlar, 1987'den 1994'e gelindiğinde, üçüncü ve dördüncü grup için, sırasıyla %14,1 ve %21,2'den, %12,6 ve %19,0'a düşmüştür. 1994'ten 2005 yılına kadar oranlar her iki grup için de istikrarlı bir artış göstererek 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında üçüncü grup için %14, %14,5, %15,2 ve %15,8; dördüncü grup için ise %20,8, %20,9, %21,9 ve 22,6 olarak gerçekleşmiştir.

Gelirden en yüksek paya sahip olan beşinci grubun millî gelirden aldığı pay elbette diğer dört grubun tersine bir yönde değişim göstermiştir. İlk dört grup aynı yıllarda her zaman aynı yönde değişim gösterdiğine göre (beraber artıp, beraber azaldıklarına göre), beşinci grup da her zaman için tersine bir değişim göstermek zorundadır. 1963 yılında beşinci grup millî gelirin yarısının tam 7 puan üstünde, yani %57'de iken, bu oran 1987 yılında %49,9'a düşmüş olmasına karşın 1994 yılında krizin etkisiyle tekrar artış göstererek %54,9'a gelmiştir. Kriz yıllarında ilk dört grubun dördünün de millî gelirden aldıkları pay azalmıştır; ancak beşinci grubun kriz yıllarında millî gelirden aldığı pay 5 puan artmıştır. Diğer bir ifadeyle kriz dönemlerinde de her zaman olduğu gibi yoksullar kaybetmektedir.

Gelir dağılımı adaletsizliğinin değerlendirilmesinde en çok kullanılan yöntemlerden biri olan Gini Katsayısı sıfır ile bir arasında bir değere sahiptir. Sıfır tam bir eşitliği ifade ederken bir gelirin tamamının tek bir kişi veya grupta toplanmış olduğunu ifade eder. Gelir ne kadar adilse, Gini Katsayısı sıfıra o kadar yakındır.

Türkiye'deki gelir dağılımı adaleti Gini Katsayısı temel alınarak incelendiğinde de, beş gruba ayırarak yapılan değerlendirmeye paralel bir sonuç çıkmaktadır. 1963 yılında 0,55 olan Gini Katsayısı 1987 yılında 0,43'e gerilemiş. Gelir dağılımındaki bu olumlu gidişat 1994 yılında bozulmuş ve katsayı tekrar yükselerek 0,49'a çıkmıştır. 1994 yılının Türkiye'de gelir dağılımının düzenli olarak düzelmeye başladığı bir dönüm noktası olduğunu Gini Katsayısıyla da görebiliyoruz. 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında Gini Katsayısı sırasıyla 0,44, 0,42, 0,40 ve 0,38'lik değerlere düşerek olumlu gidişatın sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Gelir dağılımındaki bu olumlu gidişata rağmen, hâlâ, beşinci grup mensuplarının millî gelirden aldıkları pay, birinci grup mensuplarınınkinden 7,1 kat fazladır (beşinci grup/birinci grup). 1963 yılında bu oran 12,6 kattı.

Alt gelir gruplarındakiler genellikle ya işsizlerden ya da ücretli çalışanlardan oluştuğu için, kayıt dışı gelirleri çok düşüktür. Oysa üst gelir gruplarında durum farklıdır. Her yıl ülkemizde meslek gruplarının ödediği vergiler açıklanmaktadır. Bu verilerde kuyumcuların, doktorların, diş hekimlerinin, lokanta sahiplerinin, avukatların, malî müşavirlerin v.b. üst gelire sahip oldukları bilinenlerin ödedikleri vergiler, asgarî ücretle çalışanların ödedikleri vergilerin çok altında kalmaktadır. Kendi hesabına çalışan ve iyi kazanan bu kişiler gelirlerini kayıt altına

almadıklarından (gelirlerini düşük beyan ettiklerinden) dolayı, hem az vergi vermekte hem de Gini Katsayısının gerçekte olduğundan daha düşük çıkmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı Gini Katsayısındaki düzelmenin gerçekten yoksulların gelirinin artmasından mı yoksa yüksek gelirliilerin gelirlerini gizlemesinden mi kaynaklandığı tartışmalı bir konudur. Cem Doğan'a göre, ücretlilerin millî gelirden aldıkları pay artmamakta, aksine düşmektedir.

Toplam vergi gelirleri içinde ücretlilerin payı ve gelir üzerinden alınan vergilerde ücretlilerin payı ile toplam gelir vergisi içinde ücretlilerin payı bir arada değerlendirildiğinde 1988 yılından 1994 yılına kadar, ücretlilerin toplam gelir vergileri, gelir üzerinden alınan vergiler ve toplam gelir vergisi içindeki payı sürekli olarak artmıştır. 2000'li yıllardan itibaren toplam vergi gelirleri, gelir üzerinden alınan vergiler ve toplam gelir vergisi içinde ücretlilerin payı giderek düşmekle birlikte bu durum ücretlilerin vergi yükündeki düşüşlerden değil ücretlerin millî gelirden aldığı paydaki düşüşten kaynaklanmaktadır (Doğan, 2007, s. 63).

Türkiye'de Kent ve Kırsal Gelir Dağılımları

Türkiye'deki gelir dağılımının kentsel (20.001 ve üstü nüfuslu) ve kırsal yerlerde (20.000'den az nüfuslu) 1987'den 2008'e kadar geçirmiş olduğu değişim, Tablo 1.2'de ve Tablo 1.3'te görülmektedir. Toplam gelirden en az payı alan birinci yüzde 20'lik grubun 1987'de kırsal yerlerden aldığı pay yüzde 5,21'den 2008 yılında yüzde 6,5'e, ikinci grubun yüzde 10,03'ten yüzde 10,8'e, üçüncü grubun yüzde 14,98'den yüzde 15,6'ya, dördüncü grubun da yüzde 21,97'den yüzde 22,3'e çıkmıştır. Millî gelirden en yüksek payı alan beşinci grubun kırsal yerlerden 1987 yılında aldığı pay yüzde 47,81'den yüzde 44,2'ye düşmüştür. Kırsal yerlerde ilk dört grubunun gelirden aldıkları payın artmış olduğu Gini Katsayısından da görülebilmektedir. 1987 yılında kırsal yerlerde Gini Katsayısı 0,417 iken, 2008 yılında 0,38'e gerilemiştir. Türkiye'de kırsal yerlerde, gelir dağılımındaki adaletsizlik yıllar itibariyle az da olsa düzelme göstermiştir.

1987 yılından 2008 yılına gelindiğinde kentsel yerlerde birinci grubun gelirden aldığı pay yüzde 5,43'ten yüzde 6,1'e, ikinci grubun aldığı pay yüzde 9,33'ten yüzde 10,7'ye, üçüncü grubun aldığı pay yüzde 13,6'dan yüzde 15,3'e, dördüncü grubun aldığı pay yüzde 20,71'den yüzde 21,9'a çıkmıştır. Beşinci grubun aldığı pay ise 1987 yılında yüzde 50,93 iken 2008 yılında yüzde 46'ya düşmüştür. Kentsel yerlerin gelir dağılımındaki bu olumlu değişim Gini Katsayısıyla da kendini göstermektedir. Kentsel yerlerde Gini Katsayısı 1987 yılında 0,444 iken 2008 yılında 0,40 olarak gerçekleşmiştir. Kentsel yerlerde de kırsal yerlerde olduğu gibi gelir dağılımı adaletsizliğinde az da olsa düzelme olmuştur.

1987 yılı ile 2008 yılı genel değerlendirmesinde de ilk dört grubun millî gelirden aldıkları payın arttığı, beşinci grubun payında ise azalma olduğu görülüyor. Bu değişim sonucu Türkiye'de Gini Katsayısı 0,437'den 0,41'e gerilemiştir.

Tablo 1.2. Hane Gelirlerinin % 20'lik Dilimlere Göre Dağılımı, 1987

Gelir Yüzdeleri							
Hanehalkı Yüzdeleri	Hanehalkı Birikimli Yüzdeleri	Türkiye	Birikimli %	Kent	Birikimli %	Kır	Birikimli %
1. % 20	20	5,24	5,24	5,43	5,43	5,21	5,21
2. % 20	40	9,61	14,85	9,33	14,76	10,03	15,24
3. % 20	60	14,06	28,91	13,60	28,36	14,98	30,22
4. % 20	80	21,15	50,06	20,71	49,07	21,97	52,19
5. % 20	100	49,94	100,00	50,93	100,00	47,81	100,00
Gini Katsayısı		0,437		0,444		0,417	

Kaynak: DİE (1987). Hane Halkı Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları Anketi.

Tablo 1.3. Hane Gelirlerinin %20'lik Dilimlere Göre Dağılımı, 2007-2008

Yüzde 20'lik fert grupları	Türkiye		Kent		Kır	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
İlk yüzde 20*	5,8	5,8	6,2	6,1	6,4	6,5
İkinci yüzde 20	10,6	10,4	11,0	10,7	11,1	10,8
Üçüncü yüzde 20	15,2	15,2	15,3	15,3	16,0	15,6
Dördüncü yüzde 20	21,5	21,9	21,2	21,9	22,3	22,5
Son yüzde 20*	46,9	46,7	46,2	46,0	44,2	44,5
Gini Katsayısı	0,41	0,41	0,39	0,40	0,38	0,38
Son yüzde 20/İlk yüzde 20(P80/P20)	8,1	8,1	7,5	7,5	6,9	6,8

Not: Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır.

(*) Fertler eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; "ilk yüzde 20'lik grup" geliri en düşük olan grubu, "son yüzde 20'lik grup" ise geliri en yüksek grubu tanımlamaktadır.

Kaynak: TÜİK (2008). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları.

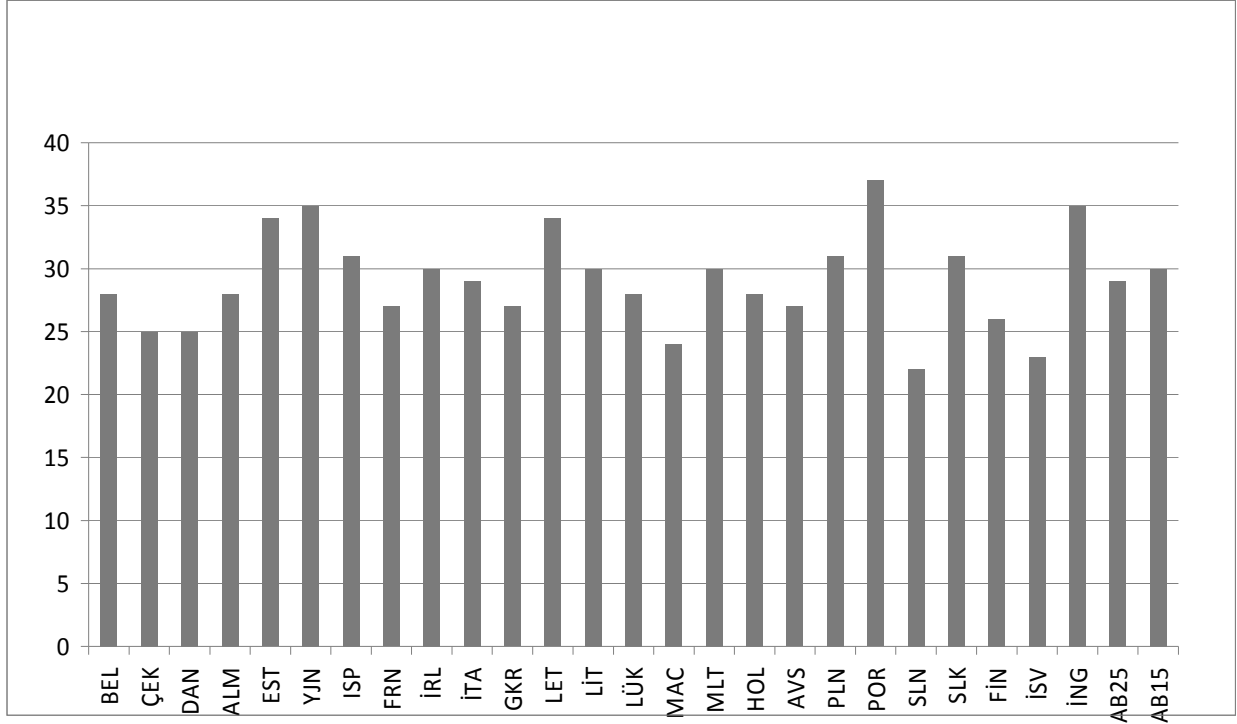
1.3.2.2. Avrupa'da Kişisel Gelir Dağılımı

Şekil 1.1'de Avrupa Birliği üyesi ülkelerin Gini Katsayıları hem ayrı ayrı hem de AB25 (son katılan ülkelerle birlikte, Avrupa Birliği üyesi 25 ülke) ve AB15 (Avrupa Birliği'ne üye, ilk 15 ülke) ortalaması olarak görülmektedir. Bu şekilde karışıklık oluşmaması için Gini Katsayısına sıfır ile bir arasında değil de, bir ile yüz arasında bir değer verilmiştir.

Avrupa Birliğinde gelir dağılımının en adil olduğu ülke 22 Gini Katsayısına sahip olan Slovenya iken, gelir dağılımının en bozuk olduğu ülke 37 Gini Katsayısına sahip olan Portekiz'dir. Portekiz'i İngiltere(35), Yunanistan(35), Letonya(34) ve Estonya(34) takip ederken, Slovenya'yı İsveç(23), Macaristan(24), Çek Cumhuriyeti(25) ve Danimarka(25) takip ediyor. AB15 Gini Katsayısı ortalaması 30 iken AB25 Gini Katsayısı ortalaması 29 dur. 2003 yılında

Türkiye'deki Gini Katsayısı 42 ile hem AB15 ve AB25 ortalamasının hem de tek tek her bir Avrupa ülkesinin çok üstündedir.

AB25 ortalamasında 2003 yılında en zengin yüzde yirmilik grubun yıllık kullanılabilir gelirden aldığı pay en fakir yüzde yirmilik grubun aldığı payın yaklaşık 4,6 katıdır. Bu oran (beşinci % 20/birinci % 20) Macaristan'da 3 ile Portekiz'de 7,4 aralığında değişmektedir.¹⁷ 2003 yılında bu oran Türkiye'de 8 kat olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 1.1. Avrupa Birliği'nde Gelir Dağılımı, 2003

Kaynak: European Commission, *Employment in Europe 2005: Recent Trends and Prospects*, 2005, s. 122.

Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliği AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında dikkati çeken bir özellik de, "Piyasa Gelir Dağılımı" olarak adlandırılan devletin müdahalesi öncesinde piyasada oluşan gelir dağılımı eşitsizliği açısından Türkiye'nin AB ülkeleri ile hemen hemen aynı seviyede olduğudur. Türkiye'de temel problem piyasa gelir dağılımından sonra etkin bir vergi ile transfer politikasının işlememesidir. Bu nedenle Türkiye'de PGD ile nihaî gelir dağılımı arasında gereken müdahale yapılamamakta ve nihaî gelir dağılımı Avrupa ülkelerine oranla eşitlikten uzak kalmaktadır.¹⁸

Bu veriler ışığında Avrupa Birliği yolunda Türkiye'nin gelir dağılımı problemi en önemli ve çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir. Nitekim Ulusal Kalkınma Plânı ve Katılım Öncesi Ekonomik Program çerçevesinde de gelir dağılımı adaletsizliği en önemli sorunların başında gözükmektedir. Bu problem yaşanan ekonomik krizler ve uygulanan yapısal uyum

¹⁷ GUIO, Anne-Catherine, *Population and Social Conditions*, ISSN 1024-4352, European Communities, 2005.

¹⁸ TÜSİAD (2000). Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk.

programları¹⁹ ile daha da derinleşmiş olup, 2001 yılı sonrasında ulaşılan yüksek büyüme oranlarıyla düzelme gösterse de, hâlâ Avrupa Birliği ortalamalarının gerisinde kalmaktadır.²⁰

1.3.3. Sektörel Gelir Dağılımı

Gelirin sektörel dağılımı, bir ekonomide yaratılan toplam hâsılanın iktisadî faaliyet kollarına göre dağılımını ifade eder. Bir başka ifade ile, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin millî gelirden aldıkları payları, zaman içindeki değişimlerini, gelir dağılımındaki değişimlerin hangi sektörlerin lehine, hangilerinin aleyhine olduğunu gösterir.

Türkiye'nin 2009 yılı ve 2010 yılı ilk iki çeyreklik sektörel büyüme oranları Tablo 1.4'te gösterilmiştir. 2010 yılı ilk çeyreği incelendiğinde sanayi ve hizmetler sektörlerinin büyümeyi canlandırdığı görülüyor. Sanayi sektörünün ilk çeyrekte ekonomik büyümeye katkısı yüzde 19,2 ile rekor düzeydedir. Hizmetler sektörünün katkısı da yüzde 9,7 ile önemlidir. Tarım sektörü yılın ilk çeyreğinde büyümeye yüzde 0,4 ile küçük bir katkıda bulunmuştur.

¹⁹ TİSK bu konuda aşağıdaki görüşü dile getirmiştir;

“Gelir dağılımında adaletsizliğe yol açan, yapısal uyum programları değil; yüksek oranlı enflasyon, artan işsizlik ve büyüyen kayıt dışı sektördür. Ekonomiye istikrara kavuşturmaya yönelik yapısal uyum programlarının enflasyonun düşürülmesinde başarılı oluşu, bu programların uzun vadede istihdam imkânlarının geliştirilmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi bakımından olumlu etkilerine işaret etmektedir.”

²⁰ DPT (2007). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı.

Tablo 1.4. Sektörel Büyüme Hızları

	(Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Yüzde Değişme)								
	2009					2010			
	I.Ç.	II.Ç.	III.Ç.	IV.Ç.	Yıllık	I.Ç.	II.Ç.	I.YARI	II.YARI
Tarım	-1,2	6,2	4,4	2,0	3,5	0,4	1,1	3,4	0,8
Sanayi	-20,9	-11,2	-4,2	11,6	-6,7	19,2	14,9	-15,9	16,8
İmalat	-22,1	-11,5	-4,2	13,0	-7,0	21,0	15,4	-16,7	18,0
Hizmetler	-12,8	-7,6	-3,8	4,4	-5,0	9,7	9,6	-10,2	9,6
İnşaat	-18,5	-20,9	-18,2	-6,4	-16,1	8,3	21,9	-19,7	15,1
Ticaret	-23,6	-13,6	-4,7	9,7	-8,5	18,1	12,8	-18,5	15,3
Ulaştırma	-16,1	-10,0	-4,6	3,2	-7,0	11,5	10,2	-13,0	10,8
Mali Aracı Kur.	10,6	7,5	7,8	8,3	8,5	4,9	8,8	9,1	6,8
Konut Vergi-	3,2	3,3	2,8	2,5	2,9	2,7	2,6	3,2	2,6
Sübvansiyon	-21,9	-7,7	-7,9	6,4	-8,1	17,2	14,1	-15	15,6
GSYH	-14,6	-7,6	-2,7	6,0	-4,7	11,7	10,3	-11,1	11,0

Kaynak: TÜİK

2010 yılı ikinci çeyreğinde de en hızlı büyüyen sektör yine sanayi olmuştur. Bu dönemde sanayi yüzde 14,9, hizmetler sektörü yüzde 9,6, tarım sektörü ise yüzde 1,1 büyümüştür.

Her iki çeyrek birlikte değerlendirildiğinde yılın ilk yarısı sanayi sektörü yüzde 16,8; hizmetler sektörü yüzde 9,6; tarım sektörü ise yüzde 0,8 büyüme kat etmiştir.

Ekonomik büyüme rakamları dar bir bakışla değerlendirildiğinde yanlıtır; çünkü yalnız 2010 rakamlarına baktığımızda ekonomiyi sanayinin yükselttiği, diğer önemli katkının hizmetler sektöründen geldiği, ancak tarım sektörünün ciddi bir katkısı olmadığı görülür. Aslında durum tam olarak böyle değildir. 2010 yılı büyüme rakamlarında 2009 yılı büyüme rakamları temel alındığından ve 2009 yılında hem sanayi sektöründe hem de hizmetler sektöründe önemli düşüşler olduğundan, 2010 yılında baz etkisinden (karşılaştırma avantajı) dolayı büyüme oranları çok yüksek çıkmıştır. 2009 yılı ilk yarısında sanayi sektörü yüzde 15,9, hizmetler sektörü ise yüzde 10,2 küçülme göstermiştir. Baz etkisi 2010 yılı değerlendirilirken 2009 yılında en çok küçülen sektörü 2010 yılında en çok büyüyen sektör olarak göstermektedir. Oysa tarım sektöründe baz etkisi büyüme rakamlarına böyle pozitif bir katkı sağlamamaktadır; çünkü tarım sektörü büyümesini az da olsa istikrarlı bir şekilde sürdürebilmiştir. Tarım sektörü 2009 yılı ilk yarısında yüzde 3,4 büyümüş, 2010 yılı ilk yarısında da yüzde 0,8 büyüyerek istikrarını sürdürmüştür. Tarım sektörünün küçülme gösterdiği tek çeyrek 2009 yılı birinci çeyreğidir. Bu çeyrekte tarım sektörü yüzde 1,2 küçülmüştür.

Elbette sanayi ve hizmetler sektörünün 2009 yılında bu kadar sert düşüşler göstermiş olmasının nedeni, dünyanın yaşamış olduğu finansal ekonomik krizdir. 2010 yılında Türkiye’de sektörlerde görülen yüksek büyüme sayesinde krizin etkileri kısa sürede aşılmıştır.

2009 yılında krizin etkisiyle geliri azalan halkın tüketim talebi de azalmış olduğu için, vergi gelirlerinde yıllık yüzde 8,1 azalma olmuştur. Krizin etkilerinin azaltıldığı ve ekonomik büyümenin başladığı 2009 yılının son çeyreğinden itibaren ise tüketim artışıyla beraber vergi gelirlerinde de artış gözlenmiş ve 2009 yılı son çeyreğinde yüzde 6,4 artan vergi gelirleri, 2010 yılının ilk çeyreğinde yüzde 17,2, ikinci çeyreğinde de yüzde 14,1 artarak büyümeye katkı sağlamıştır.

1.3.4 Bölgesel Gelir Dağılımı

Bölgesel gelir dağılımı, bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan kişilerin millî gelirden ne oranda pay aldıklarını gösterir. Başka bir ifade ile bölgesel gelir dağılımı, bir ülkenin gelişmiş bölgeleri ile geri kalmış bölgeleri arasındaki farkları tespit eder.

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikler, geniş anlamda bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmet, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitim, demografik ve sosyal göstergeler bakımından farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar, bölgeler arasında gelir dağılımının da farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelir dağılımındaki dengesizliklerin tek başına ele alınmaması, buna neden olan sosyo-ekonomik etmenlerin ortaya koyduğu dengesizliklerin de ortaya konulması ve sonuçlarının değerlendirilerek çözüm yollarının buna göre aranması gerekmektedir. Türkiye'deki gelir dağılımı sorunu, bölgesel gelişme dengesizliği ile bütünleşmektedir. Ayrıca her bölgenin kendi özelliklerini ve problemlerini tespit amacıyla özel çalışmaların yapılması, gelir ve istihdam yapılarının incelenmesi yararlı olacaktır. Böylece her bölgenin kendi özelliklerine uygun çözümler üretilmesi, belirli teşvik tedbirleriyle birlikte eğitim ve nüfus politikalarının uygulanması sağlanmalıdır.²¹

TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’na göre Türkiye’nin 2008 yılı ortalama kişi başı millî geliri, kentlerde ve kırlarda ortalama kişi başı millî geliri ve 12 farklı bölgenin ortalama kişi başı millî geliri Tablo 1.5’deki gibidir. Türkiye ortalaması 8.372 TL iken kentlerde bu rakam 9.542 TL, kırlarda ise 5.952 TL olarak gerçekleşmiştir. Kentlerin kırlara göre çok daha yüksek gelire sahip olması, Türkiye’nin yıllardır yaşamış olduğu göç sorununun da asıl sebebidir. Kırlarda gelirin Türkiye ortalamasına çıkartılabilmesi halinde, insanlar, yaşam koşulları daha iyi olacağı için göç etmek zorunda kalmayacaklardır.

Göç olgusu, özellikle Türkiye açısından yoksulluğu ortaya çıkaran nedenlerden biridir. Köyden kente göç eden kesim, iş bulmakta zorlanmakta, hatta işsiz kalabilmektedir. İşsizliğin bireyde meydana getirdiği gelir kaybı da bireyin yoksullaşmasına neden olmaktadır. İşsizliğin yaygınlaşması, hem gelir dağılımının bozulmasına, hem de yoksulluğun yaygınlaşmasına ortam hazırlayacaktır. Yoksullukla mücadele konusunda bu aşamada yapılması gereken istihdamın artırılmasıdır (Niray, 2005, s. 286).

²¹ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

Yüksek oranlı iç göç nedeniyle kentlerdeki yaşam koşulları da zorlaşmaktadır. Göç nedeniyle kentler hem çarpık yapılaşmanın hem de suç oranlarının arttığı yerler haline gelmiştir. Köylerinden çıkıp kent merkezlerine yerleşen insanların kentlerde de umduklarını bulamamaları ve insan onuruna yakışır bir gelir elde edememeleri halinde sosyal hayata adapte olmaları pek mümkün değildir. Sosyal hayattan dışlanmış insanların suça eğilimleri de artar. Bu ve benzeri birçok sorunun yaşanmaması için insanlar gelir yetersizliği nedeniyle göç etmek zorunda olmamalıdır. Bölgelerarası gelir adaleti bu nedenle çok önemlidir. İnsanlar elbette istedikleri yerde yaşamalıdır. Başka şehirlere göç etmek istiyorlarsa, bu, maddî imkânsızlığın zorlamasıyla olmamalı, kendi isteğiyle olmalıdır.

Kent ve kır gelir dağılımı adaletsizliği, bölgeler incelendiğinde de kendini göstermektedir. Kentleşmenin yoğun olduğu bölgelerin ortalama kişi başı gelirleri Türkiye ortalamasının üstüdeyken, diğer bölgelerde ortalama kişi başı gelir Türkiye ortalamasının çok altındadır.

Ticaret, finans, turizm, sanayi, ulaşım, iletişim, sağlık, eğitim gibi hemen her alanda Türkiye'nin en önde gelen şehri olan İstanbul, kişi başı millî gelirden de bu öncülüğünü devam ettiriyor. İstanbul'da kişi başı millî gelir 11.881 TL ile en yakın takipçisi olan Doğu Marmara'nın (9.852) 2.029 TL, en düşük kişi başı millî gelire sahip olan Güneydoğu Anadolu'nun (4.193) ise 7.688 TL üzerinde yer alır. Tablo 1.5 incelendiğinde İstanbul, Ege, Doğu Marmara ve Batı Anadolu'nun Türkiye ortalamasının üstünde kişi başı gelire sahip oldukları görülüyor. Batı Marmara, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu ise Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır.

Gelişmemiş bölgelerde gelir dağılımı daha da adaletsiz olacağı için, kişi başı millî geliri düşük olan bölgelerde yaşayanların çoğu, kendi bölgelerinin kişi başı millî gelirlerinin de çok altında bir gelire sahip olacaklardır.

Tablo 1.5. Bölgesel Gelir Dağılımı

TÜRKİYE	8.372 TL
KENT	9.542 TL
KIR	5.952 TL
İstanbul	11.881 TL
Batı Marmara	8.064 TL
Ege	9.130 TL
Doğu Marmara	9.852 TL
Batı Anadolu	9.798 TL
Akdeniz	7.075 TL
Orta Anadolu	6.825 TL
Batı Karadeniz	6.969 TL
Doğu Karadeniz	8.322 TL
Kuzeydoğu Anadolu	6.150 TL
Orta Doğu Anadolu	5.301 TL
Güneydoğu Anadolu	4.193 TL

Kaynak: TÜİK (2008). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması.

Türkiye'nin genel olarak doğu bölgeleri ile batı bölgeleri arasında ciddi bir gelir farkı olduğu görülüyor. Sermayedarlar, kâr amacı güden kişilerdir. Bu nedenle kâr edemeyecekleri yerlere yatırım yapmazlar. Tabii ki yatırımcı için yapacağı yatırımın güvenliği de çok önemlidir. Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yeterli güvenliğin olmaması bu bölgelere yatırımcının gelmesini engelliyor olabilir; ancak terörün olmadığı diğer geri kalmış bölgelere de yatırım gitmediğine göre, tek başına güvenliğin sağlanabiliyor olması yeterli olmayabilir. Ayrıca terör ve yoksulluk birbirini besleyen iki ögedir. Yoksulluk ve işsizlik terörü besler, terör de bulunduğu bölgenin gelişmesini ve istikrara kavuşmasını engeller. Terör, bir insan hakkı olan yaşam hakkına kast eder. Gelir adaletinin sağlanması bu açıdan da çok önemlidir. Geri kalmış bölgelerin kalkınması, insanların daha onurlu bir hayat sürebilmesi, devlet ile milleti kaynaştıracağı için, terörün ve diğer sosyal sorunların önlenmesi için uygun ortam sağlayacaktır.

1.3.5. Eğitim Durumuna Göre Gelir Dağılımı

Eğitim durumuna göre gelir dağılımı, bir ekonomide oluşan toplam gelirin, o ekonomiyi oluşturan kişilerin eğitim durumları açısından gelirden aldıkları payları ifade eder.

Eğitim durumuna göre gelir dağılımı hesaplamalarında, toplam gelirin okur-yazar olmayanlar, okur-yazar olup bir okul bitirmeyenler, ilköğrenim mezunu olanlar, lise mezunu olanlar, lise dengi meslek lisesi mezunu olanlar, yüksek okul mezunu olanlar, üniversite mezunu olanlar, yüksek lisans ve doktora yapanlar arasında ne şekilde dağıldığını ve uzun zaman sürecinde bu dağılımın ne yönde değişiklikler gösterdiğini tespit etmek amaçlanır.

Eğitim düzeyinin gelirdeki getirisi incelendiğinde, kişi başına ortalama geliri en düşük olan kesimin okur-yazar olmayanlar, en yüksek olan kesimin ise yüksekokul ve fakülte mezunları olduğu görülmektedir.²²

Gelir dağılımı adaletsizliği, eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin de en önemli sebeplerinden biridir. Yüksek gelir seviyesine sahip ailelerin çocuklarının eğitim fırsatları ile düşük gelir seviyesine sahip ailelerin çocuklarının eğitim fırsatları çok orantısızdır. Çoğu yoksul aile, çocuğunun eğitim ihtiyaçlarını karşılayamıyor, ev içinde ideal bir çalışma ortamı çocuklarına sağlayamıyor. Buna karşın gelir durumu iyi olan ailelerin çocukları en iyi okullarda eğitim alabiliyor ve eksik kaldıkları yerleri özel eğitmenler yardımıyla, kendi ders çalışma odalarında tamamlayabiliyor. Bu fırsat eşitsizliği sonucu, büyük çoğunlukla sınavlarda geliri yüksek olan ailelerin çocukları daha yüksek puan alabiliyor. Düşük gelire sahip ailelerin çocukları bu gelir seviyesinin getirmiş olduğu zorluklardan dolayı eğitimlerini çoğu kez ileri safhalara gtrememektedir. Yine de çok yoksul bir ailenin çocuğu olduğu halde, iyi eğitimi olan ve yüksek mevkilere gelebilenlerin var olması, sevindirici ve umut vericidir. Kısaca açıklamak gerekirse, genellikle gelir artışına paralel olarak eğitim seviyesi de artmaktadır.

1.3.6. Meslek Gruplarına Göre Gelir Dağılımı

Bir ekonomide oluşan toplam gelirin o ekonomiyi oluşturan meslek grupları arasındaki dağılımını ifade eder.

Devlet İstatistik Enstitüsü araştırmalarında bu meslek grupları, teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler; müteşebbis, direktör, st kademe yöneticisi; idar personel ve benzeri çalışanlar; ticaret ve satış personeli; hizmet işlerinde çalışanlar; tarım, hayvancılık, orman ve balıkçılık işlerinde çalışanlar; tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar, ulaştırma makineleri kullananlar; iktisaden faal olmayıp gelir elde edenler şeklinde sınıflandırılmıştır.

Ülkemizde kişi başına geliri en yüksek olan kesim müteşebbis, direktör ve yönetici olarak çalışanlardır. Kişi başına geliri en düşük olan kesim ise tarım, hayvancılık, orman ve balıkçılık işlerinde çalışanlardır.²³

1.3.7. Sosyal Gruplara Göre Gelir Dağılımı

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin düzeltilebilmesi, sosyal devlet anlayışının bir gereğidir. Gelir dağılımında adaletin sağlanabilmesi için belli ekonomik, sosyal ve malî politikaların uygulanması gerekmektedir. Bilindiği gibi, sosyal devletin hizmet anlayışı içinde, iktisaden zayıf olan büyük çoğunluğa, insan onuruna yaraşır bir düzeyde yaşam koşullarını sağlamak en önemli görevlerden birisidir.

²² DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

²³ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

Gelir dağılımında incelenmesi gereken diğer bir konu da, sosyal grupları meydana getiren ücretli ve maaşlıların büyük bir kısmını oluşturan işçi ve memurlar, küçük esnaf ve zanaatkarlar, kendi hesabına çalışanlar ve işverenler arasında yaratılan gelirin nasıl bölüşüldüğünü ortaya koymaktır. Sosyal grupların sahip olduğu ekonomik potansiyele ilişkin göstergeler farklı olduğuna göre, bu grupta da ancak göreceli eşitlikten söz etmek mümkün olacaktır. Sosyal adaletten ve dengesizliklerin giderilebilmesinden söz etmek için bu grupta yer alan işçi, memur, küçük esnaf, kendi hesabına çalışan ve işverenler arasındaki ilişkilerin de ortaya konulması gerekmektedir. Bu amaçla, ülke politikalarının oluşumuna tüm toplumsal kesimlerin katılımını sağlamak, devlet, işçi ve işveren ilişkilerinde düzenli ve kalıcı barış ve ulusal uzlaşma ortamını oluşturmak amacı ile Ekonomik ve Sosyal Konsey 17.3.1995 tarihli ve 1995/5 sayılı Başbakanlık Genelgesiyle kurulmuştur.²⁴

Sosyal sınıflar genel olarak gelir dağılımı açısından aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

1.3.7.1. Ücretli ve Maaşlılar

İnsanların çoğunluğunun gelir kaynağı, emekleri karşılığı elde ettikleri ücret veya maaştır. Küresel sermayenin hızla güçlenmesi ve oluşan global gelirden daha fazla pay almaya başlaması sonucu, dünyanın çoğu bölgesinde emek karşılığı elde edilen ücret veya maaşın toplam gelirden aldığı payda azalma olmuştur. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde ücretli ve maaşlıların gelirlerinde önemli erimeler olmaktadır. Ücret ve maaşların erimesine sebep olan bir diğer faktör de enflasyondur.

Ücretli ve maaşlılar grubunda işçiler, memurlar ve diğer kamu çalışanları yer almaktadır.

1.3.7.2. Küçük Esnaf ve Zanaatkarlar

Küçük esnaf ve zanaatkarlar, ekonomiye kazandırdıkları dinamizm ve oluşturdukları istihdam açısından çok önemlidirler. KOBİ'ler (Küçük ve Orta Boy İşletmeler) esnek yapıları sayesinde yeniliklere hızla ayak uydurabilen, yüksek büyüme sağlayabilen, bölgesel kalkınmanın dinamiğini oluşturan yapılardır. KOBİ'lerin bu öneminin farkında olduğu için KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) aracılığıyla finansman, pazarlama, eğitim, teknoloji, mevzuat, vergi, sosyal güvenlik, işyeri temini, uluslararası ilişkiler, ihracat danışmanlık hizmetleri gibi KOBİ'lerin zorlandıkları konularda KOBİ'lere destek olunmaktadır.

1.3.7.3. Kendi Hesabına Çalışanlar

1994 hane halkı gelir dağılımı anketi sonuçlarına göre, 5.901.215 kişi kendi hesabına çalışmaktadır. Bunlardan 1.761.374 kişi kentsel yerlerde, 4.139.841 kişi ise kırsal yerlerde bulunmaktadır. Kendi hesabına çalışanların esas iş gelirlerinden elde ettikleri ortalama gelir

²⁴ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

93.547.036 TL iken, kentsel yerlerde 106.894.271 TL, kırsal yerlerde ise 87.868.202 TL. olarak tahmin edilmiştir.²⁵

1.3.7.4. İşverenler

Kendi hesabına çalışanların elde ettikleri gelirin, esas işten elde edilen toplam gelir içindeki oranı 1987 hane halkı gelir dağılımı anketi sonuçlarına göre % 14,7 iken, 1994'te artarak % 21,2 olarak gerçekleşmiştir. İşveren olarak çalışanların istihdam edilenler içindeki oranı ise 1987'de % 3,2 iken 1994'de % 3,7'dir. 1994 hane halkı gelir dağılımı anketi sonuçlarına göre, kentsel yerlerde işveren olarak çalışanların % 7,5'i % 29,5'lik bir gelir payına sahipken kırsal kesimde bu oranlar % 1,1'lik çalışan için % 5,9 gelir payı şeklindedir.

Bu anket çalışması kendi hesabına çalışanların ücretlilere göre çok daha yüksek oranda bir gelir elde ettiklerini ortaya koymaktadır.

1.3.7.5. Emekliler

Dünyanın pek çok yerinde emekliler de, ücret geliriyle yaşamını sürdüren işçi ve memurun yaşadığı olumsuzlukları yaşamaktadır. Emeklilerin korunması bütün dünyada sosyal güvenliğin temel sorunlarından birini oluşturmaktadır. Emeklilerin korunması, öncelikle garanti edilmiş bir gelire kavuşturulmaları ve bu gelirin yeterli olmasının sağlanması ile mümkündür. Bu anlamda emekli aylıklarının yeterli düzeyde belirlenmesi ve bu düzeyin korunması, emeklilerin ekonomik bakımdan ihtiyaçlarını karşılamalarına katkı sağlar. Ancak emekli aylıkları hem yetersizdir, hem de yaşanan enflasyon karşısında satın alma gücünü yitiren bir durumdadır.

Emeklilerin çalışmadan maaş alan kişiler oldukları için, ekonomiye yük getirdiklerini savunanlar tarafından genellikle arka plâna itildikleri görülmektedir. Ekonomi yönetimi tarafında bu görüş ağır basmaktadır. Sesi fazla çıkmayan kesimlerin haklarının sürekli çığnendiği dünyada, emeklilerin haklarının korunabilmesi çok daha zordur. Ekonomiyi yönetenlerin emeklilere karşılıksız bir maaş verilmediğini; emekli maaşının, uzun yıllar devlete devlet tarafından belirlenen oran üzerinden, devlet tarafından belirlenen sürede ödenen prim karşılığında edinilen bir hak olduğunu bilmeleri gerekmektedir.

1.3.8. Cinsiyete Göre Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı adaletsizliği kendini her alanda hissettirdiği gibi, cinsiyete göre gelir dağılımında da hissettirmektedir.

1994 yılında Türkiye'de gelir getiren kişilerin yaklaşık olarak %36'sı kadın; %64'ü ise erkektir. Buna karşılık 1994 içinde yaratılan gelirin sadece %12'si kadınlara; %88'i erkeklere aittir. Ayrıca 1994 yılı itibariyle erkeklerde kişi başına düşen ortalama gelirin kadınların ortalama gelirinin 4,2 katı olduğu görülmektedir.²⁶

²⁵ DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

²⁶ DİE (1994). Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi.

Çalışma çağı nüfus kadın ve erkeklerden oluşmaktadır. Bu itibarla işgücüne katılım oranında ve istihdamda kadınların işgücüne katılım oranı en az erkekler kadar belirleyicidir. Türkiye’de çalışma çağı kadın nüfusunun içinde istihdam edilenlerin oranı yüzde 23,7 ile çok düşüktür. OECD ülkelerinden Norveç’te yüzde 73,5, Danimarka’da yüzde 73, İsveç’te yüzde 72,8, İsviçre’de yüzde 71,6’dır. Diğer tüm ülkelerde oranlar yüzde 60–70 aralığında toplanmaktadır. Türkiye’ye en yakın oran yüzde 44 ile Meksika’dır (Alkin ve Gürlesel, 2010, s. 132).

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranının yüzde 23,7 gibi çok düşük seviyede olduğu bir ortamda, emeğin ekonomik büyümeye katkısı sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, kadınların ekonomik hayatta çok daha az yer aldıkları ve daha düşük gelire sahip oldukları sosyal yapıda, insan hakları ihlâl ediliyor demektir; çünkü insan hakları cinsiyet ayrımcılığı yapmaz. İnsan cinsiyetinden ya da başka bir özelliğinden dolayı değil, insan olduğu için değerlidir.

1.4. Dünyada ve OECD Ülkelerinde Genel Durum

Dünya, zenginliğin yanı başında derin ve şiddetli bir yoksullukla karşı karşıyadır. Dünya nüfusunun % 10’u, toplam mal ve hizmetlerin % 70’ini üreterek dünya gelirinin % 70’ini elde etmektedir ki, bu kişi başına yıllık ortalama 30,000 ABD Dolarına denk gelmektedir.²⁷ Öte yandan 6 milyarlık dünya nüfusunun 2,8 milyarı -yaklaşık yarısı- günlük 2 dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bu nüfusun 1,2 milyarı ise (yaklaşık beşte biri), günlük 1 dolarlık sınırın altında yaşamlarını idame ettirmek zorundadır. Zengin ülkelerde 100 çocuk içinde 1’den az oranda çocuk beş yaşına ulaşmamaktadır. Yoksul ülkelerde ise, 100 çocuk içinde 5’ten fazla oranda çocuk beş yaşına ulaşmamaktadır. Zengin ülkelerde beş yaş altı çocuk nüfusunun % 5’i yetersiz beslenme ile karşı karşıyadır, fakir ülkelerde ise bu oran % 50’nin üstündedir.²⁸

Dünya Bankasının tahminlerine göre, 1998 yılında 5.820.000.000 insanın 1.214.000.000’u, Dünya Bankasının 1993’teki aylık 32,74 dolarlık SGP’ yi (Satın Alma Gücü Paritesi) ya da günlük 1,08 dolarlık SGP’ yi temel alarak belirlediği uluslararası yoksulluk sınırının altında yaşıyordu.²⁹

Şiddetli yoksulluk yeni bir şey değildir. Yeni olan, küresel eşitsizliğin boyutlarıdır. Reel servet artık küçük bir seçkin sınıfın elinde değil. Milyonlarca insan boş zamanları, seyahatleri, eğitimleri, otomobilleri, ev makineleri, cep telefonları ve bilgisayarlarıyla yüksek bir yaşam standardına sahiptir. Dünya nüfusunun %14,9’ünü oluşturan ve toplam küresel gelirin %79,7’lik kısmını oluşturan yüksek-gelir ekonomilerinde, kişi başına yıllık gelir 27.510 dolardır. Dünya genelinde kişi başına düşen yıllık gelir ise, 5.150 dolar. Yıllık 85 dolarlık kişi başına düşen gelirle, en alttaki beşte birlik dilimin toplam yıllık geliri, 103 milyar dolar ya da toplam küresel gelirin % 1’inin üçte biridir. Gelirler arasındaki bu uçurum, şiddetli yoksulluğun pahalıya mal olmadan önlenebileceğini göstermektedir (Pogge, 2006, s. 158).

²⁷ Collier,P., Dolar, D., “Can the World Cut Poverty Half?. How Policy Reform and Effective Aid can Meet International Development Goals”, World Development Report 2001, Vol.29, No:11, s. 1787–1802.

²⁸ Dünya Bankası, Rapor 2000/2001, s. 3.

²⁹ Dünya Bankası, Rapor 2000/2001, s. 17 ve 23.

Dünya Bankası gelir dağılımı ile yoksulluk arasındaki yakın ilişkiyi rakamlarla net bir şekilde ortaya koymasına rağmen, küresel yoksulluğu yok etmenin hâlâ mümkün olmadığını, gelişmiş ekonomilerin böyle bir kaynağa sahip olmadığını iddia edenler, kendi çıkarlarını her şeyin üstünde, hatta insanlık onurunun dâhi üstünde görenlerdir.

Küresel bolluk (servet), küresel iletişim ve teknolojik kabiliyetler gibi insanî koşullar son yüz yılda tarihin geri kalanına kıyasla karşılaştırılmayacak ölçüde ilerleme göstermesine karşın, yokluk ve/veya yoksulluk olanca şiddetiyle devam etmektedir. Ayrıca bunlara benzer şekilde küresel kazanımların dağılımı eşit olmaktan oldukça uzaktır. En zengin 20 ülkenin ortalama geliri, en fakir 20 ülkenin gelirinin 37 katıdır ve bu fark son kırk yılda ikiye katlanmıştır.³⁰

Yoksul ülkelerde gelir dağılımı gelişmiş ülkelere göre çok daha adaletsizdir. Zaten az olan millî gelirler ülke yönetimlerinde bulunan azınlık gruplar tarafından paylaşılır ve zaten zor durumda olan geniş halk kitlelerinin durumu daha da zorlaşır.

Zengin ülkeler zenginliklerini katlarken, yoksul ülkelerin daha da yoksullaşmalarında, sürekli daha fazla kâr amacı güden küresel sermayenin ve kendi ulusal sermayelerinin çıkarlarını kollamayı amaç edinmiş gelişmiş ülke liderlerinin sorumlulukları büyüktür. Yoksul ülkeler ancak yoksul kaldıkları sürece gelişmiş ülkelerin ve küresel sermayenin sömürü alanı olabilmektedir. Bu nedenle gelişmemiş Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunun, Batılı devletlerce desteklenen diktatörlerce yönetiliyor olmalarına şaşmamak gerekir.

1.4.1. Dünyada Bölgeler İtibariyle Yoksulluğun Boyutu

Bölgesel kalkınma hamleleri nedeniyle bölgelerarası farklar zamanla değişim gösterebilmektedir. Bu değişimin hangi yönde gerçekleştiğini ve hangi bölgelerin lehine hangilerinin aleyhine olduğunu analiz edebilmek açısından Tablo 1.6'daki verilerden yararlanabiliriz.

³⁰ Dünya Bankası, *Rapor 2000/2001*, s. 3.

Tablo 1.6 Dünya'nın Değişik Bölgelerinde Yoksul Nüfus ve Yoksulluk Oranları, 1987-2001

Bölgeler	Yoksul İnsan Sayısı (Milyon Kişi) ^a			
	1987	1990	2000	2001
Doğu Asya ve Pasifik (DAP)	417,5	470	261	271
Çin Hariç DAP	114,1	110	57	60
Avrupa/Orta Asya	1,1	6	20	17
Güney Amerika/Karayipler	63,7	48	56	50
Orta Doğu/Kuzey Afrika	9,3	5	8	7
Güney Asya	474,4	467	432	431
Sahra altı Afrika	217,2	241	323	313
Toplam	1.183,2	1.237	1.100	1.089
Çin Hariç	879,8	877	896	877
Yoksulluk Oranı ^b				
	1987	1990	2000	2001
Doğu Asya ve Pasifik	26,6	29,4	14,5	14,9
Çin Hariç	23,9	24,1	10,6	10,8
Avrupa/Orta Asya	0,2	1,4	4,2	3,6
Güney Amerika/Karayipler	15,3	11,0	10,8	9,5
Orta Doğu/Kuzey Afrika	4,3	2,1	2,8	2,4
Güney Asya	44,9	41,5	31,9	31,3
Sahra altı Afrika	46,6	47,4	49,0	46,4
Toplam	28,3	28,3	21,6	21,1
Çin Hariç	28,5	27,2	23,3	22,5

Kaynak: World Bank, World Development Report, 2000/2001, Attacking Poverty, World Bank: Washington, DC, 2000, s. 23. (1987 yılı için)

World Bank, *Global Economic Prospects, Trade, Regionalism and Development*, World Bank: Washington, DC, 2005, s. 21. (1990, 2000 ve 2001 yılları için)

a. Günde bir dolardan az gelire geçinen insan sayısı (milyon)

b. Günde bir dolardan az gelire geçinenlerin toplam nüfusa oranı (yüzde)

Tablo 1.6, 1987-2001 yılları arasında bazı bölgelerdeki yoksul insan sayısı ve yoksulluk oranını göstermektedir. Günlük 1 dolarlık gelir eşiği yoksulluk ölçütü olarak alınmıştır. Tablo 1.6'da görüldüğü gibi 1987 yılında dünya nüfusunun %28,3'ü günlük 1 doların altında gelire sahipken, 2000 yılında bu oran %21,6'ya, 2001 yılında ise %21,1'e gerilemiştir. Elbette bu gerileme orantısız olduğu için nüfus artışı nedeniyle kişi sayısı açısından bakıldığında ciddi bir düşüş sağlanamadığı görülmektedir. 1987 yılında 1.183.200.000 kişi 1 doların altında gelire sahipken, 2001 yılında bu sayı küçük bir düşüşle 1.089.000.000'a gerilemiştir. Yoksulların sayısında hem oransal hem de rakamsal olarak düşüş vardır. Bu düşüşe rağmen dünyada 1 milyardan fazla insanın günde 1 dolar dahi gelire sahip olmaması, yoksulluğun boyutlarının ne kadar büyük olduğunun anlaşılması açısından önemlidir.

Yoksulluk içinde yaşayan insan sayısı Doğu Asya ve Pasifik, Güney Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ve Güney Asya bölgelerinde 1987 yılından 2001 yılına kadar düşüş göstermiştir. Buna karşın Avrupa ve Orta Asya, Sahra altı Afrika bölgelerinde yoksulluk içinde yaşayan insan sayısı artmıştır. 1987 yılından 2001 yılına kadar Avrupa ve Orta Asya'da yoksul insan sayısı 1,1 milyondan 17 milyona çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle bu bölgede 14 yılda yoksul insan sayısı 16 kat artmıştır. Bu dönemde Avrupa ve Orta Asya'da yoksul insanların dünya nüfusu içindeki oranı da % 0,2'den % 3,6'ya çıkmıştır. Sahra altı Afrika

bölgesinde 1987 yılından 2000 yılına gelindiğinde yoksul insan sayısı 217 milyondan 323 milyona çıkmış. 2001 yılında yoksul insan sayısı 2000 yılına göre 323 milyondan 313 milyona düşüyse de, bu küçük düşüş sonrasında Sahra altı Afrika'da yaşayan yoksul sayısı 1987 yılına göre yaklaşık 100 milyon kişi artmıştır. 1987 yılında Sahra altı Afrika'da yaşayan yoksulların dünya nüfusu içindeki oranı % 46,6 iken, 2000 yılında % 49'a yükselmiş, 2001 yılında ise % 46,4 olarak gerçekleşmiştir. Yoksul insanların hem sayısının hem de dünya nüfusuna göre oranının arttığı bu bölgelere karşın Doğu Asya ve Pasifik (DAP) bölgesi yoksullukla mücadelede oldukça başarılı olmuştur. DAP'da 1987 yılından 1990 yılına kadar yoksul insan sayısı 417,5 milyondan 470 milyona çıkmıştır. Ama Bu olumsuz gidiş devam etmemiş ve on yıl sonra 2000 yılına gelindiğinde yoksul kişi sayısı yaklaşık 210 milyon kişi azalarak 261 milyona gerilemiştir. Bu yılı takip eden bir yıl içinde gidişat tekrar bozulmuş ve yoksul insan sayısı 10 milyon kişi artarak 271 milyona yükselmiştir. DAP'daki gerçek başarı 1990 ile 2000 arasında sağlanmıştır. 1987 yılı ile 2001 yılı kıyaslandığında da, yoksul insan sayısında önemli bir düşüş olduğu görülüyor. Yoksul kişi sayısını azaltmada en başarılı bölge olan DAP bölgesinde yoksul kişi sayısının düzenli bir şekilde azaltılmamış olması, yoksullukla mücadelenin başarıya ulaşacağına duyulan güvenin zedelenmesine sebep olmaktadır.

1987 yılında yoksul nüfusunun en fazla olduğu yer 474 milyon kişiyle Güney Asya'dır. Güney Asya'yı 417 milyon kişiyle Doğu Asya ve Pasifik takip ediyor. Yoksul sayısı en fazla olan üçüncü bölge ise Sahra altı Afrika bölgesidir. 2001 yılında 431 milyon yoksula sahip olan Güney Asya yoksul sayısını düşürmüş olmasına rağmen, 1987 yılında olduğu gibi yine en çok yoksula sahip bölge olmaya devam etti. 2001 yılında yoksul sayısı 313 milyona yükselen Sahra altı Afrika en çok yoksula sahip olan bölge sıralamasında 1987 yılında üçüncüyken, 2001 yılında ikinci sırada yer aldı. Yoksullukla mücadelenin en başarılı bölgesi Doğu Asya ve Pasifik'te yoksul sayısı 417 milyondan 271 milyona, yoksulluk oranı % 26,6'dan % 14,9'a düşmüş. 1987 yılında en çok yoksula sahip olan ikinci bölgeyken, 2001 yılında üçüncü bölge olmuştur.

1.4.2. OECD Ülkeleri'nde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

27 OECD³¹ ülkesinde gelir dağılımına bakıldığında, Danimarka, İsveç, Finlandiya, Norveç, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg ve Hollanda'da Gini Katsayısı yaklaşık 0,26 düzeyindedir. Bu ülkeler OECD ortalamasının % 15 altındadır. Macaristan, Kanada, İspanya, İrlanda ve Avustralya bu ilk gruptan daha yüksek bir katsayıya (0,27 ile 0,30 arası) sahip olmalarına karşın, bu grup da OECD ortalamasının altındadır. Yeni Zelanda, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, Portekiz, İtalya, Japonya ve Polonya'da Gini Katsayısı OECD ortalamasının üstünde 31 ile 36 arasında değişmektedir. Türkiye ve Meksika sırası ile 43,9 ve 48 ile ortalamasının oldukça üstünde yer almaktadır. Nitekim 30,7 olan OECD ortalaması Türkiye ve Meksika dışarıda tutulduğunda 29,5'dir.³²

³¹ DPT (2007). "Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı"na göre bu ülkeler: Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Almanya (ALM), Avustralya (AVL), Avusturya (AVS), Belçika (BEL), Çek Cumhuriyeti (ÇEK), Danimarka (DAN), Finlandiya (FİN), Fransa (FRN), Hollanda (HOL), İngiltere (İNG), İrlanda (İRL), İspanya (İSP), İsveç (İSV), İsviçre (İŞÇ), İtalya (İTA), Japonya (JPN), Kanada (KAN) Lüksemburg (LÜK), Macaristan (MAC), Meksika (MSK), Norveç (NOR), Polonya (PLN), Portekiz (POR), Türkiye (TR), Yeni Zelanda (YZE), Yunanistan (YUN).

³² DPT (2007). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı.

1.4.3. Seçilmiş Bazı Ülkeler İtibarıyla Dünyada Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Dünyanın farklı bölgelerindeki yoksulluğun boyutlarının ardından, seçilmiş bazı ülkelerdeki günlük 1 dolarlık ve günlük 2 dolarlık uluslararası yoksulluk sınırlarının altındaki yoksulluk oranları ve bu ülkelerdeki Gini Katsayıları Tablo 1.7'deki gibidir.

Öncelikle günlük 1 dolarlık yoksulluk sınırını baz alacak olursak; Çek Cumhuriyeti, Şili, Güney Kore, Polonya, Rusya Federasyonu, Tayland ve Türkiye %2'den daha düşük oranlara sahiptir. Zambiya %63,7 gibi çok yüksek bir oranla diğer tüm ülkelerin açık ara ile üstünde yer alıyor. Zambiya'yı %36 oranıyla Bangladeş, %35,3 oranıyla Hindistan ve Endonezya, % 22,8 oranıyla da Kenya takip ediyor. Bu ülkeleri %17 ile Pakistan ve % 16,6 ile dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip olan Çin izliyor.

Tablo 1.7. Bazı Uluslararası Yoksulluk Sınırlarına Göre Seçilmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranı ve Gini Katsayısı

Ülke	Yoksulluk Oranı			Gelir Dağılımı	
	Anket Yılı	Günde 1 \$ (%)	Günde 2 \$ (%)	Anket Yılı	Gini Katsayısı
Çek Cumhuriyeti	2001	<2	<2	1996	0,25
Bangladeş	2000	36,0	82,8	2000	0,31
Brezilya	2001	8,2	22,4	2001	0,59
Şili	2000	<2	9,6	2000	0,51
Çin	2001	16,6	46,7	2001	0,45
Mısır	2000	3,1	43,9	2000	0,34
Hindistan	2000	35,3	80,6	2000	0,33
Endonezya	2002	35,3	80,6	2000	0,34
Kenya	1997	22,8	58,3	1997	0,44
Güney Kore	1998	<2	<2	1998	0,32
Pakistan	2001	17,0	73,6	2001	0,27
Polonya	2002	<2	<2	2002	0,31
Rusya Fed.	2002	<2	7,5	2002	0,32
Sri Lanka	2002	5,6	41,6	2002	0,38
Tayland	2000	<2	32,5	2002	0,40
Türkiye	2002	<2	9,2	2002	0,44
Zambiya	1998	63,7	87,4	1998	0,53

Kaynak: World Bank, *World Development Report 2006: Equity and Development*, The World Bank and the OxfordUniversity Press, 2005, s. 294-295.

World Bank, State Institute of Statistics Turkey, *Turkey Joint Poverty Assessment Report*, 2005, s. 8. (Türkiye için)

Günlük 2 dolarlık yoksulluk sınırı temel alındığında oranlarda bir sıçrama olduğu, hatta Mısır'da yoksulluk sınırı 1 dolarken %3,1 olan yoksulluk oranının yoksulluk sınırı 2 dolar olduğunda 14 kattan daha fazla artarak %43,9'a çıktığı görülüyor. Mısır'da nüfusun %40,8'i günlük 1 dolar ile 2 dolar arasında bir gelire sahip. Çek Cumhuriyeti, Güney Kore ve Polonya günlük 1 dolarlık yoksulluk sınırda olduğu gibi 2 dolarlık yoksulluk sınırında da yine %2'nin altındaki oranlarını koruyorlar. 1 dolarlık yoksulluk sınırında %63,7 ile en yüksek orana sahip olan Zambiya 2 dolarlık yoksulluk sınırında da %87,4 ile yine en yüksek orana sahip olan

ülkedir. Hindistan ve Endonezya %80,6 ile Zambiya'nın hemen arkasında yer almaktadır. Bu ülkeleri sırasıyla %82,8 ile Bangladeş, % 73,6 ile Pakistan, %58,3 ile Kenya, %46,7 ile Çin, %43,9 ile Mısır, %41,6 ile Sri Lanka, %32,5 ile Tayland, %22,4 ile Brezilya, %9,6 ile Şili, % 9,2 ile Türkiye ve %7,5 ile Rusya Federasyonu takip ediyor.

Gelir dağılımı adaletsizliğini daha iyi görebilmek için Gini Katsayısına bakıldığında 0,59 ile Brezilya, 0,53 ile Zambiya ve 0,51 ile Şili gelir dağılımı en adaletsiz olan ülkelerdir. 0,25 ile Çek Cumhuriyeti gelir dağılımı en iyi durumda olan ülkedir. Çek Cumhuriyetini sırasıyla 0,27 ile Pakistan, 0,31 ile Bangladeş ve Polonya, 0,32 ile Rusya Federasyonu ve Güney Kore, 0,33 ile Hindistan, 0,34 ile Mısır ve Endonezya, 0,38 ile Sri Lanka, 0,40 ile Tayland, 0,44 ile Türkiye ve Kenya son olarak 0,45 ile Çin takip etmektedir. Her üç gösterge birlikte düşünüldüğünde özellikle Zambiya dikkat çekmektedir; çünkü Zambiya nüfusunun %63,7'si günlük 1 dolardan %87,4'ü de günlük 2 dolardan daha az bir gelire sahip olduğu halde Gini Katsayısı 0,53 gibi çok yüksek bir orana sahip. Yani Zambiya'da günlük geliri 2 doların üstünde olan %12,6 oranındaki nüfusun bir kısmı çok yüksek bir gelire sahip olmalı ki Gini Katsayısı bu denli yüksek çıkabilsin. Zambiya örneği bize yoksulluğun en sert yaşandığı ülkelerde dahi bir grup azınlığın zenginlik içinde yaşadığını gösteriyor.

Bu veriler, yoksullukla ilgili temel sorunun gelir yetersizliği olmadığını, gelirin yeterli fakat dağıtımının adaletsiz olduğunu göstermektedir. Gelirin daha adil dağılımının sağlanabilmesi halinde, her insanın temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi mümkün olabilecektir.

2. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI

İkinci Dünya Savaşının hemen ardından, birkaç devlet, “gelecek kuşakları savaşın musibetinden kurtarmak, temel insan haklarına, insan onur ve değerine, kadın ve erkeklerin, küçük ve büyük devletlerin eşitliğine inancı bir kez daha doğrulamak, adalet... ile antlaşmalar ve uluslararası hukukun başka kaynaklarından gelen yükümlülüklerle saygıyı sağlayabilecek koşulları oluşturmak ve daha geniş özgürlük içinde toplumsal ilerleme ve daha iyi yaşam koşullarını gerçekleştirmeyi teşvik etmek için”³³ güçlerini birleştirdikleri zaman, yapmaya karar verdikleri ilk iş, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini hazırlamak oldu (Kuçuradi, 2004, s. 15).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin Sunuş Bölümünde, bütün halklar ve milletler için ulaşılacak ortak idealler belirtilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin Sunuş Bölümü “*İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olduğu*” sözleriyle başlamaktadır.

Ne yazık ki, bu çabalar insan hakları ihlallerinin daha da derinleşmesini engelleyemedi. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilk maddesi “bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar” şeklinde başlıyordu ama aradan geçen zaman içinde insanların doğarken, yaşarken veya ölümlerinde eşit olmalarını mümkün kılmadı. “*Yirminci yüzyıl insan hakları kavramının en çok gündeme geldiği bir yüzyıl oldu; çünkü en çok bu yüzyılda insan hakları çiğnendi, “insan” göz ardı edildi, unutuldu*” (Çotuksöken, 2004, s. 373).

Birleşmiş Milletler gelecek kuşakları savaşın musibetlerinden kurtarmak için kurulmuş ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile dünya barışının önemini vurgulanmıştır. Gerçekten de o günden bugüne yeni bir dünya savaşı çıkmadı, ama bu olumlu gelişme insan haklarının korunması için yeterli olmadı; çünkü dünya savaşı olmaması insanların ölmedikleri veya haklarını tam olarak kullanabildikleri anlamına gelmemektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra yeni bir dünya savaşı yaşanmasa da, pek çok savaş yaşandı. Bu savaşların yanı sıra, özellikle gelişmemiş ülkelerde iç savaşlar da yaşandı. Savaşlar milyonlarca insanın ölümüne ve yaralanmasına sebep olduğu gibi, geride kalanları da çaresiz bir yoksullukla başbaşa bıraktı.

Savaşların tamamen önlenmesi çok zor görünüyor. Savaşlar sayesinde milyar dolarlar kazanan silah üreticileri ve tüccarları insanın değerini yok saymaktadırlar. Çıkarlarını her şeyin üstünde gören bu kişiler, kaç insanın öldüğüyle ilgilenmezler, sadece kaç dolar kazandıkları onları ilgilendirmektedir. Erasmus “*bütün halklar savaşa karşı birleşsin. Bütün halklar savaşa karşı sesini duyursun. İnsanların çoğu savaştan nefret ediyor ve barış diliyor. Yalnız, zenginlikleri halkın cefasına bağlı olan bir azınlık savaş ister*”³⁴ sözleriyle, birkaç yüzyıl önce, barışı bozan çıkarıcı azınlığa dikkat çekmişti.

³³ Birleşmiş Milletler Kuruluş Belgesinden.

³⁴ Erasmus Desiderius, “Querela Pacis”, Desiderii Erasmi Roterodami, Hildesheim 1962, c.4, s.642.

“Kendi çıkarlarını korumak” ile “kendi haklarını korumak” farklı şeylerdir. Bu farkı İoanna Kuçuradi şöyle açıklamaktadır:

‘Çıkarını korumak’ birden fazla tekin paylaştığı bir bütünün sınırları içinde, hak ettiğimizin ötesinde sahip olduğumuzu elden çıkarmamaya çalışmak demektir. ‘Neye sahip olmayı hak ettiğimize’ gelince, bunun yanıtı hiç de yeni olmasa gerek: söz konusu bütünün sınırları içinde, ‘insan hakları’yla doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilgili eşit olanaklardır. Böylece, kendi çıkarını korumak, elde bulundurulmuş fazlayı korumaya çalışmaktan başka bir şey olmuyor.

Kendi çıkarını koruyan insanların olduğu yerde, er geç, haklarını korumaya çalışan insanlar da çıkar. Ve güçlülerle güçsüzler arasında başlayan savaş, çoğu zaman, roller değişinceye dek, bazı denge aralarıyla sürüp gider (Kuçuradi, 2009, s. 82).

Savaşlar en temel insan hakkı olan yaşam hakkını yok ediyor. Ama yaşam hakkını ve diğer temel hakları yok eden yalnızca savaşlar değil. Dünyadaki müthiş gelir artışına rağmen, gelirin az sayıdaki insanda toplanması (adil dağılım olmaması) nedeniyle artan yoksulluk da, insan hakları ihlallerine neden olabilmektedir.

Bir milyardan çok insan, kabul edilemez yoksulluk koşullarında yaşıyor. Kopenhag’da Toplumsal Gelişme İçin Dünya Zirvesinde bir araya gelen devlet başkanları, kararlı ulusal çalışmalar ve uluslararası işbirliğiyle, insanlık için etik, toplumsal, siyasal ve iktisadî bir zorunluluk olarak, yoksulluğun kökünü kazımaya kendilerini adadıklarını ilân ettiler (Kuçuradi, 2004, s. 16).

Yoksulluğun insan haklarını tehdit ettiği ve bu sorunun mutlaka halledilmesi gerektiği bilincine ve irade beyanına rağmen, insanlar yoksulluğa bağlı sebeplerden dolayı ölmeye devam ediyor.

Yoksulluğu önleyemeyen adaletsiz dünya düzeni ile ilgili olarak, İbrahim Kaboğlu şunları ifade etmektedir:

İnsanoğlunun altında birinin karşı karşıya bulunduğu açlık ve sefaletin, insan haklarını ikinci plana itmesi yadırgatıcı değildir. Çünkü asıl düşündürücü olan, günümüz dünyasındaki büyük dengesizliklerin yol açtığı açlık ve sefaletin kendisidir ya da bu adil olmayan dünya düzenidir (Kaboğlu, 2002, s. 254).

Elbette böylesi adaletsiz bir dünyada, bu adaletsizliklerin sosyal yaşam üzerine olumsuz etkileri olmaktadır. Bu konuyla ilgili Nasıl Niray’ın yazdıkları şöyledir:

Yoksulluk olgusu ile şiddet arasında yakın bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Yoksullaşma sürecinde toplumun tüm dengesi sarsılmakta, kişilerin maddî ve manevî değerlerinde değişimler olmakta, toplum düzenini bozucu davranışlar sergilenebilmekte ve hatta bu davranışlar şiddet boyutuna kadar varabilmektedir. Yoksulluk ve şiddetin olduğu ortamlarda ise insan hakları ihlallerinin gerçekleşmesi kolaylaşmaktadır (Niray, 2005, s. 283).

“Bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de, gerek toplumsal yaşamın geniş çerçevesi, gerekse günlük ilişkilerin dar çerçevesi içinde olup biten birçok olayın en dikkati çeken belirtisi, çatışan anlayışların, çarpışan çıkarların arasında kişilerin harcanmasıdır” (Kuçuradi, 2009, s. 5). Herkes daha iyi yaşamak için eşitsizliği kendi lehine bozma çabası içinde olduğu sürece, kişilerin harcanmaması pek mümkün görünmüyor.

İnsanlar arasındaki eşitsizliği ikiye ayıran Rousseau, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

İnsan türünde iki tür eşitsizlik görüyorum. Biri, doğa tarafından meydana getirildiği ve yaş, sağlık, bedendeki güçler ve zekâ ya da ruh nitelikleri arasındaki farklardan oluştuğu için, buna doğal ya da fizik eşitsizlik diyorum. Öteki bir çeşit uzlaşmaya dayandığı ve insanların onaması ile kurulmuş ya da hiç değilse onlarca kabul edilmiş olduğu için buna manevi veya politik eşitsizlik adı verilebilir. Bu ikincisi kimilerinin başkalarının zararına yararlandığı, örneğin onlardan daha zengin, daha itibarlı olmak ya da onlara boyun eğdirmiş olmak gibi ayrıcalıklardan ibarettir (Rousseau, 2004, s. 83).

Bu çalışmada üzerinde durulan, ikinci tür eşitsizliktir. Rousseau'nun da belirttiği gibi, ikinci tür eşitsizlik, insanların başkalarının zararına yararlandığı, insan onuruna yaraşmayan etik dışı bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar bu ikinci tür eşitsizliği öyle acımasızca kullanmışlardır ki, geldiğimiz nokta kabul edilebilir olmaktan çok uzaktır. Bu eşitsizliğin boyutlarını, Uluğ Nutku şu çarpıcı sorularla ortaya koymaktadır:

İnsan ömrü, ortalama yaş, gelişmiş sanayi ülkelerinde 71 iken, az gelişmiş, daha doğrusu fakir ülkelerde neden 54 olsun? Türkiye’de 55; Avrupalı-Amerikalılarınkinden 16 yıl az. Neden en kısa ömürlüler (ortalama 45 yaş) Afrika’da olsun? İnsanlar arasında uzun ömürlüler-kısa ömürlüler ayrımı neden olsun? Neden dünya nüfusunun beşte biri açlıktan ölme tehlikesiyle yüz yüze olsun da, zengin ülkelerde fazla beslenmeden ileri gelen hastalıklar artsın? Neden iki milyar hâlâ her türlü sağlık hizmetinden yoksun kalsın ve hâlâ bir milyar okuma-yazma bilmesin? Neden Amerikalı, sanayisi için ihtiyacı olan elmasın %100’ünü, uranyumun %60’ını, manganezin %45’ini, kobaltın %35’ini, petrolün %30’unu, kromun %25’ini Afrika’dan alsın da, Afrikalı, karnını doyurmak için tereyağın %100’ünü, peynirin %60’ını, etin %45’ini, vs. vs. Amerikalıdan alsın? (Nutku, 1998, s. 148).

Uluğ Nutku’nun dikkat çektiği nokta incelendiğinde insanların yaşadıkları yere değer katmaları gerekirken, bunun tam tersinin olduğu görülmektedir. Yaşadıkları veya doğdukları yerler insanlara değer katmaktadır. İnsanların sadece insan oldukları için değerli olmaları gerekirken, günümüzde yaşadıkları yerin kendilerine kattığı kadar değerli olmaları insan haklarının evrenselliğine aykırıdır. Aynı birey Amerikalıysa yüksek standartlara ve değere sahip, Afrikalıysa düşük standartlara ve değere sahip olmaktadır. Elbette Afrika’da yaşayanlar Amerika’da yaşayanlardan daha değersiz değiller. Çok daha zor şartlarda yaşam mücadelesi veriyor olmaları, Afrikalıların değerini düşürmez. Eğer birilerinin değeri düşüyorsa, herhalde o kişiler, açlıktan ve yokluktan ölenlerin var olduğunu bilerek düşüncesizce tüketebilen kişiler olacaktır.

Cem Deveci, “bir hakka sahip olanlar, o hakkın gerçekleşmediği durumda da ona sahiplik statülerini korurlar mı? Söz konusu hak pratikte geçersiz olduğu halde, o hakkın evrensel geçerliliğinden söz etmek mümkün müdür?” şeklinde iki soru soruyor, bu soruları da şöyle cevaplıyor:

Bir örnekle açarsak: hiçbir şeye sahip olmayan kişi, mülkiyet hakkını talep edebilir; ama bu talebi getiren kişinin ileri sürdüğü hakkın özünün gerçekleşmesi toplumsal, iktisadî koşullara bağlıdır; bu koşulların ortaya çıkan rastlantısal özelliklerinden pratikte kolay kolay kopartılamaz. Her ne kadar insan haklarının normatif ilkeler olarak evrenselliği ile bu hakların gerçekleştirilme düzeyinde evrenselliği birbirinden ayrı tutulması gereken sorunlar olsa da, eğer pratikte insan hakları –özellikle temel haklar– yalnızca bazı toplumsal kesimler ya da bazı ülkelerin vatandaşları için gerçekleşiyorsa, uzun vadede insan haklarının normatif evrenselliğinin de zedeleneceği ve bu normatif evrensellikten de kuşku duyulacağı açıktır.

Burada söz konusu olan şudur: evrensellikteki zayıflama, hakkın değerine ya da anlamına ilişkin değildir. Hiçbir şeye sahip olmayan kişi için de mülkiyet hakkı –insan olmasından dolayı– hâlâ anlamlı ve değerli olabilir; ama ortaya çıkan durumda, bir şeye sahip olanlar ile hiçbir şeye sahip olmayanların, hakkın gerçekleştirilmesi açısından eşit tutulmadığı açıktır. Bu farklardan ya da ülke koşullarından değil, bazı hakların gerçekleşmesinin yapısal olarak ciddi bir eşitsizlik arz etmesinden ileri geliyor (Deveci, 2004, s. 41-42).

İnsanlar arasındaki bu ciddi eşitsizlik insan haklarının gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Burada eşitsizliğin nasıl olup da bu kadar artabildiği sorusu akla gelmektedir. Eşitsizliğin bu oranda artabilmiş olmasının nedenini Rousseau, değiş-tokuş düzeninden meydana gelen eşitsizliğe bağlamaktadır.

Yetenekler eşit olsaydı, örneğin demir kullanılması ile besin tüketimi her zaman tam bir denge halinde bulunsaydı, durumlar bu halde, eşit kalabilirdi. Fakat hiçbir şeyin korumadığı orantı birden koptu, bozuldu; en güçlü olan daha fazla iş yaptı; en becerikli olan, kendi yaptığı işten en fazla pay aldı; en zeki olan emeği kısaltmak için araçlar buldu; çiftçi daha fazla demire ya da demirci daha fazla buğdaya gereksinme duydu; eşit çalıştıkları halde biri çok kazandı, oysa ötekini eline ancak yaşayabilecek kadar bir şeyler geçti. Böylece doğal eşitsizlik, değiş-tokuş düzeninden doğan eşitsizlik ile duyulmadan açılıp gelişir (Rousseau, 2004, s. 136).

Günümüzde her alanda insan hakları ihlalleri devam ediyor olmasına karşın, dünyanın hemen her yerinde insan haklarının önemini ve gereğinin vurgulandığı görülmektedir. Bu vurgulamanın içtenliği şüphe taşıyor olsa da, özellikle “insan haklarının sert çekirdeği” olarak ifade edilen haklar açısından ve “hakkın özü” noktasında oldukça kuvvetli bir ağız birliği olduğu görülmektedir.

1961 Anayasası, “insan haklarına dayanan” (Mad. 2) özelliği ile “insan haklarına saygılı” (Mad. 2) olarak kendini niteleyen 1982 Anayasasından çok daha özgürlükçüdür. 1961 Anayasası insan hak ve özgürlüklerini ön plana çıkarırken 1982 Anayasasının devleti ön plana çıkardığı görülmektedir.

1982 Anayasası, 61 Anayasası'nın öngördüğü sistematiğe dokunmaksızın hak ve özgürlükler rejiminde önemli değişiklikler yapmıştır. Birey özgürlüğü, toplumun özerkliği ve hukukun üstünlüğü yerine, devlete öncelik tanıyan otoriter bir anlayışla hazırlanmış olduğundan sınırlama sistemi genelleştirilmiş, buna karşılık her hak ve özgürlükte mutlak olarak korunması gereken bir alanın varlığı anlayışını yansıtan öze dokunma yasağı kaldırılmıştır. Özellikle ifade ve örgütlenme özgürlükleri konusunda aşırı sınırlayıcı ve yasaklayıcı hükümlerle, çoğulcu ve demokratik toplum yapısından ileri derecede uzaklaşmakla yetinilmeksizin, olağanüstü rejimleri büyük ölçüde Anayasa dışına çıkarmak suretiyle, "Hukuk dışı bir alan" yaratmıştır. Kısacası, 61 Anayasası ile kurulan özgürlük ve otorite dengesi, otorite lehine, 71'de değiştirilmiş, 82'de ise bozulmuştur (Kaboğlu, 2002, s. 58).

1982 Anayasası ile "hakkın özü"ne dokunma yasağının kaldırıldığını belirten İbrahim Kaboğlu "İnsan haklarının sert çekirdeği" ve "hakkın özü" kavramlarını şu şekilde anlatıyor:

Genel nitelikli uluslararası sözleşmeler, kimi haklar ve bunların koruma alanları üzerinde "sapma" yasağı koyarlar. Öngördükleri dokunulmaz alanlar birbiriyle çakışmamakla birlikte, şu ilkelere birleşirler: Yaşama hakkı, işkenceye, insanî olmayan veya aşağılayıcı muameleye tabi tutulmama hakkı, kölelik ve hizmetkârlık yasağı, ceza yasalarının geçmişe yürümezliği ilkesi. Dokunulması yasaklanan bu dört ilke, kişinin fizik ve ruhsal bütünlük ve özgürlüğüne ilişkin bireysel haklardan olup, herkese, her yerde ve her türlü ortam ve koşulda tanınmıştır. İnsanoğlunun asgarî yaşam ortamı olarak vazgeçilmez koruma alanları, "insan haklarının minimum standardı"nı oluşturur. Uluslararası sözleşmelerin gerçek anlamda ve etkili biçimde güvence altına aldığı ve taraf devletlerin dokunmadığı bu haklar, insan haklarının "sert çekirdeği" özelliğini taşırlar.

İnsan haklarının "sert çekirdeği" ve "hakkın özü" kavramları birbirine benzetmekle birlikte, farklı iki kavramdır. Sert çekirdeğe hiçbir şekilde dokunulamaz ve bu noktada yasa koyucunun herhangi bir esnetme alanı da yoktur. "Hakkın özü" yasa koyucuya sınırlama yetkisi verir; ancak nereye kadar sınırlayabileceğini, nerede durması gerektiğini gösterir. Sert çekirdek, dokunulması yasaklanan dört ilkedен oluşur. Buna karşılık, "hakkın özü" her hak ve özgürlük için geçerlidir (Kaboğlu, 2002, s. 271).

İnsan haklarının sert çekirdeğine değinmişken, şu da kesin olarak belirtmeli ki, yoksulluk veya az gelişmişlik, insan haklarının ve temel özgürlüklerin çiğnenmesinin bir mazereti olamaz. Bu bağlantıyı Nasır Niray şöyle açıklamaktadır:

Bir ülkenin gelişme düzeyi ve malî kaynakları, o ülkenin bütün insanlarına ekonomik ve sosyal hakların tümüyle sağlanması bakımından yeterli olmayabilir. (Nitekim uluslararası sözleşmelerde de bu alanda bir esneklik tanınmaktadır.) Fakat başta yaşama hakkı olmak üzere, kişi dokunulmazlığı, işkence yasağı, insanlık dışı ve aşağılatıcı ceza yasağı, keyfi tutuklama yasağı, savunma hakkı gibi birtakım temel insan haklarının tanınmasının ve güvence altına alınmasının toplumun ekonomik gelişme düzeyi ile hiçbir ilgisi yoktur. Az gelişmişlikten kurtulma gerekçesi, bu temel hakların askıya alınmasını veya açıktan açığı çiğnenmesini haklı gösterecek bir gerekçe sayılamaz (Niray, 2005, s. 291).

Nasır Niray, burada hakların ayırımına dikkat çekmiştir. Birtakım hakların gerçekleştirilmesi için malî kaynakların gerekli olduğundan, ama başka bir takım haklar için ise böyle bir gerekliliğin olmadığından bahsetmektedir.

Anayasalar her şeyden önce, “birinci kuşak haklar” adı verilen, insan ve yurttaşların temel özgürlüklerini tanıyarak: Yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkı, bireyin maddi ve manevi bütünlüğü, özel ve ailesel yaşama ilişkin haklar; düşünce ve din özgürlüğü, seyahat ve yerleşme özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri, siyasal haklar... (Kaboğlu, 2002, s. 54).

Anayasaların en geniş biçimde düzenledikleri birinci kuşak özgürlükler, devletten bir şey yapmasını istemekten öte, daha çok devletin pasif kalmasını gerektirmektedir. Devlet bireye ve toplumsal alana müdahale etmemelidir. Normal koşullarda –çiğnenmediği sürece– bu hakların korunması söz konusu olamaz; bir anayasada yer almaları korunmaları demektir. Fiilen korunmaları ise, çiğnenmek istendiği zaman söz konusu olur (Kuçuradi, 2009, s. 66).

Sosyal, iktisadî ve kültürel haklar ve özgürlükler diyebileceğimiz ikinci kuşak hakların doğuşunda özellikle işçi sınıfının mücadelesi etkili olmuştur. XIX. Yüzyılda eşitlik ve özgürlük yayımlanan belgelerle tanınmış idiyse de, insanların çoğu bunlardan yararlanamıyordu.

İkinci kuşak haklar, anayasalarda birinci kuşak hakların ardından tanınıp düzenlenir; bunlar iktisadî, toplumsal ve kültürel haklardır: mülkiyet hakkı ve özel girişim özgürlüğü; çalışma hak ve özgürlüğü, yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkı; sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı ve öğrenim özgürlüğü, sanat özgürlüğü, toplumsal iletişim özgürlükleri (Kaboğlu, 2002, s. 54).

Birinci kuşak haklar ile ikinci kuşak haklar arasında, hangisinin önceliği olduğu ile ilgili çeşitli görüşler vardır.

Marksist sosyalizme göre liberalizm ve bireycilik, “biçimsel özgürlükler” kapsamında olup, yararlanılması zenginlik ve maddi araçları gerekli kılan kurumsal ve soyut özgürlüklerdir. İnsana hiçbir şey sağlamayan bu “sözde” özgürlükler gereksizdir. Hatta bu özgürlükler, toplumsal ve iktisadî eşitsizlikleri maskeleyen ve sonuçta bunlara hizmet edip dayanak oluşturdukları için tehlikelidirler de. Marksizm, belirtilen nedenlerle bu biçimsel özgürlüklerin karşısına “gerçek” özgürlükleri; bir işe giriş, uygun bir yaşama ulaşma ve daha geniş olarak toplumsal “yabancılaşma” karşısında gerçek bir bağımsızlığı elde etme özgürlüklerini çıkarır (Kaboğlu, 2002, s. 445).

Vural Fuat Savaş “Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları” konulu uluslararası konferansta yaptığı konuşmada, Marksizm’e benzer şekilde ikinci kuşak hakları ön palan çıkarmıştır. Konferanstaki konuşmasından alıntı yapacak olursak:

Çok iyi bilindiği gibi, insan hakları, iki farklı hak grubundan oluşuyor; ilki, siyasal haklar denen negatif haklardır; onlara “kişi özgürlükleri” demeyi yeğleyeceğim, çünkü onlar, ancak devlet ya

da başka kişiler müdahale etmediğinde gerçekleştirilebiliyor. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, kanaat, ifade ve basın özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, siyasal katılım ve benzeri özgürlükler, “kişi özgürlükleri” olarak gruplandırılabilir.

İkinci grup ise, ekonomik ve sosyal haklar da denen pozitif haklardır. “Haklar” kavramını, yalnızca bunlar için kullanmayı yeğliyorum, çünkü insan haklarının ancak bu kategorisi, yurttaşlara “bir şey talep etme hakkı”nı sağlıyor (Savaş, 2004, s. 271).

Korunmaları için malî kaynaklara ihtiyaç olduğu kabul edilen ekonomik ve sosyal haklar, genellikle ulusal bir sorun olarak görülmektedir. Bu hakların gerçekleştirilebilmesi için, ülke kaynaklarının yeterliliği ölçüt alınmaktadır. Ayrıca uluslararası toplum, küresel sistem için, herhangi bir ülkedeki vatandaşların ekonomik ve sosyal haklarının düzeyiyle ilgilenmekten çok, o ülkenin ekonomik istikrarıyla ilgilenmektedir. Ekonomik ve sosyal haklar için yapılan harcamaların artması, ekonomik istikrarı tehdit edebilir kaygısıyla, uluslararası topluluk, bu konuda kendi ekonomilerinin de etkilenebileceğini düşünerek, fazla baskı yapmak istemez. Örneğin bir ülkede sendikal hakların olmaması, küresel sistemin isteyebileceği bir durum olabilir. Küresel sermaye, işçilerin greve çıktığı, yüksek ücret ve insan onuruna yaraşır çalışma şartları talep ettiği bir ortamdan fazla hoşnut olmayabilir. Çin’de ekonomik ve sosyal hakların düşük düzeyde olması, küresel sermayenin bu ülkeye yatırım yapmasının temel sebebi olarak görülmektedir.

İnsan hakları arasında önemlilik sırası belirlemek doğru olmayacaktır. İnsan hakları bir bütün olarak kabullenilmelidir. Hiçbir hak bir diğerinden daha önemli veya daha önemsiz olarak görülemez, çünkü insan hakları vazgeçilemez haklardır. Burada, konumuzla doğrudan ilgili olan yaşam hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, beslenme hakkı ve çalışma hakkı üzerinde durulacaktır.

2.1. Yaşam Hakkı

Yaşam hakkı, İbrahim Kaboğlu tarafından şöyle açıklanmaktadır:

Yaşam hakkı, en temel hak ve özgürlüktür. Yaşama, insanoğlunun temel hakkı, varlığının ve fizik devamlılığının ilk koşuludur. İnsan haklarının ilki, “insanoğlunun üstün hakkı” olarak yaşama hakkına saygı, bütün diğer hakların kullanılması için vazgeçilmezdir. Yaşama hakkı, kamu makamlarının emri ya da izni ile öldürülememe ve yaşama yönelik tehlike ya da risklere karşı yine kamusal otoriteler tarafından korunma hakkıdır. Değer sırası bakımından en ilk ve temel olan yaşam hakkı, doğal bir olgudur; ancak bu doğal olgunun varlığı durumunda birey, öteki hak ve özgürlüklerin öznesi olabilir; bu da yaşamın korunmasının öncelik ve önemini ortaya koyar.

Her kişinin yaşama hakkının kanun tarafından korunduğu fikri, devlete sadece “isteyerek” ölüme neden olmaktan kaçınma yükümlülüğü değil, yaşamı korumak için zorunlu önlemleri alma ödevini de yükler. Devlet, bir tür aktif ve pasif olmak üzere çifte mecburiyet karşısındadır (Kaboğlu, 2002, s. 271-72).

Bu hak hem 1961 ve 1982 Anayasalarında hem de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde açık bir şekilde korunmaktadır. Yaşam hakkını koruyan ilgili maddeler sırasıyla şöyledir:

“Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir” (1961 Anayasası, m. 14).

“Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir” (1982 Anayasası, m. 17).

“Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır” (İHEB, m. 3).

Yaşam hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde ve 1961 ve 1982 Anayasalarında olduğu gibi hemen hemen tüm hukukî belgelerde korunmaktadır. Ancak bu hukukî zırha rağmen, hergün insanların yaşam hakkının ihlâl edildiği de bir gerçektir.

Gelir dağılımı adaletsizliği nedeniyle milyonlarca insan, ölümle yüzyüze yaşamakta veya ölmektedir. Dünyada gelir yetersizliği yüzünden yeterli beslenemeyen, ilaç bulamayan, sağlıklı barınma imkânı olmayan, hatta içme suyu dahi bulamayan, kısacası insanca yaşam olanaklarına sahip olamayan milyonlarca insanın, özellikle de bebek ve çocukların, bu yokluktan dolayı yaşamlarını kaybettiklerini hergün duyuyor veya okuyoruz.

Diğer tüm hakların kullanılması için kişinin öncelikle yaşaması gerekir. Bu nedenle insanlığın ilk olarak yaşam hakkını güvence altına alacak önlemler alması şarttır. Birleşmiş Milletler bu konuda bazı çalışmalar yapmakta, ancak özellikle zengin devletler bu çalışmalara katkı sağlamak konusunda çok cimri davranmaktalar. Savaşa ayırdıkları bütçenin % 1’ini dahi yoksullukla mücadeleye ayırmayan bu zengin devletler, üzerlerine düşeni yerine getirmeyerek insanlık vicdanının yaralanmasına sebep olmaktadır.

“Çağdaş kültürün en belirgin özelliği, insanın yüzünün unutulmuş olması: insanın, değeri sıfır olan bir varlık olarak görülmesidir” (Kuçuradi, 2009, s. 20). İnsanın bu kadar değersiz görüldüğü bir ortamda ölmek de öldürmek de basit bir olay gibi algılanmakta ve insanları ölmeye veya öldürmeye ikna etmek için uygun ortam sağlanmış olmaktadır. Üstelik de ölmeye veya öldürmeye giden kandırılmış kişiler, bunu niçin yaptıklarını dahi açıklayamamaktadırlar. Çünkü yaşam hakkını yok etmeye degecek bir neden bulmaları mümkün değildir. Bu noktada İoanna Kuçuradi’den bir alıntı yapacak olursak:

Kendi adlandırmalarına göre birbirine “karşıt” ideolojiler, modern toplama ve gerilla kamplarıyla “mutlu yarınlar” vaat ediyor –kimin yarınları bunlar? Kime vaat ediliyor?– ve bu “mutlu yarınlar” adına bugünkü dünyada çocuk yüzlü erkekler, çocuk yüzlü kadınlar kendi davaları uğruna her şeyin yapılabileceğine inandırılmış, ölmeye ya da öldürmeye yollanıyor. Ama onlara “niçin?” diye sorduğumuzda, Küçük Prens gibi inatla “ne için?” diye tekrar tekrar sorduğumuzda, yanıtları bir kısır çember içinde dönüp dolaşıyor (Kuçuradi, 2009, s. 15-16).

Yoksulluk gibi terörizm de yaşam hakkını tehdit etmektedir. “Terörizm, bir azınlığın, dar ya da geniş sınırlı siyasal bir istemle, psikolojik bir etki yaratarak da, “iktidara” baskıda bulunmak için ya da siyasal ölç almak için giriştiği, temel “insan hakları”ni çiğneyen şiddet eylemleridir” (Kuçuradi, 2009, s. 89). Terörizm ile yoksulluk arasında yakın bir ilişki vardır. Terörizmin ve şiddetin yoksulluktan, hastalıktan, fırsat eşitsizliğinden ve savaştan beslendiği bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. 2002’nin Eylül ayında yayınlanan “Birleşik Devletlerin Ulusal Güvenlik Stratejisi”nde de, yoksulluğun ve eşitsizliğin terörü beslediği ifade edilmektedir.

Belli bir azınlığın bolluk içinde yaşadığı, buna karşın dünya nüfusunun yarısının günde 2 dolardan daha azla yetinmek zorunda olduğu bir dünyada terör için çok ideal bir ortamın mevcut olduğu söylenebilir.

ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında küresel terörü ve nedenlerini araştırmaya başlaması ve terörün engellenebilmesi için insanca yaşama olanaklarından mahrum olan milyonlarca insanın yaşam şartlarının düzeltilmesi gereğini fark etmiş olması önemli bir gelişmedir. Ne var ki, bu bilince terörden kendisi de zarar görmeden ulaşmış olması ve amacının kendi iç güvenliğini sağlamak olmayıp sırf insanî değerleri korumak için bu yoksul kitlelere el uzatmış olması, etik bakımdan daha uygun olurdu.

Terör saldırıları sonrasında dünyadaki gelir dağılımı bozukluğuna dikkat çekilmiş olması, ve bu çarpıklığın giderilmesi gereğinin vurgulanmış olması, terörün “başarısı” olarak görülebilecek bir gelişmedir. Oysa insan hakları, karşımızdakinden hiçbir menfaat beklemeden, sırf insan olduğu için eylemde bulunmamızı gerektirir. Bu açıdan terörden zarar görmüş bir ülkenin “terör yoksulluktan besleniyor, bu nedenle yoksullukla mücadele etmeliyiz” şeklinde özetlenebilecek bir çıkarıcı çıkarımda bulunması, pragmatik bakımdan önemli olsa da, etik bakımdan sorunlu olduğunu vurgulamak gerekir. Etik olmasa da, gelir dağılımının düzeltilmesi gereği bir kez daha ortaya konmuştur. Ancak “Birleşik Devletler Ulusal Güvenlik Stratejisi”nin ilânının üzerinden 9 yıl ve 11 Eylül saldırılarının üzerinden de 10 yıl geçmesine karşın, gelir adaletinin sağlandığını ya da en azından bu konuda mesafe alındığını söylemek hiç de mümkün değildir.

Yaşam hakkı, sadece hayatta kalmak değildir. Aynı zamanda herkesin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürmeye hakkı vardır. “Kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkı”nın sağlanması için devlet ne derecede gerekli ise, herkesin insan onuruna uygun bir yaşam sürdürebilmesi için, devletin sosyal güvenlik sistemini kurması o derecede önem taşımaktadır. Birincisinde “güvenlik içinde” ikincisinde ise “onur içinde”, ancak her ikisinde de “yaşam hakkı” için örgütlü ve düzenleyici bir yapı gereklidir” (Kaboğlu, 2002, s. 448). Her bir devletin böyle bir yapıyı kurma imkânı veya kabiliyeti olmayabilir. Bu durumda uluslararası çabalar önemli olmaktadır. Tabii en büyük görev zengin ülkelere düşmektedir.

2.2. Eğitim Hakkı

Olanaklarını gerçekleştirmek insanın kendi elindedir. Bunu sağlayan eğitimidir. Bu konuda çok söz söylenmiştir. Ama ikiyüz yıl önce Kant'ın söylediği, insanın kendisi hakkında aydınlanması bakımından eşsizdir:

İnsan, ancak eğitim sayesinde insan olur. İnsanda önceden mevcut olmayan bu niteliği eğitim gerçekleştirir; çünkü insanın doğal yeteneklerinin gelişmesi kendiliğinden olup bitmez; doğa insana hazır yetenekler vermemiştir. Doğa insanı, sahip olduğu yeteneklerin, olanakların çekirdekleriyle donatmış, onları geliştirmeyi de kendisine bırakmıştır (Nutku, 1998, s. 152).

İnsan ancak eğitim sayesinde insan olabildiğine göre, herkesin ücretsiz ulaşabildiği kaliteli bir eğitim mutlaka olmalıdır. Günümüzde her ne kadar eğitim hizmeti devlet tarafından veriliyor olsa da, eğitim kalitesinin çok yetersiz olduğu bilinen bir gerçektir.

Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevini düzenleyen 1982 Anayasasının 42. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır.

Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır” (1982 Anayasası, m. 42).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, aynı hakkı şu şekilde ifade etmektedir:

“1. Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yüksek öğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.

2. Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir” (İHEB, m. 26).

“Anayasal ve yasal gerekliliklere karşın, gerçek durum, eğitim hakkı ve öğrenim özgürlüğünden herkesin eşit olarak yararlanabildiği ortam ve koşulları yansıtmaktan uzak olduğundan, fırsat eşitliği bulunmamaktadır” (Kaboğlu, 2002, s. 491).

Eşitsizlikle ilgili, Zeynel Dinler’in şu sözleri, yaşadığımız dünyanın nasıl adaletsizlikler içerdiğini anlamak bakımından önemlidir:

İnsanoğlu eşitsizlikle doğduğu gün tanışır. Bebeklerin bir kısmı şanslıdır. Zengin ailenin çocukları olarak doğarlar. Henüz doğum olayı gerçekleşmeden gelecekleri plânlanmıştır. Hangi okullarda okuyacakları, hangi işin başına geçecekleri belirlenmiştir. Bir kısmı ise şanssızdır, çok fakir ailelerin, dördüncü, beşinci ve hatta dokuzuncu çocuğu olarak doğarlar. Büyük kardeşlerin eskileri ile büyürler. Dengesiz beslenirler, tahsil yapamazlar. Aileleri gibi, yarı aç yarı tok bir yaşam sürmek onların kaderidir (Dinler, 1998, s. 265).

Yoksulluğun nesilden nesile aktarılmasının önüne geçmenin belki de en önemli koşulu, eğitimde fırsat eşitliğini sağlayabilmektir. Ailesi yoksul olan bir çocuğun, ailesi zengin olan bir çocukla eğitim alanında aynı fırsatlara sahip olması halinde, yoksul ailenin çocuğu da iyi bir eğitim alabilecek ve bu yoksulluğu eğitim hayatından sonra karşısına çıkacak iş imkânlarıyla yok edebilecektir. Böylece anne ve babasından gelen yoksulluğun, kendi çocuklarına miras kalmasını

engelleyebilecektir. Ancak, hem ülkemizde hem de diğer ülkelerde, diğer alanlarda olduğu gibi, eğitimde de fırsat eşitliğinin olmaması yoksulluğun nesilden nesile aktarılmasına sebep olabilmektedir.

Devlet tarafından ücretsiz olarak verilen eğitimin genel bir standardının olmaması, okulların birbirleri arasındaki fizikî şartların (bina, araç-gereç, ulaşım) önemli ölçüde farklılıklar göstermesi, kırsal bölgelerdeki okulların uzun süre öğretmensiz kalması veya çok sık öğretmen değiştirmesi eğitim sisteminin genel eksiklikleri olarak sayılabilir. Bunların dışında zengin semtlerdeki devlet okullarının, yüksek bağış alabildikleri ve bu sayede çok daha iyi imkânların öğrencilere sağlanabildiği bilinmektedir. Yoksul semtlerde yaşayan ailelerin çocukları bu okullarda okumak isteseler de, ikamet ettikleri semt farklı olduğu için bu okullara kabul edilmemektedirler.

Öğrencilerin sahip oldukları imkânlar açısından da önemli eşitsizlikler vardır. Bu eşitsizlikler sınav sonuçlarına da yansımaktadır. Her yıl üniversite giriş sınavlarından sonra en başarısız iller ilân edilmektedir. Bu illerin aynı zamanda yoksulluğun da yaygın olduğu iller olduğu görülmektedir. Her türlü imkâna sahip olan, kolejlerde eğitim gören, özel ders alabilen, evde klimalı çalışma odası olan, okula ulaşım sıkıntısı çekmeyen, sağlıklı gıdalara ulaşabilen şanslı sayabileceğimiz çocuklarımız ile bu çocukların tam tersi şartlara sahip olan, okula giderken giyeceği önlüğü dahi alma imkânı bulamayan, parası veya ulaşım imkânı olmadığı için okula yürüyerek gidip gelmek zorunda kalan, okul dönüşü tarlada, ahırda veya başka bir yerde çalışmak zorunda olan, tek odalı bir evde yaşadığı için sağlıklı ders çalışma ortamı bulamayan çocuklarımız aynı sınavlarda yarışmaktadırlar. Sınavın aynı olması ilk bakışta bir eşitlik gibi görülsede, eşit imkânlara sahip olmayanların aynı sınavda eşitmiş gibi yarışmaları yasal olarak bir eşitlik sağlıyorsa bile, insan onuru bakımından gerçek bir eşitlik değildir.

Yasa önünde eşit olmak ile insan onuru bakımından eşit olmanın ayrımını İoanna Kuçuradi şu şekilde yapmaktadır:

Ülkemizde, yasa önünde eşitlik var diyelim! Ama, eğer ülkemizde bazı çocuklar air-condition'un olduğu evlerde otururken, başka bazı çocuklar -25 derecede ayağında basma pantolon, çorapsız dolaşmak zorundaysa, bu çocukların -25 derecede bu durumda dolaşmasını doğrudan doğruya –şu anda, ileride değil, şu anda– önleyecek etkin yasalar yoksa, ülkemizde insanlar yasa önünde eşit görülsede, insan onuru bakımından eşit görülüyorlar demektir (Kuçuradi, 2009, s. 39-40).

“-25 derecede ayağında basma pantolon, çorapsız dolaşmak zorunda” kalan çocukların önemli bir kısmı çok küçük yaşlarda olmalarına rağmen, çalışmak zorunda kalmaktadır. Çalışan çocuklarda ise, okula gitme oranı bir hayli düşmektedir.

TÜİK tarafından 2006 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında “Hane Halkı İşgücü Anketi” ile birlikte “Çocuk İşgücü Araştırması” gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 6-17 yaş grubundaki çocuklar kapsanmış ve toplam 28.978 çocuk ile görüşülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre:

2006 IV. Döneminde Türkiye genelinde 6-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 16 milyon 264 bindir. Bu yaş grubundaki çocukların % 60,9'u kentsel, % 39,1'i kırsal yerlerde bulunmaktadır. Bu

çocukların % 84,7'si bir okula devam ederken, % 15,3'ü okula devam etmemektedir. Okula devam etmeyen çocukların % 58,8'ini kız çocukları oluşturmaktadır.³⁵

Gerek insanın olanaklarını geliştirebilmesi açısından, gerekse de çağdaş bir ülkenin gerekleri açısından değerlendirildiğinde, bahsi geçen yaş grubunun tamamının eğitime devam ediyor olması gerekmektedir. Bu bağlamda % 15,3 gibi çok yüksek bir oranda çocuğun okula devam etmiyor olmaları, ülkemizin eğitim alanında daha alması gereken çok mesafesinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Aynı araştırmanın ortaya koyduğu bir başka sonuç ise, 6-17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 264 bin çocuktan % 5,9'u ekonomik bir işte çalışmakta, bir başka ifadeyle istihdam edilmektedir (958 bin kişi). Çalışan çocukların % 31,5'i bir okula devam ederken, % 68,5'i öğrenimine devam etmemektedir. Okula devam eden 6-17 yaş grubundaki çocukların % 2,2'si ekonomik bir işte çalışırken, okula devam etmeyen çocukların % 26,3'ü çalışmaktadır.

Çocukların çalıştırılması diğer başka sakıncalarının yanı sıra, eğitim haklarının da önünde ciddi bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

TÜİK tarafından hazırlanan “2006 Kazanç Yapısı Anketi” sonuçlarına göre, 2006 yılında, yıllık ortalama brüt kazanç 14.252 YTL'dir. Bu rakam, erkekler için 14.316 YTL, kadınlar için 14.036 YTL olarak tahmin edilmiştir. Anket sonuçları incelendiğinde, hem erkek, hem de kadın ücretli çalışanların kazançlarının eğitim durumu ile doğru orantılı olarak yükseldiği görülmektedir. Benzer durum, yaş grubu ve kıdem yılı için de geçerlidir. Eğitim durumuna göre en yüksek yıllık ortalama brüt kazancı erkeklerde 29.258 YTL ile, kadınlarda ise 23.899 YTL ile yüksekokul, üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip olanlar elde etmektedir.

“TÜİK Yoksulluk Çalışması” sonuçlarına göre, eğitim seviyesi yükseldikçe yoksul olma riski azalıyor. 2008 yılında okur-yazar olmayanlarda yoksulluk oranı % 39,59 olurken, ilkokul mezunlarında bu oran % 13,44, lise ve dengi meslek okulları mezunlarında %5,64, yüksekokul, fakülte ve üstü mezuniyete sahip kişilerde % 0,71 olmuştur. Gelire göre eğitim harcamalarındaki çarpıklığı gösteren Türkiye İstatistik Kurumunun bir diğer araştırmasına göre de, toplam eğitim hizmetleri harcamalarında birinci % 20'lik grubun payı % 3,3 iken beşinci % 20'lik grubun payı % 56,6'dır.

³⁵ TÜİK Haber Bülteni (2006), “Çocuk İşgücü Araştırması”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=26&ust_id=8 (erişim tarihi 24.12.2010)

Tablo 2.1 Hane halkı fertlerinin cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranları, TÜRKİYE

Fert Yoksulluk Oranı			
Eğitim Durumu	2008		
	Toplam	Erkek	Kadın
TÜRKİYE	17,11	16,70	17,52
6 yaşından küçük fertler	22,53	22,86	22,18
Okur-yazar değil	39,59	46,12	37,84
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	26,31	27,67	25,05
İlkokul	13,44	15,91	11,22
İlköğretim	17,20	18,67	15,66
Ortaokul ve orta dengi meslek	8,34	9,85	5,78
Lise ve lise dengi meslek	5,64	6,00	5,11
Yüksek okul, fakülte ve üstü	0,71	0,88	0,43

Kaynak: TÜİK-2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları.

Her ne kadar Türkiye İstatistik Kurumu yaptığı araştırmalar sonucunda “eğitim seviyesi arttıkça yoksul olma riski azalıyor” tezine ulaşmış olsa da, en zengin birinci dilim ile en yoksul birinci dilim arasındaki eğitime yapılan harcama dilimindeki 17 kat fark “eğitim seviyesi arttıkça yoksul olma riski azalıyor” tezini büyük ölçüde çürütüyor; çünkü gelir seviyesi arttıkça eğitim imkânları da arttığından, geliri yüksek kesim, büyük ölçüde yüksek okul veya fakülte mezunu oluyor. Yani “eğitim seviyesi arttıkça, yoksul olma riski azalıyor” yargısı ile “gelir seviyesi arttıkça, eğitim imkânlarının artması sonucu eğitim seviyesi yükseliyor” yargısı arasında önemli bir fark bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi gelir seviyesi ile eğitim seviyesi arasında doğru orantı vardır. Bu nedenle gelir dağılımı adaletli biçimde yapılabilirse, eğitimde fırsat eşitliği de sağlanabilir. Eğitimde fırsat eşitliği, hükümet uygulamalarıyla da yakından ilgilidir. Ülkemizde, son yıllarda eğitim alanındaki bazı gelişmeleri Ayşe Buğra şöyle anlatıyor:

AKP hükümetinin ilk uygulamalarından biri, ilköğretimde ders kitaplarının parasız olarak dağıtılmasıydı. Bu çok önemliydi çünkü bu uygulamayla devlet, vatandaşlarına zorunlu kıldığı ilköğretimden yararlanabilmenin koşullarını hazırlamak üzere bir sorumluluk üstlenmesi gerektiğini kabul ediyor ve bu sorumluluğu sadece yoksul öğrencileri değil herkesi kapsayan bir uygulamayla yerine getiriyordu. Bunu, bir Dünya Bankası projesi olarak yürürlüğe girmiş olan Şartlı Nakit Transferlerinin hız kazanması izledi. Şartlı Nakit Transferleri, 2001 krizinden sonra Dünya Bankası'nın “Sosyal Riski Azaltma” projesi kapsamında uygulamaya konuldular. Bugün Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün büyük ölçüde iç kaynak kullanarak yürüttüğü bu uygulama, yoksul ailelere, okul yaşındaki çocukların okula gönderilmeleri, daha

küçük yaştakilerin de sağlık kontrolünden geçirilip aşılatılmaları koşuluyla, düzenli nakit yardımı yapılmasını içeriyor (Buğra, 2010a, s. 234).

Bu uygulamadan yararlananların ülke nüfusuna oranı yüzde 3 kadardır. Doğu ve Güneydoğu illerinde ise bu oran yüzde 14'ün üstündedir.³⁶

Milli Eğitim Bakanlığının son yıllarda, ilköğrenim öğrencilerine ders kitaplarını ücretsiz dağıtması, yoksul ailelerin okuyan çocukları için, düşük de olsa, katkı niteliğinde bir ödeme yapılması eğitimde fırsat eşitliği bağlamında, yetersiz de olsa, olumlu uygulamalardır. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi için buna benzer uygulamaların geliştirilerek devam etmesi faydalı olacaktır.

Eğitimin yaygınlaştırılması ve niteliğinin artırılması, insan hakları ihlallerinin de önüne geçilebilmesinde son derece önemlidir.

Bilgi yoksulluğu ya da cehalet de, insanların kendilerine tanınan haklardan yararlanmalarını engelleyen önemli bir faktördür. Eğitim yetersizliği, cehaletin başlıca nedenidir. Öyleyse, cehaletin yok edilmesi, genel olarak insanların eğitilmesi, bu arada insan hakları ve sorumlulukları alanında aydınlatılması, herkesin insan haklarından yararlanmasının ve insan hakları ihlallerini önlemenin önemli bir gereğidir (Türk, 2004, s. 8).

Eğitim hakkı sadece eğitilenler açısından değil, eğitimciler açısından da incelenmeye değer bir konudur. Bilindiği gibi öğretmenler, yaptıkları işin önemine denk bir gelir elde edememektedirler. Hem iyi eğitimli olan hem de yeni nesilleri eğitmekle görevli olan öğretmenlerin de kendilerini geliştirebilecekleri imkânlarla sahip olmaları, daha kaliteli bir yaşam sürmeleri; işlerinde daha verimli olabilmeleri açısından olduğu gibi gelir dağılımının adaleti açısından da önemlidir.

2.3. Sağlık Hakkı

1982 Anayasasının 20, 22, 23, 33, 51, 56, 139, 147 ve 167. maddelerinde sağlık kelimesi kendine yer bulurken, bu maddelerin 4 tanesinde (20, 22, 33 ve 51) “genel sağlık”, hakların kısıtlanma kriteri olarak yer almaktadır. Geri kalan maddelerden de yalnızca 56. madde sağlık hakkını düzenlemektedir. Yani sağlık kelimesi, bir hak olarak verilmek için kendine yer bulduğundan daha fazla, diğer hakların kısıtlanması konusunda yer bulabilmiştir.

Dünyanın en büyük sorunlarından biri olan işsizlik, sağlık hakkının kullanımını da önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Kayıt dışı çalışanların ve işsiz insanların çoğu sağlık sigortası kapsamının dışındadır. Zaten işsizlikten dolayı düzenli bir gelire sahip olmayan bu insanların, sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanma hakları da olmayınca, sağlık sorunları olsa da, sağlıklarını kaybetme riskine rağmen hastanelere gidememekte ve sağlık hakkını kullanamamaktadırlar.

³⁶ TESEV (2006). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler, İstanbul: TESEV, s.133

ABD Başkanı Barack Obama, başkanlık seçimi döneminde, her Amerika vatandaşının sağlık sigortası kapsamına alacağını vaat etmiş, başkan olduktan sonra da bu vaadini gerçekleştirmişti. Ancak bu süreçte Obama, farklı kesimlerden, “çalışmayanlar çalışanların sırtından mı geçinecek, dünyanın en borçlu ülkesiyiz, sosyal harcamaları çoğaltmayın, ekonomik dengeleri bozabilirsiniz” benzeri tepkiler almıştı. Amerika gibi bir süper güç dâhi ekonomi bahaneleriyle bu süreci sancılı atlatmışken, diğer ülkelerin, ama özellikle de yoksul ülkelerin, uluslararası belgelerle tanınmış olan sağlık hakkını, herkes için gerçekleştirebilmeleri ne kadar mümkündür?

Ülkemizdeki “yeşil kart” uygulaması, herhangi bir sigorta kapsamı dışında kalan yoksul vatandaşlar için iyi düşünülmüş bir uygulamadır. Yeşil kartın ilâç masraflarını karşılar hale gelmesi de yeşil kart sahibi yoksulların sonuna kadar takdir ettikleri bir gelişme oldu (Buğra, 2010a, s. 234).

Bunun yanı sıra, Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası reform tasarısı, bütün sosyal güvenlik kurumlarının Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde Sosyal Güvenlik Kurumu çatısı altında toplanması, devletin işçi ve işverenlerin ödediği primlere katkıda bulunması gibi düzenlemeler de, olumlu gelişmeler oldu. Genel Sağlık Sigortasıyla ilgili düzenleme, herkesin aynı kurumlarda, aynı koşullarda sağlık hizmeti almasını öngörüyordu. Bu sayede, aynı devlete prim ödeyen bazı kişilerin devlet hastanelerinde, bazılarının SSK hastanelerinde, bazılarının da çalıştıkları kurum hastanelerinden sağlık hizmeti almaları nedeniyle ortaya çıkan adaletsizliğin önünün kesilmesi mümkün olabilmiştir. 18 yaş altı çocukların sağlık hizmetlerinden yararlanmasının, ebeveynlerin ödediği veya ödemediği primlerden bağımsız olarak, koşulsuz devlet güvencesi altına alındığının belirtilmesi de özellikle önemliydi (Buğra, 2010a, s. 235). Ebeveynlerinin sigorta primi ödeyememelerinin, çocukları sağlık hakkından mahrum bırakılması sonucunu doğurması, insanlık vicdanının kabul edebileceği bir durum olamaz. Ülkemizde bu durumun düzeltilmiş olması çok olumlu bir gelişmedir. Bu hakkını kullanamayan tüm ülke çocuklarının da bu hakka kavuşmaları, insan haklarının gerçekleştirilmesi için son derece önemlidir.

Sigortalı bir işe sahip olan vatandaşların durumu, işsiz vatandaşların durumu kadar vahim olmasa da, yine de sigorta kapsamında devlet tarafından sağlanan sağlık hizmetinin kalitesi de pek iç açıcı değil. Devletin vermiş olduğu sağlık hizmetinin kalitesinin artırılması için sağlık kuruluşu sayısı ve kalitesinin yanı sıra sağlık personeli sayısı ve kalitesinin de artması gerekmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından oluşturulmuş olan Tablo 2.2, 1994 – 2006 yılları arasında, sırasıyla doktor başına düşen nüfusu, hemşire başına düşen nüfusu ve ebe başına düşen nüfusu gösteriyor. Tablo 2.3 ise, 1995 – 2007 yılları arasındaki Sağlık Bakanlığına bağlı yataklı sağlık kurumları sayısını, diğer bakanlık ve resmî kuruluşlara ait yataklı sağlık kurumları sayısını ve toplam yataklı sağlık kurumları sayısını göstermektedir.

Tablo 2.2 Türkiye’de Yıllar İtibariyle Sağlık Personeli Başına Düşen Kişi Sayısı.

Dönemi	Doktor Başına Düşen Nüfus	Hemşire Başına Düşen Nüfus	Ebe Başına Düşen Nüfus
2006	637	836	1 685
2005	675	864	1 659
2004	683	861	1 668
2003	718	854	1 702
2002	728	877	1 669
2001	753	901	1 661
2000	792	942	1 621
1999	809	943	1 606
1998	842	941	1 587
1997	869	952	1 591
1996	886	974	1 614
1995	890	961	1 561
1994	921	1 077	1 702

Kaynak: TÜİK.

Tablo 2.2 incelendiğinde, 1994 – 2006 yılları arasında doktor başına düşen nüfusun 12 yıl boyunca düzenli bir şekilde düşerek, 1994 yılında 921 olan doktor başına düşen kişi sayısının 2006 yılına gelindiğinde 637’ye kadar düştüğü görülmektedir. Bu istatistikî açıdan umut verici bir gelişmedir. Elbette 637 kişiye bir doktor düşmesi yeterli görülemez; ancak 12 yılda önemli bir mesafe alınmıştır ve bunun devam etmesi halinde çok uzak olmayan bir gelecekte yeterli doktor sayısına ulaşılabilmesi mümkün gözükmemektedir. İstatistikler bize sayısal verileri göstermektedir; ancak bu yeni doktorların meslekî yeterlilikleri ne derecededir ve bu meslekî yeterliliklerini insan hakları ile ne kadar pekiştirebilmişlerdir? Bu konularda da ileri adımlar atılabilmesi, sağlık hizmetlerinin kalitesi ve yeterliliği açısından son derece önemlidir. Sağlık çalışanlarının insanlara en iyi hizmeti verebilmeleri, her şeyden önce insanın değerinin bilincinde olmalarıyla mümkün olabilecektir.

Tablo 2.2’den ulaşabildiğimiz bir diğer veriyi ele aldığımızda, hemşire başına düşen nüfusun düzensiz bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Örneğin 1998 – 2000 yılları arasında hemşire başına düşen kişi sayısı sırasıyla 941, 943 ve 942’dir. 3 yıl geçmesine rağmen sayı neredeyse yerinde saymıştır. Hemşire artış oranının bu 3 yıl boyunca nüfus artış oranıyla eşit olduğu anlaşılmaktadır. Hemşire artış oranının nüfus artış oranının altında kaldığı dönemler de olmuştur. 1995 yılında 961 olan hemşire başına düşen kişi sayısı, 1996 yılında 974’e, 2003 – 2005 arasında ise sırasıyla 854’ten, önce 861’e ve sonrada 864’e çıkmıştır. Bu yıllardaki olumsuz seyre rağmen, 12 yılın tamamı değerlendirildiğinde, hemşire başına düşen kişi sayısının 1077’den 867’ye düştüğünü görmekteyiz. Doktor sayısındaki kadar olmasa da hemşire sayısında da artış olduğunu görülmüyor.

Tablo 2.2’den yararlanabileceğimiz son veri ise, ebe başına düşen nüfus miktarıdır. Bu tablodan görüldüğü kadarıyla, 12 yıl boyunca oran neredeyse hiç değişmemiştir. Her yıl ufak artışlar ve azalışlar olmuştur. 1994’te ebe başına düşen kişi sayısı 1.702 iken, bu sayı 2006 yılına gelindiğinde çok az bir düşüşle 1.685 olmuştur. Hastanelerde doğumların kadın doğum

uzmanları tarafından yaptırılması nedeniyle, ebelere özellikle kırsal kesimde daha çok ihtiyaç duyulduğu ve ülkemizin hızla kentleşen bir ülke olduğu düşünüldüğünde, ebe başına düşen kişi sayısının fazlaca düşmemesinin bir sağlık zaafı olmayabileceği düşünülebilir.

Tablo 2.3'te 1995'te 1009 olan toplam yataklı sağlık kurumu sayısının 2007 yılında 1276'ya çıktığı görülüyor. Bu tablo bize toplam yataklı sağlık kurumu sayısını gösteriyor; ancak toplam yatak kapasitesini göstermiyor. Bu veri eksikliği sağlıklı değerlendirme yapmayı güçleştiriyor. 12 yıllık bir zaman diliminde yataklı sağlık kurumu sayısı %25 oranında artmasına karşın, bu dönemde nüfus daha yüksek oranda arttığından, ilk bakışta bir geriye gidiş var gibi görülüyor; ancak birçok sağlık kuruluşunun yıllar geçtikçe ek binalarla yatak kapasitesinin arttığı biliniyor. Yani bina sayısının 12 yılda %25 artması, yatak sayısının da aynı oranda arttığı sonucunu doğurmaz. Yeni yapılan hastanelerin eskilere oranla çok daha büyük oldukları ve eski hastanelere yapılan eklentilerin de istatistikte görülmediği düşünüldüğünde, yatak kapasitesinin daha yüksek oranda artmış olması olasıdır.

Tablo 2.3 Türkiye'de Yıllar İtibariyle Yataklı Sağlık Kurumları Sayısı.

Dönemi	Toplam Yataklı Sağlık Kurumları Sayısı	Diğer Bakanlık ve Resmi Kuruluşlara Ait Yataklı Sağlık Kurumları Sayısı	Sağlık Bakanlığına Bağlı Yataklı Sağlık Kurumları Sayısı
2007	1 276	1	849
2006	1 163	27	769
2005	1 156	30	795
2004	1 175	8	683
2003	1 130	10	664
2002	1 114	10	654
2001	1 198	10	751
2000	1 184	10	744
1999	1 171	12	734
1998	1 138	12	727
1997	1 078	12	698
1996	1 034	12	682
1995	1 009	13	677

Kaynak: TÜİK.

Tablo 2.2 ve Tablo 2.3'deki verileri inceledikten sonra şöyle bir genel değerlendirme yapılabilir: Ülkemizde sağlık kuruluşları sayısı ve sağlık personeli sayısı artmaktadır. Bu artış genellikle nüfus artış oranının üstünde olduğundan, hizmet kalitesine pozitif yansımaları beklenebilir.

Sağlık yatırımları çok masraflı ve uzun vadeli yatırımlardır; fakat ertelenemeyecek veya göz ardı edilemeyecek kadar da önemlidir. İnsan hayatını ilgilendiren bir alanda, erteleme veya ihmal insanın değerliliğine gölge düşürür.

“Gelir ile sağlık harcamaları arasında yakın bir ilişki vardır. Gelir arttıkça, sağlık harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı artmaktadır” (Dinler, 1998, s. 85). Diğer bir ifade ile sağlık harcamalarındaki artış oranı, gelirdeki artış oranının üstündedir. Gelir dağılımı adaleti, temel bir insan hakkı olan sağlık hakkının kullanımı bakımından oldukça önemlidir. Gelir dağılımında adalet bozuldukça, geliri artanlar, sağlık harcamalarını çok daha fazla arttırırken; geliri azalanlar, artık bu hakkı neredeyse kullanamaz duruma gelmektedir.

2.4. Beslenme Hakkı

Sağlıklı bir birey olabilmenin en temel şartlarından biri de, kaliteli besinlerle yeteri kadar beslenmektir. Çalışmanın temelini oluşturan millî gelir dağılımından en az pay alan %20’lik kesimin, elde ettikleri gelire sağlıklı beslenebilmesi mümkün olamamaktadır. Zaten yoksulluk sınırının çok altında bir gelire yaşayan bu insanların, gerekli düzeyde beslenememeleri 21 yüzyılda insan hakları alanında daha yapılması gereken çok şey olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.4 incelendiğinde, Türkiye’de 2008 ve 2009 yıllarında toplam harcamalar içindeki “gıda ve alkolsüz içecekler” harcamasının, her iki yılda da “konut ve kira” harcamasının hemen ardından, ikinci sırada geldiği görülüyor. 2008 yılından 2009 yılına gelindiğinde “gıda ve alkolsüz içecekler” harcamasının, toplam tüketim harcamasındaki payı yüzde 22,6’dan yüzde 23,0’a çıkmıştır. Eğitim ve sağlık gibi çok önemli temel hakların toplam tüketim harcamalar içinde sadece yüzde 1,9’luk bir paya sahip olduğu düşünöldüğünde, “gıda ve alkolsüz içecekler” harcama türünün yüzde 23’lük paya sahip olması, kişilerin elde ettikleri gelirleriyle ancak karınlarını doyurabildikleri şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2.4 Harcama türlerine göre aylık ortalama tüketim harcamasının dağılımı, 2008-2009, Türkiye

Harcama türleri	Toplam hane halkı tüketim harcaması (%)		Hane halkı başına aylık tüketim harcaması (TL)			
			2008		2009	
	2008	2009	Ortalama	Medyan	Ortalama	Medyan
Toplam	100,0	100,0	1 626	1 341	1 688	1 402
Gıda ve alkolsüz içecekler	22,6	23,0	368	322	388	332
Alkollü içecek, sigara ve tütün	3,8	4,1	62	33	69	35
Giyim ve ayakkabı	5,4	5,1	88	35	86	35
Konut ve kira	29,1	28,2	472	427	477	426
Ev eşyası	5,8	6,2	94	42	104	48
Sağlık	1,9	1,9	31	2	32	4
Ulaştırma	14,1	13,6	229	90	229	94
Haberleşme	4,4	4,2	71	51	71	48
Kültür, eğlence	2,5	2,6	41	7	44	8
Eğitim hizmetleri	2	1,9	32	0	32	0
Otel, lokanta, pastane	4,4	5,2	71	34	87	44
Çeşitli mal ve hizmetler	4,1	4,1	67	25	68	25

Kaynak: TÜİK (2009). Hane Halkı Tüketim Harcaması Sonuçları.

2.4.1. Toplam Gıda Harcamalarının Gelir Grupları Dağılımı

Gelir durumu ile gıda harcamaları arasındaki ilişkiyi Türkiye İstatistik Kurumunun araştırmaları net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre toplam gıda harcamasının % 13,5'ini gelire göre sıralı birinci % 20'lik grupta yer alan hane halkları, % 27,8'ini ise beşinci % 20'lik grupta yer alan hane halkları yapmaktadır. Bu veri eğitimdeki kadar çarpıcı gözükmez. Bunun sebebi "*tüketicilerin gelirleri arttıkça, toplam harcamalar içindeki besin mallarının payının azalması*"dır (Dinler, 1998, s. 84). Çünkü kişilerin geliri arttıkça, doyum noktasına kadar gıda harcamaları da artmaktadır. Kişiler gıda tüketiminde doyum noktasına ulaştıktan sonra artık daha fazla tüketemez duruma geldiğinden, gelir ne kadar artarsa artsın gıda harcamaları ya hiç artmaz, ya da çok az artar. İşte çarpıcı çelişki burada karşımıza çıkmaktadır. İnsanların bir bölümü artık daha fazla tüketemeyeceği için tüketmeyi bırakırken, diğer bir bölüm insan ise sağlıklı bir yaşam için yetecek kadar bile tüketemiyor. En zenginler sorumsuzca tükettikçe, en yoksullar çaresizce tüketiyor. Daha çok tüketerek daha çok mutlu olacağını sanan çağımız insanların, daha da mutsuzlaşmalarının sebebi insanın değerinin unutuluyor olması olabilir mi acaba?

Günde 2 doların altında bir gelire yaşamak zorunda bırakılan dünya nüfusunun yarısı, temel hakkı olan beslenme ihtiyacını karşılamaktan çok uzak görünüyor.

2.4.2. Gelir Gruplarının Gıda Harcama Oranları

Toplam gıda harcamalarının yüzdelik gruplara göre dağılımını inceledikten sonra şimdi de yüzdelik grupların gelirlerinin ne kadarını gıdaya harcadıklarına bakalım.

Düşük gelirli hane halkları, yüksek gelirli hane halklarına göre gıdaya iki kat daha fazla pay ayırıyor. Gelire göre sıralı % 20'lik gruplar itibariyle tüketim harcamalarının dağılımına bakıldığında; birinci % 20'lik grupta yer alan hane halklarının gıda harcamasına ayırdıkları pay % 34 iken, beşinci % 20'lik gruptaki hane halklarının gıda harcamalarına ayırdığı payın % 17,4 olduğu gözlenmektedir.³⁷ Diğer bir ifade ile birinci % 20'lik grupta yer alan hane halkları gelirlerinin üçte birini gıdaya ayırdıkları halde, toplam gıda harcamalarının yalnızca yüzde 13,5'ine sahiplerken, beşinci % 20'lik grupta yer alan hane halkları, gelirlerinin altıda birini gıda harcamalarına ayırdıkları halde, toplam gıda harcamalarının yüzde 27,8'ine sahipler. Yoksulların, zorunlu oldukları için yaptıkları küçük gıda harcamaları, toplam gelirlerinin üçte biri gibi çok yüksek bir orana denk gelse de, bu büyük fedakârlık yoksul ailelerin yeterli ve sağlıklı beslenebilmelerine yetmemektedir.

2.5. Çalışma Hakkı

Çalışmak, insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik ya da olanaktır. Kişilerin, içinde yaşadıkları siyasal birlikte, kendi özelliklerine uygun iş bulabilmeleri de temel bir kişi hakkıdır. “Çalışma hakkı, kişilerin kendi özelliklerine uygun iş bulabilmeleri istemidir. Bu hakkın korunması ise, devletçe tanınan sosyal ve ekonomik haklar aracılığıyla sağlanır” (Kuçuradi, 2009, s. 65). Kişilerin sosyal ve ekonomik haklarının, yeterince korunabildiği devletlerde, çalışma imkânına sahip olamayan veya bir süreliğine işsiz kalan bireyler de, sahip oldukları sosyal haklar nedeniyle insan onuruna aykırı şartlarda yaşamak zorunda kalmazlar.

Çalışma hakkı ve güvenlik hakkı, kişinin yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez haklardır. Toplu sosyal haklar (sendika kurma hakkı, grev hakkı gibi) ise, çalışma ve sosyal güvenlik haklarının “aracı” hakları ya da güvenceleridir.

Yoksulluk ve işsizlik, hükümetlerin engellemesi gereken ekonomik sorunlar olmanın yanı sıra, insan hakları açısından da önemle üzerinde durulması gereken sosyal gerçeklerdir. İşsizliğin önlenmesi, insan hakları bakımından belirleyici olan bir yükümlülüktür. “İşsizlik”, hak ve özgürlükleri göreceli, hatta anlamsız kılacağından, çalışma hakkı temel bir haktır (Kaboğlu, 2002, s. 462).

1961 Anayasasına göre; “*iktisadî ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir*” denilmiş (Mad. 41/I) ve aynı maddenin ikinci fıkrasında, bu ödev devlete verilmiştir. 42. maddede ise, “*çalışma herkesin hakkı ve ödevidir*” fıkrasından sonra “*Devlet; (...) işsizliği önleyici tedbirleri alır*” fıkrası getirilerek, vatandaşların işsizliğe karşı korunması ödevi bir

³⁷ TÜİK (2009). Hane Halkı Tüketim Harcaması Sonuçları.

direktif biçiminde devlete verilmiştir. 1961 Anayasasının çalışma hakkı ile ilgili olan 44. ve 45. maddeleri de şöyledir:

“Her çalışan dinlenme hakkına sahiptir.

Ücretli hafta ve bayram tatili ve ücretli yıllık izin hakkı kanunla düzenlenir” (Mad. 44).

“Devlet, çalışanların, yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlamalarına elverişli adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alır” (Mad. 45).

1961 Anayasası, çalışanların önemli kazanımlar elde ettikleri bir Anayasa olmasının yanı sıra, birçok maddesinde “insan haysiyetine” de vurgu yapan, birey hak ve özgürlüklerini önemseyen, sosyal hakları en geniş biçimde düzenlemiş bir Anayasa olarak dikkat çekmektedir.

Çalışma hakkı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde de kendine yer bulmuştur. Buna göre:

“1. Herkesin çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır.

2. Herkesin, herhangi bir ayırım gözetmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır.

3. Herkesin kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır ve gerekirse her türlü sosyal koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlayacak adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır” (İHEB, m. 23).

Ayrıca çalışma süresi ve ücretli izin hakkı da şu şekilde ifade edilmiştir.

“Herkesin dinlenmeye, eğlenmeye, özellikle çalışma süresinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belirli dönemlerde ücretli izne hakkı vardır” (İHEB, m. 24).

İHEB herkesin işsizliğe karşı korunma hakkının olduğunu belirtiyor, çünkü işsizliğin bireysel bir sorumluluk olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. İşsizliğin bireysel değil toplumsal bir sorumluluk, çalışmanın bir hak olarak görülmesinin anlamı, işletmelerin devlet tarafından fazla istihdama zorlanmaları, gereksiz işçi çalıştırma zorunda bırakılmaları değildir. Bunun anlamı, iş imkânı yaratmanın maliyeti kabul edilemeyecek kadar yükseldiği zaman, toplumun işsizlerin sorumluluğunu yüklenmesidir. Toplumun çalışan bireyleri, aynı çalışmayacak kadar yaşlı olanların geçimini sağlama sorumluluğunu üstlendikleri gibi, çalışabilecek durumda olan, ama iş bulamayanların geçimini sağlama sorumluluğunu da üstlenebilirler (Buğra, 2010b, s. 389).

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin çalışma hakkını düzenleyen 6. maddesi:

“1. Bu sözleşmeye taraf devletler herkesin çalışma hakkını tanır ve bu hakkı korumak için gerekli tedbirleri alır. Çalışma hakkı, herkesin kendi seçtiği ve girdiği bir işte çalışarak geçimini sağlama imkânına ulaşma hakkını da içerir.

2. *Sözleşmeye taraf devletlerin çalışma hakkını tam olarak gerçekleştirmek üzere alacağı tedbirler arasında teknik ve mesleki rehberlik hizmetleri ile öğretim programları yapmak, bireyin temel, siyasal ve ekonomik özgürlüklerini koruyan şartlar içinde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme ile tam ve üretken istihdamı sağlamak için gerekli politikaları ve yöntemleri uygulamak da yer alır*” şeklindedir.

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi Sözleşmeye taraf devletler vatandaşlarına karşı uygun çalışma ortamlarını hazırlamayı ve vatandaşlarının özgürce seçtikleri bir işte serbestçe çalışabileceklerini vaat eder. Ayrıca çalışma hakkı “geçimini sağlama imkânına ulaşma hakkı”nı da kapsamaktadır. Peki, çalıştığı halde geçimini sağlayacak ücret elde edemeyenlerin durumu ne olacak?

Bir ülkede gelir dağılımında önemli boyutlara varan eşitsizlik sosyal huzursuzluklara neden olur. Özellikle, düşük gelirli, iş bulmalarına karşın, insanca yaşamak bir yana, temel gereksinimlerini bile karşılamakta güçlüklerle karşılaşacaklarsa, yani ücretler çok düşükse, sosyal huzursuzluk yaygınlaşır. Hırsızlık, ahlaksızlık ve suçluluk oranı artar (Dinler, 1998, s. 265).

Dünyanın pek çok yerinde ve ülkemizde ücretlerin çok düşük olması, gelir dağılımı adaletsizliğini arttıran bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma hakkıyla ilgili Nasır Niray’ın görüşü de şöyledir:

İnsanın insanca yaşayabilmesi için önde gelen koşullardan biri işinin olması ve bunun karşılığında belirli bir ücreti hak etmesidir. Çalışma ve ücret hakkı kişinin temel sosyal haklarından biridir. İnsanların bu haklardan tam anlamıyla yararlanması, ülkenin ekonomik durumuna bağlıdır. Malî imkânları kısıtlı olan bir toplumun istihdam olanakları da sınırlı olmakta ve işsizlik sorunu gündeme gelmektedir. İşsiz kalan ve ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli geliri elde edemeyen yoksul kesim, eğitim ve sağlık gibi imkânlardan da yararlanamamaktadır. İnsan haklarından yararlanamayan ve toplum tarafından dışlanan yoksullar topluma karşı kin, nefret gibi duygular beslemekte ve toplum düzenini bozmaya yönelik şiddet boyutu olan tepkiler verebilmektedirler (Niray, 2005, s. 291–92).

2.5.1. 1982 Anayasasında Çalışma Hakkı

1982 Anayasasına göre,

“Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir, Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır” (Mad. 49).

Anayasal ilke olarak konan “çalışma hakkı”, herkesin çalışma ödevi ve bir işe sahip olma hakkı olduğunu ifade eder. *“Çalışma hakkında, daha önce ele alınan hak ve özgürlüklerden*

ayrılan önemli bir özellik, bu hakkın kullanılmasının, hak öznesinin dışında oluşan etmenlere bağlı oluşudur. Kişi bu hakkından ancak iş ve çalışma ortam ve olanağı mevcutsa yararlanabilir” (Kaboğlu, 2002, s. 462).

Anayasanın çalışma hakkını düzenleyen maddesine göre, “işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratma” ödevi devlete verilmiştir. Devlet bu görevini yerine getirebildiği ölçüde, kişiler iş bulabilecekler ve elde ettikleri gelire insanca yaşayabilme olanağına sahip olabileceklerdir.

Anayasanın 49. maddesi, yalnız çalışanları değil, aynı zamanda işsizleri de koruma görevini devlete vermektedir. Yine bu maddeye göre, işsizliği önleme görevi de devlettedir. Buradan, “devlet herkese iş yaratmak zorundadır” ya da “bireyler devleti iş alanı yaratmaya zorlayabilir” şeklinde yargılara ulaşmak mümkün müdür? Devletin bu konulardaki yükümlülük ölçüsü, 1961 Anayasasının 53. maddesine benzer şekilde 1982 Anayasanın –2001 yılında değişikliğe uğrayan– 65. maddesinde düzenlenmiş ve “malî kaynakların yeterliliği” sözcüğü ölçü olarak belirtilmiştir. Elbette malî kaynakların yeterliliği, büyük yatırımlar gerektiren sosyal harcamalar bakımından bir sınır olabilecekse de, sendika özgürlüğü veya grev hakkı gibi çalışanlar için çok önemli sosyal haklar bakımından böyle bir sınırlama söz konusu olamaz. Bu iki madde şöyledir:

“Devlet, bu bölümde belirtilen iktisadî ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadî gelişme ile malî kaynaklarının yeterliği ölçüsünde yerine getirir” (1961 Anayasası, m. 53).

“Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek, malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” (1982 Anayasası, m. 65).

Bu sorun Anayasa Mahkemesine de taşınmış ve karara bağlanmıştır. Anayasa Mahkemesine göre:

Devlete karşı ileri sürülebilecek bu hak [çalışma], bireylere zorlama yetkisi ve yaptırımı vermemiştir. Devlet, olanakları ölçüsünde, yeterli örgütler kurarak iş bulmayı kolaylaştırıp sağlamak için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Devletin herkese iş verme, herkesi işe yerleştirme zorunluluğu bulunmamaktadır.³⁸

65. madde ve Anayasa Mahkemesinin kararı, 49. maddeyi esnetmekte ve kullanımını zorlaştırmaktadır. Bireylere yüklenen “çalışma” ödevi konusunda herhangi bir esneme yokken ve bireylerden bu ödevlerini yerine getirmeleri katı bir şekilde beklenirken, devlete yüklenen “işsizliği önleyici ekonomik ortamı yaratma” ödevi, ekonomik koşulların yeterliliği şartına bağlanarak, fiilen yok sayılmaktadır.

65. maddenin yorumunda tartışılabilir sorun, devletin, “ülkenin olanakları”nı nasıl kullandığı, hangi yönde tercihlerde bulunduğu ya da Anayasanın öteki hükümleriyle birlikte (örneğin plânlama ilkesi) değerlendirme sorunudur. Devlet ülke olanaklarını iş ortamını

³⁸ E. 1989/14, K. 1989/49, Karar günü: 19.12.1989, AYMKD-25, s. 456.

geliştirmek için kullanmayıp, her zaman rant ekonomisini besleyecek şekilde kullanırsa (çoğunlukla olduğu gibi), bireyler hangi hakları, hangi Anayasa maddesine veya maddelerine dayanarak talep edebileceklerdir? Kaldı ki insan hakları hukuku, ihracat yapmayan tacire vergi iadesi yapan, teşvik tedbirinden yararlandığı halde tesis kurmayan girişimciyi denetlemeyen, genel olarak rant ekonomisini önlemeyen devletin yapı ve özelliklerine ilgisiz kalamaz (Kaboğlu, 2002, s. 464).

Anayasadaki yer alış şekliyle çalışma, yalnızca hak olmakla kalmayıp, aynı zamanda bir “ödev” dir. “*Çalışma ödevi, meşru bir nedeni olmaksızın bir görev ya da işi reddeden kişiyi, belli sosyal yararlarından yoksun kılan yasama işlemi haklılaştırır*” (Kaboğlu, 2002, s. 463). İşsizlere devlet tarafından yapılan harcamalara, kendi kazançlarının işsizlere aktarıldığını düşünen bazı kesimler tarafından, “çalışsınlar, kazansınlar” denilerek tepki gösterilebilmektedir. Devletin gerekli ekonomik ortamı hazırlaması ve iş olanağı sunması halinde, bu tepki haklılık kazanabilir, ancak iş bulamayan kişilere yönelik böyle bir tepkinin haklılığı tartışmalıdır.

Çalışma hakkı, her türlü işte ve her türlü olumsuz koşulda, ne pahasına olursa olsun çalışılacak bir işe sahip olmaktan ibaret değildir. Çalışılacak ortam ve çalışma koşulları, çalışma hakkını tamamlar. Çalışma hakkını tamamlayacak olan bu koşullar: İş güvenliği hakkı, işyerlerinin çalışma ve sağlık koşullarına uygun olmasını isteme hakkı, çalışma sürelerinin uygun ölçülerde tutulmasını isteme hakkı, çalışan çocuk, kadın ya da gençlerin özel olarak korunmasıyla ilgili haklar, adil ücret hakkı, ücretli tatil, dinlenme hakkı, boş zaman bulabilme hakkı; yaşına, gücüne, cinsiyetine uygun işlerde çalıştırılmayı isteme hakkı; sosyal güvenlik hakkı; eşit işe eşit ücret hakkı (Kaboğlu, 2002, s. 464). Bu hakların insan onuruna uygun olması halinde, çalışma hakkının korunduğundan söz edilebilir.

Anayasanın “Çalışma hakkı ve ödevini” düzenleyen 50. ve 55. maddelerinde, yukarıda bahsedilen hakların büyük oranda karşılandığı görülmektedir. Anayasanın 50. maddesine göre:

“Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz.

Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.

Dinlenmek, çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir” (Mad. 50).

Anayasanın 55. maddesine göre de:

“Ücret emeğin karşılığıdır.

Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmalı için gerekli tedbirleri alır.

Asgarî ücretin tespitinde çalışanların geçim şartları³⁹ ile ülkenin ekonomik durumu da göz önünde bulundurulur” (Mad. 55).

³⁹ Bu koşul, 3.10.2001 tarihinde, maddeye eklenmiştir.

50. madde ile tanınan sosyal haklar, kesin hüküm içermektedirler; ancak aynı şeyi 55. maddede tanınan adaletli ücret hakkı için söylemek mümkün değildir. “Asgarî ücretin tespiti”, “ülkenin ekonomik durumu” şartına bağlanmıştır. Aynı “devletin uygun iş ortamı yaratmak” ödevinde olduğu gibi, “adaletli ücret hakkı”nda da, “ülkenin ekonomik durumu” şartı, bu hakkın Anayasada şeklen bulunmasına karşın, fiilen işlememesine neden olmaktadır. Türkiye’de asgarî ücretin, sembolik sayılarda kalması, bu hakkın, gerçekte kullanılmayan bir hak olduğunun göstergesi sayılabilir.

Anayasamızın maddelerindeki cümlelerin bazılarını alıp, tek başına değerlendirmek yanıltıcı olabilmektedir. Anayasa maddelerine bir bütün olarak bakmak gerekmektedir. Anayasada çalışma hakkıyla ilgili maddelerden biri olan 48. madde ile ilgili İoanna Kuçuradi’nin değerlendirmesi şöyledir:

Anayasamızın 40. maddesinde:⁴⁰ herkes dilediği alanda çalışma [ve sözleşme] hürriyet[ler]ine sahiptir, deniyor. Bu da hiç kimse dilediği alanda çalışmakta engellenemez demek oluyor. Bu engellenememe ise bir temel hak sayılıyor. Böyle anlaşıldığında, “çalışma özgürlüğü” bana oldukça sorunlu (ve şüpheli) bir özgürlük olarak görünüyor. İlk, “herkesin dilediği alanda çalışması” ne demektir? Birkaç anlama gelebilecek bir dile getiriştir bu. “Herkesin dilediği alanda çalışmasının engellenmemesi gerektiği” biçiminde anlayalım. Ama herkesin, değil dilediği alanda, yetiştiği alanda iş bulamadığı ya da ona iş verilmediği ülkemizde, “istediği alanda çalışmasının engellenmemesi” ne demek olabilir? Ne demek olduğu, ikinci tümcede galiba beliriyor, ikinci tümcede “özel teşebbüs kurmak serbesttir...” deniyor. Oysa bu serbestlik, ne temel bir özgürlük ne de temel bir haktır; ancak tanınan bir hak olabilir (Kuçuradi, 2009, s. 64-65).

Özel teşebbüs serbestliği konusunda verilen hak, hiç şüphesiz yoksul insanların rahatlıkla kullanabildikleri bir hak değildir. Bir iş kurmak, belli bir sermaye gerektirmektedir. O sermayeye sahip olanların, serbestçe iş kurabilmeleri, ekonomik bir haktır; ancak bir temel hak değildir.

2.5.2. Modern Kölelik

Bir insan nasıl olur da bir başkasına kölelik eder? Esir durumda olan ve kaçması mümkün olmayan bir kişinin, zorla çalıştırılması anlaşılabilir bir durumdur; ancak günümüzde sistem böyle işlemiyor. Aslında günümüzde de köleliğe benzer bir sistem varlığını sürdürmekte olduğu halde, buna kölelik denmiyor. Hatta kölelik hukukî metinlerde de yasaklandığı için, modern çağda köleliğin olmadığı söylenebilir.

Köleliğin günümüzde varlığını sürdürüp sürdürmediği tartışmasına devam etmeden önce, köleliğin nedenini anlamak yararlı olabilir. Köleliğin asıl sebebi, bir insanı (emeğin sahibini) başka bir insandan (işverenden) vazgeçemeyecek duruma getirmektir. Köleliğin nedenini, Jean-Jacques Rousseau şöyle anlatmaktadır:

⁴⁰ 1961 Anayasası.

Bazıları zor kullanarak hükmedecekler, başkaları bunların kaprislerine boyun eğmiş, inleyecekler. Benim, bizim aramızda gördüğüm, işte tam da budur; fakat köleliğin ve hükmetmenin ne demek olduğunu anlatmanın hayli zor olacağı vahşi insanlar hakkında bu sözün nasıl olup da söylenebileceğini anlıyorum. Adamın biri başka birinin topladığı meyveleri, öldürdüğü avı, barındığı ini ele geçirebilir; fakat ona nasıl olur da boyun eğdirebilir? Ya hiçbir şeyi olmayan insanlar arasında bağımlılık zincirleri ne olabilir? Beni bir ağaçtan kovarlarsa onu bırakıp bir başkasına giderim. Bir yerde tedirgin olursam başka bir yere gitmeme kim engel olur? Kendisi aylak otururken geçimini sağlamaya beni zorlayacak kadar benden çok üstün güce sahip, üstelik çok bozulmuş, çok tembel, çok yırtıcı bir adam var mıdır? Böyle birinin beni bir an bile gözden kaçırmamaya, uykusu sırasında kaçabileceğim ya da kendisini öldürecek korkusuyla büyük bir dikkatle bağlı tutmaya kararlı, yani kendisini, kaçınmak istediğinden ve bana verdiğinden çok daha büyük bir zahmete isteyerek sokmaya mecbur olması gereklidir. Bütün bunlardan sonra da onun uyanıklığı, dikkati bir an bile gevşemez mi? Beklenmedik bir gürültü ona başını öte yana çevirtmez mi? İşte o zaman hemen ormana dalarım, kölelik zincirlerim kırılmış olur ve o, beni bütün ömrünce bir daha göremez.

Bu ayrıntıları boş yere uzatmayalım; kölelik bağları insanların karşılıklı bağımlılıklarından, karşılıklı gereksinimler onları birleştirmeden önce meydana gelmediği için bir insanı daha önce başka bir insandan vazgeçemeyecek bir duruma getirmedikçe kul edip köleleştirmek olanaksızdır. Öyle bir durum doğa halinde hiç olmadığı için herkesi boyunduruktan azade bırakır, en güçlüünün hükmetmesi kanununu boşa çıkarır” (Rousseau, 2004, s. 119-120).

Rousseau’ya göre kölelik vahşi insan için mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, kölelik insanların toplu yaşamaya başlamaları ile birlikte ortaya çıkmıştır denebilir. Önce hayvanları eğitip, kendi işlerinde kullanan insan, daha sonra diğer insanları kendi işlerinde kullanmaya başlamıştır.

Günümüzde işçi-işveren ilişkisi, gönüllülük esasına dayanmasına rağmen; verilen emeğin karşılığı yine de karın tokluğu olduğu için, kölelikten çok da farklıdır diyemeyiz. “Köle olmak istemiyorsa, zorla çalıştırılmadığına göre, çalışmasın veya başka bir işte çalışsın” denilebilir. Ancak işsizlik oranının yüksek olduğu ve sosyal hakların gelişmediği ülkelerdeki yoksul insanların, çalışmama veya iş beğenmeme gibi bir tercihleri, elbette söz konusu olamaz. Ayrıca, yoksul insanlar, hiçbir gelire sahip olmamaktansa, az da olsa bir gelire sahip olmayı tercih edeceklerdir. Bu insanların, her türlü işi, üstelik de açlık sınırı altındaki ücretlere rağmen, kabullenmek zorunda olmaları, “modern kölelik” sisteminin olmazsa olmaz şartıdır.

Günümüzde kölelik, hem uluslararası belgelerde hem de çoğu ülkenin ulusal belgelerinde yasaklanmış durumdadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 4. maddeye göre:

“Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü biçimde yasaktır”.

1982 Anayasasının 18. maddesinin’e göre:

“Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır”.

Ulusal veya uluslararası belgelerde köleliği yasaklayan çok sayıda madde bulmak mümkündür. Kölelik resmî olarak yasaklanmıştır; ancak yiyecek ekmeğe, bebeğinin mamasını veya ilâcını alacak paraya muhtaç olan insanların, sosyal haklarını talep etmeleri veya yeterli iş güvenliği olmayan işlerde çalışmama iradesi göstermeleri, çok da kolay değildir. Bir işten ayrıldığında, yeni bir iş bulamayacağı korkusu yaşayan yoksul insanların, ne pahasına olursa olsun çalışmayı tercih etmeleri, “modern kölelik” diye adlandırılabilir olan fiili duruma razı olmaları sonucunu doğurabilmektedir. İnsanların karın tokluğu karşılığı zorla çalıştırılmaları, kölelik ise, ancak karınları doyacak kadar bir gelir karşılığı çalışmak zorunda bırakılmaları da, yine kölelikten başka bir şey olmasa gerek.

İki durum arasındaki en belirgin fark, ilk durumda ölmeyecek kadar bir yiyecek karşılığı zorla çalıştırılma söz konusuysen, ikinci durumda açlıktan ölmeyecek kadar bir gelir karşılığı çalışmak zorunda bırakılma ve gönüllü olarak çalışma söz konusudur. İkinci bir fark ise, ilk durumda çalışmamayı seçme hakkı hiç yokken, ikinci durumda çalışmamayı seçme hakkı vardır. Tabii bedeline katlanmayı göze almak şartıyla. Zaten kapitalist düzenin devamı için, herkesin emeğine ihtiyaç yoktur. O nedenle zorla çalıştırılmaya gerek kalmadan, gönüllü çalışanların emeği yeterli olmaktadır.

Modern düzende, klasik anlamdaki kölelikten vazgeçilmesinin bir diğer nedeni de, piyasa sistemi açısından, gönüllü olarak çalışan “modern köle”nin zorlama yoluyla gönülsüz çalıştırılan köleden daha verimli olması olabilir. Kölelerin çalıştırılmasının ekonomik büyümeyi yavaşlatma nedenini Adam Smith şöyle belirtiyor:

Kölelerin yaptığı işin maliyeti, sadece boğaz tokluğuna çıkıyor gibi görünse bile, tüm çağların ve ulusların deneyimi bunun en pahalıya mal olan iş olduğunu kanıtlamıştır sanıyorum. Hiçbir mülk edinmeyen kişinin, alabildiğince yiyip içip alabildiğince az çalışmaktan başka çıkarı olamaz. İşin kendine yetenden fazlası, ona hiçbir biçimde kendi çıkarları gereğince değil, ancak şiddet zoruyla yaptırılabilir (Smith, 1985, s. 316).

Oysa piyasa düzeni, insanların çıkar dürtüsünü izleyerek evrensel takas, alışveriş ve değişim eğilimlerini geliştirmelerine yol açar. Burada, üretimin artması için, hiçbir ekonomi dışı zor kullanımına gerek yoktur. Ekonomik ortam zaten karın tokluğuna bile olsa, çalışmayı zorunlu hale getirdiğinden, bireyler bir işe girebilmek ve elde ettikleri işi kaybetmemek için birbirleriyle rekabet halinde olacaklardır.

İş bölümünün gelişmesi sonucu ortaya çıkan, işçi-işveren ilişkisini, baştan sona “kölelik” düzeniyle ilişkilendirmek doğru olmayacaktır. Özellikle ekonominin gelişmediği veya demokrasinin yerleşmediği ülkelerde, “modern kölelik” diyebileceğimiz bu acımasız sistem, geçerliliğini korumaktadır. Oysa gelişmiş Batılı ülkelerde çalışanların çoğu, insan onuruna yakışır bir hayat sürebilme olanağına sahiptirler. Hem çalışma şartları hem de ücretleri, geri kalmış ülke çalışanlarından çok daha iyi seviyede olan gelişmiş ülke çalışanları, dünya genelini yansıtmadığı için, bu çalışmada çoğunluğun bulunduğu geri kalmış ülke çalışanlarının üzerinde daha fazla durulmaktadır.

2.5.3. Sermayenin Hareketliliğine Karşın, Emeğin Değersizleşmesi

İkinci Dünya Savaşından günümüze kadar teknolojik gelişmeler hiç olmadığı kadar hızlı ilerlemiştir. Teknolojik ilerlemeden insanoğlu her alanda yararlanıyor; ama bunların içinde belki de en çok üretimde yararlanıyor. Özellikle buharın icadından sonra üretim teknolojilerinin hızlı ilerleyişi sonucu 18. yüzyılda yüzlerce insanın emeğiyle, haftalarca süren bir çalışma sonrasında yapılabilen üretimler, günümüzde belki de tek kişi tarafından bir makineyle birkaç dakikada yapılabilmektedir. Bu müthiş gelişmeler üretimin hızla artmasını ve sermaye sahibinin de aynı hızla kalkınmasını sağlamıştır. Gelişmenin temel şartının sanayileşmekten geçtiğini, sanayi devrimini gerçekleştiren ülkelerin tüm dünyaya göstermesinden sonra, çoğu ülke daha fazla dış yatırım çekerek sanayileşme hamlelerini başarıya ulaştırmaya çalışmıştır.

Sermayesi artan sermayedarlar yatırım yapacak yer aramaktayken, gelişmekte olan ülkeler de dış yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek için kıyasıya rekabet etmektedirler. Dış yatırım olmazsa, işsizlik ve yoksullukla mücadelede başarı sağlanamayacağı inancı, sermayenin ve sermaye sahiplerinin önemini daha da arttırdığı gibi, uluslararası rekabeti ve taviz verme yarışını da kızıştırmaktadır. Dış yatırım çekmenin olmazsa olmaz koşulu ise uygun yatırım ortamının hükümetlerce sağlanmış olmasıdır. Altyapı çalışmaları tamamlanmış sanayi bölgelerinde ücretsiz arazi tahsisleri, 5 – 10 yıl arası bir dönem için vergi muafiyeti, ucuz enerji temini, ticari imtiyazlar ve sosyal hakları olmayan ucuz iş gücü sermayedarların geri çeviremeyecekleri uygun yatırım ortamı anlamına gelmektedir.

Çin yabancı sermaye çekme yarışında başı çeken ülke konumundadır. Bunu sağlayabilmek için Çinli işçiler sosyal haklardan mahrum bir biçimde çok düşük bir ücret karşılığı çok fazla çalışmak zorunda kalıyor. “Çinli fabrika işçilerinin çok önemli bir kesimi en az Amerikalı işçiler kadar vasıflı olmakla beraber, ABD’de bir işçinin saat ücreti 15 ila 30 dolar arasındayken, Çin’de bu rakam saatte 0,25 ila 1,00 dolar arasındadır. Üstelik sendika bile yoktur” (Kırım, 2008, s. 31). Çinli bir işçi ile Amerikalı bir işçinin saat ücretleri arasındaki fark 15 kat ila 120 kat arasında değişmektedir. Yani Amerika’daki 1 işçinin maliyeti ile Çin’deki 120 işçinin çalıştığı bir fabrikanın tüm personel giderlerini karşılamak mümkün olabilmektedir.

Sermayedarın sermayesi kat kat artmışken, ülkeler de daha çok yatırım için sermayedarlara muhtaç duruma gelmişken, gelişmiş teknoloji sayesinde yüzlerce insanın yapabileceği üretimi artık tek bir makine yapabiliyorken, bu ortamda unutulmuş ve belki de hatırlanmak istenmeyen şey, herhalde emeğin (insanın) değeriydi. “Teknoloji geliştikçe insan emeği giderek önemini yitirmekte ve boşa çıkmaktadır” (Bilgili ve Altan, 2003, s. 9).

İleri teknoloji sayesinde sermayedarın işçiye ihtiyacı azalmıştır. Ağır sanayi tesislerinde 300 işçiyle 300.000 kişiye yetecek üretimin yapılabilmesi halinde, herhalde çok düşük ücrete çalışacak 300 işçi bulmak sermayedar için hiç de zor olmasa gerek. İnsan artık sadece üretim için gerekli olan dört faktörden (sermaye, emek, toprak, girişim) biri haline gelmiştir.

Son yüz yılda ekonomiye çağ atlatan müthiş ileri teknoloji insanlara çok şey kazandırdı, ama emeği değersizleştirdi. Emek bu kadar değersizleşince, dünyadaki milyonlarca işçi sadece birer sayıdan ibaret hale geldi. İnsan sadece bir üretim faktörü olarak görülmeye başlandı. Üretimin içinde yer alması gereken kaç işçi varsa, o kadar işçi üretimde yer alıyor. Tıpkı ne kadar elektrik gerekiyorsa o kadar elektriğin, kaç tane makine gerekiyorsa o sayıda makinenin üretimde yer alması gibi. İşletmelerin insan kaynakları bölümleri, üretim için gerekli olan

minimum sayıdaki insanı minimum maliyetle işletme bünyesine katmakla görevlendirilmekteler. Amaç en az sayıdaki insanla en çok üretimi yaparak maksimum kâr sağlamak. İnsanlığı tehdit eden açlık tehlikesini ve teknolojik gelişmeler nedeniyle emeğe olan ihtiyacın nasıl azaldığını, H.Odera Oruka, şu şekilde anlatmaktadır:

Uzun süreli ya da sürekli kıtlık, kuraklık gibi doğal felâketler, bütün dünyada milyonların açlıktan ölmesine neden olabilir. Fakat insan iradesi ve eylemi de dünyanın birçok bölgesinde kitlesel açlık yaratabilir. Bugünkü dünyanın gidişine bir bakalım: pek çok yerde nüfus, ekonomik üretiminkinden ve insanlığın bilimsel ve ahlâki anlayışinkinden çok daha yüksek olan bir oranda artmaktadır. Bilgisayar teknolojisi çok sayıda insanı işinden etmektedir ve her ne kadar bilgisayar üretimi işçinin elle yaptığından daha fazla ise de, ürünler bu üretim için “gerekli” sermayeyi sağlayan insanlığın çok küçük bir bölümü tarafından tüketilmekte ya da depolanmaktadır. İnsanlığın geri kalan bölümü, ancak iş bulabildikleri ve bu ürünleri satın alabilecek parayı kazandıkları zaman, bu ürünlere ulaşabilmektedirler – ne var ki işleri zaten bilgisayar yapmaktadır (Oruka, 1986, s. 49).

Yukarıda belirtildiği gibi, teknolojik imkânlar hem bu imkâna sahip olan sermaye sahibini daha da zenginleştirdiği hem de yoksulun iş olanaklarını daha da daralttığı için, zenginle yoksul arasındaki uçurumun artmasına neden olmaktadır.

Aslında emek, bir üretim faktörü olarak değerlendirildiğinde, üretim faktörlerinin en önemlisidir. Emek faktörü olmadan herhangi bir malın üretimi ya da bir hizmetin karşılanması düşünülemez. Üretimde ne kadar makinalaşmaya gidilirse gidilsin, emek faktörünü ortadan kaldırmak mümkün değildir (Dinler, 1998, s. 16).

Emek en önemli faktör olduğu halde, işsizlerin sayısının çok fazla olması sonucu emek piyasasında oluşan rekabet, emeği değersizleştirmektedir.

Piyasada fiyat, arz ve talep dengesiyle oluşmaktadır. Hızlı nüfus artışı nedeniyle işgücü arzı yüksek seviyededir (hızlı nüfus artışı olmasa da mevcut işsizlerin sayısı zaten çok fazladır). Dev üretim tesislerinin kurulmasına karşın teknolojik ilerlemeler nedeniyle işgücü talebi çok az artmaktadır. Arzın hızla arttığı, talebin ise aynı oranda artmadığı her piyasada fiyat düşer. İş gücü piyasası da böyle basit bir mantıkla çalışmakta, emeğin değersizleşmesi bu mekanizmanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Böylesine zorlu bir piyasada, iş bulabildiği için kendini şanslı gören çalışanlar, işlerini kaybetme riski nedeniyle, hak arama mücadelesinde ön plânda olmaktan çekinebilmektedirler. Hak arama mücadelesi veren işçilerin, işlerini kaybettikleri görüldüğünde, bu durum diğer işçilere de tehdit niteliğinde bir uyarı olabilmektedir.

Günümüzde serbest piyasa ekonomisine “vahşi kapitalizm” denmesinin sebebi, son derece acımasız kurallarının olmasıdır. Sermaye sahibi kuralları belirler ve “isteyen kurallarına uyar, istemeyen çeker gider” der.

Sermayenin karşısında devletler de çoğu kez çaresizdir; çünkü sermayenin devleti yoktur. Şartlar kendi aleyhine dönmeye başladığı anda sermaye o ülkeyi hızla terk edebilir. Bunu bilen devlet yöneticileri de sermayeyi hep hoş tutmak zorunda kalır. Oysa emeğin böyle rest çekecek gücü yoktur. Emekçi evinin geçimi için patronuna boyun eğmek durumundadır. İşime gelirse çalışırım, işime gelmezse, başka ülkeye gider orda çalışırım diyemez. Zira başka ülkeler daha çok sermaye çekmek suretiyle kendi işsizleri için istihdam artışı sağlamak çabası içindeyken, diğer ülke işsizlerine kapılarını tamamen kapatmışlardır. Özellikle de yoksul ülkelerin vatandaşları, çok isteseler ve uğraşsalar da bu kapıları aralayamamaktadırlar.

“Küreselleşmenin sınırları kaldırdığı” düşüncesi, sermaye açısından doğru bir düşünce olabilir, ancak emek açısından doğru değildir. Tam da tersine, küreselleşme hızlandıkça, emek sahibinin sınırları daha da katılmıştır. Uluslararası hareketlilik 19. yüzyılın büyük bir bölümünde, birkaç kısıtlama dışında, bütünüyle serbestti ve emek ile sermaye, hiçbir sınırlamayla karşılaşmadan sınırların ötesine geçebiliyordu. Ne pasaport, ne de vize vardı. Göçmenler gönül rahatlığıyla kabul ediliyor, yatırımcılar ise fonlarını istedikleri yerde yatırıma dönüştürebiliyor, istedikleri zaman geri çekebiliyorlardı (Savaş, 2004, s. 270). Bu bağlamda, küreselleşmenin sadece küresel sermayeye hizmet ettiği, tüm insanların refah ve özgürlüğü ile alakalı bir genişlemenin söz konusu olmadığı söylenebilir.

Sermaye karşısında, ulus devletlerin içinde buldukları zor durumu, Ayşe Buğra şu şekilde özetliyor:

Emeğin hâlâ vatani var, ama sermayenin bugünkü hareketliliği vatandaşlığın anlamını epeyce zorluyor. Zorluyor, çünkü ulus devletler bu hareketlilik karşısında sermayeyi vergilendirmekte fevkalade zorlanıyorlar. Vergi alma çabaları kolayca sermaye kaçışlarına yol açabildiği, sermaye kaçışları da, başka sorunların yanı sıra işsizliğe sebep olabildiği için, bu konuda çok dikkatli olmak zorundalar. Sermayenin vergilendirilememesi de, doğal olarak, ulus devleti sosyal hizmetleri kısmak ve insanların eşit vatandaşlar olarak topluma katılmalarını sağlayan önlemleri daraltmak zorunda bırakıyor. Ayrıca, sermayenin kaçış tehlikesi, emek piyasasını, işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen kuralların yeniden gözden geçirilmesini ve sermaye açısından caydırıcı olmaktan çıkarılmasını gerektiriyor. Bu bağlamda, “esneklik” kavramının giderek önem kazandığını görüyoruz. Esnekliğin bir anlamı da, iş güvencesine ve sosyal haklara sahip işçilerin yerine, çalışma süreleri ve koşulları piyasanın o andaki gereklerine göre düzenlenmiş, ekonomik yaşamları piyasaya tabi işçilerin geçmesidir (Buğra, 2004, s. 228-229).

Sermayenin müthiş hareketliliğine karşın, emek piyasasının hareketliliğinin çok sınırlı olması nedeniyle emekçiler, hakları ihlâl edildiğinde, işyerlerini derhal terk edip, yeni işler bulma olanağına sahip değillerdir.

Sermaye çekmek de istihdam artışında yetersiz kalmaktadır. Son yıllarda gerçekleşen hızlı ekonomik büyümeye rağmen, dünyada hissedilir bir istihdam artışı yoktur. Bu durum, işsizliğin sadece ekonomik durgunluk dönemlerine özgü bir sorun olmadığı ve ekonominin büyüdüğü dönemlerde de işsizlikte ciddi bir azalma gerçekleşmediği görüşünü güçlendirmektedir. Nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 2007 Küresel İstihdam Eğilimleri raporunda, dünya ekonomisinin yıllık ortalama büyüme hızının 4,1 olduğuna, 1996–2006 döneminde işsizlikteki azalmanın da, sadece yüzde 0,2 olduğuna dikkat çekiliyordu. İşsizliğin kalıcı bir sorun haline gelmiş olmasının yanı sıra, 20. yüzyıl boyunca çok sözü edilmemiş olan

çalışan yoksul olgusu da yeniden gündeme geldi. 2006'da on yıllık bir hızlı büyüme döneminin sonunda çalışan yoksulların sayısında da bir azalma oldu (Buğra, 2010a, s. 74). Ama hâlâ, dünyada çalışanların yüzde 17,6'sı, günde bir dolardan daha az bir gelire geçinmeye uğraşıyordu. Çalışanlar arasında günde iki dolardan daha az bir gelire sahip olanların oranı ise yüzde 47,4'tü.⁴¹

Devletlerin en önemli gelir kaynakları vergilerdir. Devletler gelir dağılımında adaletsizliğe uğramış olan geniş kitleleri transfer harcamalarıyla desteklemek isteseler de, bunu çoğu kez yapamazlar; çünkü gelirin önemli kısmına sahip olanlardan yeterli vergiyi alamayan çoğu devletin bu tür transfer harcamalarına yetecek parasal gücü yoktur. Vergi gelirlerini artırmak isteyen devletler çok kazananlardan çok vergi almak suretiyle adaletli bir yaklaşım sergilemek gerektiğinin bilincinde olsalar da çok kazananlar sermayeyi elinde bulunduranlardır ve onlardan çok vergi almak kolay değildir. Ersin Özince, Türkiye Bankalar Birliği Başkanı ve İş Bankası Genel Müdürü olduğu dönemde, "Vergilerle oynarsanız, sermaye dışarı yönelir" uyarısında bulunarak, sermayenin vatanının olmadığını hükümete bir kez daha hatırlatmıştı.⁴²

Gelirin önemli miktarını elinde bulunduranlardan gerekli vergiyi alamayan devletler, zaten gelir dağılımı adaletsizliği nedeniyle geliri az olan yoksul vatandaşlara yönelirler. Bu adaletsiz yönelim sonucunda, yüksek gelirli olanlar nispeten az, düşük gelirli olanlar da fazla vergi vermiş olduğu için, gelir dağılımı adaletsizliği kendi kendini besleyen bir mekanizma haline gelir.

2.5.4. Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğü

Seyahat özgürlüğü, uluslararası belgelerde, tüm insanlara tanınmış temel haklardandır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine göre:

Herkesin herhangi bir devletin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkı vardır. (Mad. 13/1).

Herkes, kendi ülkesi de dâhil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve kendi ülkesine dönmek hakkına sahiptir (f. 2).

Genel olarak yurt dışı seyahatlerde ikinci fıkrada belirtilen hakkın kullanımında fazla sorun oluşmadığı söylenebilir, ancak birinci fıkrada ifade edilen hakkın, insanlar tarafından rahatça kullanılabilmesini ifade etmek pek mümkün değildir.

1982 Anayasasının yerleşme ve seyahat hürriyetini düzenleyen maddesine göre:

Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir (Mad. 23/I).

1982 Anayasasının karakteristik özelliği bu maddede de kendini göstermekte ve uluslararası belgelere uygun şekilde düzenlenmiş olan bir metnin hemen ardına istisnalar getirme

⁴¹ International Labour Office (2007) Global Employment Trends 2007, Cenevre: ILO, <http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/download/getb07en.pdf>.

⁴² Posta Gazetesi, 26 Aralık 2010, s. 10.

geleneği sürdürülerek, yerleşme özgürlüğü ve seyahat özgürlüğünün sınırlanabileceği haller sıralanmaktadır.

Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak (Mad. 23/II); ve suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek (Mad. 23/III) amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.

Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ülkenin ekonomik durumu, vatandaşlık ödevi ya da ceza soruşturması veya kovuşturması sebebiyle sınırlanabilir (Mad. 23/V).

Bu fıkrada geçen, “ülkenin ekonomik durumu” ibaresi, 3/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı kanunla metinden çıkarılmıştır (Ülgen, 2009, s. 16).

Vize Sorunu

Yurt dışı seyahatlerde vize uygulaması, yurt dışına çıkacak olan kişinin, seyahat edilecek ülke temsilcilerinden, seyahatten önce izin alınmasını gerekli kılmaktadır. Vize uygulaması, başlıca iki nedene bağlanmaktadır: Güvenlik gerekleri ve yasadışı gizli işgücü göçü. Bu bakımdan Batılı devletlerin vize uygulamaları daha çok Türkiye dâhil Üçüncü Dünya devletleri yurttaşları açısından geçerli bulunmaktadır (Kaboğlu, 2002, s. 327).

11 Eylül 2001’de New York’ta Dünya Ticaret Merkezi ikiz kulelerine yapılan terörist saldırı sonrasında Batılı devletlerin ve özellikle ABD’nin güvenlik adına, daha çok yurttaş olmayanlara yönelik aldıkları aşırı önlemler, ölçülülük ilkesi ile bağdaştırılmaz (Kaboğlu, 2002, s. 254).

Vize uygulamaları konusunda “ölçülülük” ilkesi geçerli olmadığı gibi, devletler arasındaki “karşılıklılık” ilkesinin de geçerliliğini korumadığı görülmektedir. Ülkelerin vize uygulamaları incelendiğinde, genellikle gelişmiş ülke vatandaşları çoğu ülkeye vizesiz, hatta pasaportsuz seyahat edebilmekteyken, gelişmekte olan ülke vatandaşları için gelişmiş bir ülkeye giriş yapabilmek katı kurallara bağlanmıştır. Türkiye’ye vize uygulayan çoğu Batılı ülkeye, Türkiye tarafından vize uygulanmaması, birçok Avrupa Birliği üyesi ülke vatandaşlarının sadece kimlikleriyle Türkiye’ye giriş yapabiliyor olmaları bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

Ülkemize vize uygulayan devlet sayısının yüksekliği, Devletimizin kendi yurttaşlarına reva gördüğü işlem ile yabancıların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına reva gördüğü muamele arasında, doğru bir orantıyı yansıtmaktadır (Kaboğlu, 2002, s. 327). Kendi ülkeleri tarafından hak ve özgürlükleri korunmayan Üçüncü Dünya devletleri yurttaşlarının sahip oldukları evrensel hakların, gelişmiş ülkelerce de korunmamaları, insan haklarının evrenselliği ilkesine aykırı bir durumdur.

Tüm insanlar, doğuştan, hatta doğmadan önce, kadın-erkek ayırımı gözetilmeksizin ya da başka bir nedenle ayırım yapılmaksızın eşit ve özgür bireyler olarak dokunulmaz, devredilmez,

vazgeçilmez, bölünmez, evrensel nitelikte haklara sahiptirler. İnsanlar, dünyanın neresinde, hangi ülkesinde bulunursa bulunsunlar, bu haklara sahiptirler (Türk, 2004, s. 6).

Bir devlet başka bir devlete vize uyguladığında, vize uygulanan devletin tüm yurttaşları bu durumdan etkilendiğine göre; vize uygulamaları, nedeni ne olursa olsun, insan haklarına aykırıdır. Nijerya’da doğduğu için, hiçbir gelişmiş ülkeye girişine izin verilmeyen bir Nijeryalının, uluslararası belgelerle tanınmış temel haklarından birinin engellenme gerekçesi nedir? Nijerya’da doğmuş olması mıdır? Eğer öyleyse, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin hem 1. hem de 2. maddesi ihlâl edilmiş olmaz mı? Şöyle diyor bu maddeler:

Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar (İHEB, mad. 1).

Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu bildirme ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca, ister bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurttaşı olsun, bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayırım gözetilmeyecektir (İHEB, mad. 2).

30 maddeden oluşan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin son derece açık ifadelerine rağmen, bu Bildirgeyi hazırlayan veya kabul eden devletler, vize uygulamaları nedeniyle, Bildirgenin 3 ayrı maddesini görmezden gelmektedirler. Bu maddeler: Herkesin doğuştan eşit haklara sahip olduğunu belirten 1. madde, kimsenin doğduğu veya yurttaşı olduğu devlet nedeniyle ayrı bir muameleye tabi tutulamayacağını ifade eden 2. madde ve “seyahat ve yerleşme” özgürlüğünü düzenleyen 13. maddedir.

2.5.5. Sendikal Haklar

Sendika olmadan işçinin hak arayamayacağını, Ayşe Buğra şu şekilde açıklamaktadır:

Türkiye’de çalışma hayatının tek sorunu işsizlik değil. İşsizlik, doğal olarak, işveren kesiminin elini güçlendirip, insanları boğaz tokluğuna, sağlıksız ve güvensiz koşullarda, uzun saatler boyunca çalıştırmasını mümkün kılan bir olgu. Bu mümkün olduğu ölçüde de, işçi örgütlenmesinin önü tikanıp sendikaların neredeyse nesli tükenmekte olan tür haline gelmeleri kaçınılmaz oluyor.

İşçilerin örgütlenme haklarını kullanamamaları halinde, işverene veya devlete haklarını kabul ettirebilmeleri mümkün değildir. Çalışanların karşılaştıkları sorunların arz talep dengesi yoluyla çözülebileceğini, emek talebinin emek arzından fazla olmasıyla işçinin pazarlık gücünün artacağını ve durumunun düzeleceğini varsaymak pek gerçekçi değil (Buğra, 2010a, s. 246).

İşçi-işveren ilişkisinde, işveren her zaman güçlü olan taraftır. Zayıf konumda olan işçinin, tek başına mücadele etmesi, haklarını dayatması veya kabul ettirmesi mümkün değildir. Örgütlenme hakkı ve sendika kurma hakkı bu nedenle son derece önemlidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin, sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkını tanıyan maddesi şu şekildedir:

“Herkesin çıkarını korumak için sendika kurma veya sendikaya üye olma hakkı vardır” (İHEB, m. 23, f. 4).

“Türkiye’de işçi sendikaları 1950’lerde kurulmaya başlanmışsa da, sendikal hak ve özgürlükler anayasal düzeyde 1961’de düzenlenmiştir” (Kaboğlu, 2002, s. 475). 1961 Anayasasının sendika kurma hakkını düzenleyen maddesi ilk haliyle şu şekildedir:

“Çalışanlar ve işçiler izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler” (Mad. 46/I).

1961 Anayasasının bu maddesi 10 yıl yürürlükte kaldıktan sonra, 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

“İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılmasında uygulanacak şekil ve usûller kanunla gösterilir. Kanun, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir”.

1961 Anayasasında yapılan bu değişiklik, sendikal hak ve özgürlükler bakımından bir geriye gidiş anlamına gelmektedir. 46. maddede değişiklikten önceki haliyle, “çalışanlar” sözcüğü yer aldığından, sendikal haklar memurları da kapsamaktaydı, ancak 1971deki değişiklik sonrası, “çalışanlar” yerine “işçiler” sözcüğü kullanıldığından, memurlar sendikal hakların kapsamı dışında tutulmuştur. *“1971’den 2001’e kadar sendika özgürlüğü, farklı anayasal düzenlemeler ve özellikle kamu görevlileri açısından mücadele konusu olurken, sürekli olarak bir istikrarsızlığı da yansıttı”* (Kaboğlu, 2002, s. 475-76).

Siyasal haklar ve sosyal haklar için verilen mücadele, iktisaden güçsüz olan sınıfların bu durumlarına olan tepkileri ve haklarını arama iradeleri sonucu doğmuş ve gelişmiştir. Kollektif hakların kazanılması için verilen mücadele ise, kişilerin bazı temel haklarının korunması gereği olarak görülebilir.

2.5.6. Grev Hakkı

Çalışanların hak arama mücadelelerini İbrahim Kaboğlu şöyle açıklıyor:

İşçi sınıfı XIX. Yüzyılda sanayi devrimiyle birlikte güç koşullarda çalışıyor; fakat zor şartlarda yaşıyordu. İşçi sınıfının içinde bulunduğu bu şartlara baş kaldırmayı uzun sürmedi. Çalışan kesimlerin XIX. Yüzyılın ikinci yarısında şiddetlenen mücadelelerinde, özellikle siyasal haklar ve

iktisadî talepler ön plâna çıkıyordu. Bunların başlıcaları, seçme, seçilme ve siyasal örgütlenme hakları, çalışma olanaklarının düzeltilmesi, iş olanaklarının yaratılması, toplumsal güvenliğin sağlanması, sendika ve grev haklarıdır (Kaboğlu, 2002, s. 43).

Hiç şüphesiz ki, emeğinin değerini korumak için mücadele veren işçi örgütlenmeleri için elde edilecek en büyük kazanımlardan biri, grev hakkıdır. Elbette böyle önemli bir hakkı kazanmak uzun süren, zorlu mücadelelerle ancak mümkün olabilmiştir.

Türkiye’de XX. Yüzyıl ortalarında, çalışanların grev hakkı taleplerinin hükümet tarafından nasıl önlenmeye çalışıldığını Ayşe BUĞRA şu şekilde anlatıyor:

1940’ların sonunda yoğun tartışmalara konu olan grev hakkı konusunda CHP, “grevin bütün dünyada sadece komünistler tarafından yapıldığını ve grev hakkından Bolşeviklerin istifade edeceğini” öne sürece kadar ileri gitmişti. Hükümet yetkilileri bir yandan da sendikalarla toplantılar düzenleyerek onlara “işçilerin grev istemedikleri çünkü grev uygulamasının lokavt uygulamasına da yol açacağını bildikleri” yolunda açıklama yaptırmaya çalışıyordu. Nitekim, bu baskılar altında Zonguldak Maden İşçileri Sendikası yönetim kurulu ve bölgedeki çeşitli işçi temsilcisi kuruluşların yöneticileri, “biz grev istemiyoruz, hiçbir kimse bizim namımıza grev isteyemez, biz memleketimiz, milletimiz ve ailemiz için şerefle çalışarak kazanmak istiyoruz” şeklinde maddeler içeren beş maddelik bir bildiri hazırlamışlardı (Buğra, 2010a, s. 163).

Günümüzde de buna benzer bir şekilde, memurların grev hakkı gündeme geldiğinde, hükümetin lokavt tehdidini öne sürdüğü görülmektedir.

Türkiye’de de işçi sınıfının örgütlenmesi ve hak arama mücadelesi geç de olsa bazı kazanımlar sağlamıştır. 1963 yılında, Bülent Ecevit’in Çalışma Bakanlığı döneminde, çalışma hayatını düzenleyen yeni yasalarla birlikte sendikal haklar, liberal bir yaklaşımla ele alındı ve grev hakkı nihayet kabul edildi. Özellikle 1967’de DİSK’in (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurulmasından sonra örgütlü işçiler bu hakkı kullanarak önemli kazanımlar elde ettiler (Buğra, 2010a, s. 178).

Toplu sözleşme ve grev hakkı, 1961 Anayasasının 47. maddesinde şu şekilde yer almıştır:

“İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler” (Mad. 47/1).

1982 Anayasasının 54. maddesinde “grev hakkı ve lokavt” 1. fıkrada bir hak olarak tanınmasının hemen ardından, uzunca istisnalar getirilmiştir:

“Grev hakkı ve lokavt iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz (Mad. 54/II).

Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur (Mad. 54/III).

Grev ve lokavtin yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve işyerleri kanunla düzenlenir (Mad. 54/IV).

Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler yapılamaz” (Mad. 54/VII).

1961 Anayasasında açık bir şekilde tanınmış olan “grev hakkı”, 1982 Anayasasında da kendine yer bulmuş olmasına karşın, birçok istisna ile sınırlandırılarak neredeyse kullanılamaz duruma getirilmiştir.

2.5.7. Çalışan Çocuklar

Bazı çocuklar büyüklerle aynı nedenlerden dolayı (yoksullukla gelen çaresizliğin zorlaması gibi), bazıları ise art niyetli kişiler tarafından kaçırılarak veya aileleri tarafından zorla çalıştırılmaktadırlar. Bu durum büyüklerin zorla çalıştırılmasından daha da vahimdir.

TÜİK 2006-Çocuk İşgücü Araştırmasına göre; 6-17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 264 bin çocuktan % 5,9’u ekonomik bir işte çalışmakta, bir başka ifadeyle istihdam edilmektedir (958 bin kişi). Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda istihdam edilen çocukların % 47,7’si kentsel, % 52,4’ü kırsal yerlerde yaşamaktadır. İstihdam edilen çocukların % 66’sını erkek, % 34’ünü kız çocukları oluşturmaktadır.⁴³ Bu araştırmanın ortaya koyduğu sonuç, çalışan çocuklar açısından kır, kent ayrımının belirgin olmadığı, ancak cinsiyet ayrımının belirgin olduğudur.

Tüm insanların sahip olduğu temel hakların birçoğunu kullanamayan bu çocuklar, ilerleyen yıllarda da çoğunlukla suç şebekelerinin eline geçmekte ve vaktiyle daha kolay sosyal hayata katılımı sağlanabilecek olan bu kişiler, artık iflah olmaz birer suç makinesi haline gelebilmektedirler. Bir noktaya kadar hakkı yenen masum çocuklar, bir noktadan sonra suç işlemeye, insanlara zarar vermeye yani hak yemeye başlayabiliyorlar. Kendi hakları kimsenin umurunda olmayan bu masumlar, başkalarının haklarını ihlâl etmeye başladıklarında, çoğu kez hapisane gerçeğiyle de yüzleşmek zorunda kalıyor. Hapishaneler, bu çocukların ıslah oldukları mekânlar olmadığı gibi, adeta suç “kariyerlerinin” önemli bir aşaması veya hapisane sonrası hayatları için bir staj yeri olduğu herkesçe bilinmektedir.

Son zamanlarda medyaya sıkça yansıyan kapkaç terörü, hırsızlık olayları, yankesicilik, doğu illerinde hırsızlık için ailesi tarafından kiraya verilen çocuklar, ülkemizdeki ekonomik sıkıntıların ne boyutlara ulaştığının göstergesi olarak vurgulanmaktadır. Bu bakımdan özellikle mala karşı işlenen suçlar açısından yoksulluğun direkt etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu tür suçlarda özellikle 18 yaşın altındaki çocuklarının kullanılmasının nedeni ise cezai ehliyetlerinin olmayışıdır.⁴⁴ Elbette bu durumu engellemenin yolu, ceza kanununda değişiklik yapmak ve çocuk yaştakilere de büyükleriyle aynı cezaları vermek değildir. Çocuk yaştakilere verilecek cezaların arttırılması, kısa vadede çocuk suçlarını engellese de, uzun vadede daha büyük sosyal sorunlara yol açabilecektir. Önemli olan, suçu işleyeni ağır şekilde

⁴³ TÜİK Haber Bülteni, “Çocuk İşgücü Araştırması-2006”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=26&ust_id=8, (erişim tarihi 24.12.2010)

⁴⁴ Cesur Ceylan, Yoksulluğun Çocuk Suçluluğuna Etkisi, <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/yoksullukcocuk.htm>, (erişim tarihi 25.10.2010)

cezalandırmanın ötesinde, çocukları suça iten nedenleri tespit edip, bu nedenlerle mücadele ederek, en alt seviyeye indirmek, hatta mümkünse ortadan kaldırmaktır.

Çocuk suçluluğunun nedenlerinin en başında yoksulluk gelmektedir. Çocuk suçluluğu üzerine yoksulluğun etkisini somut bir şekilde örneklendirecek olursak: Sabah gazetesinin manşetlerine taşıdığı şu haberi göz ardı edemeyiz.⁴⁵

Ailesinden kiralık çocuk kapkaççı: İşte yoksulluktan doğan kapkaç dehşeti, Diyarbakırlı fakir aileler ayda 250 milyona çocuklarını çetelere kiralyor. Büyük kentlerin eteklerine yığılan umutsuz göç nüfusundan beklenen bomba patladı. Yakalanan küçük çocuk açıkladı: “Kapkaç çetesi beni ailemden kiraladı”. Birçok aile çocuğunu ne için çetelere verdiğini, onun ne yaptığını biliyor. Dahası, beklediği para uzun süre gelmezse çeteyi ihbar ediyor. Çocuğumu kaçırdılar diye. 10 binden fazla çalışan çocuğun olduğu, 20 bininin risk altında bulunduğu Diyarbakır'dan İstanbul'a gelip, hırsızlık yapan 35 yaşındaki Fatih, ailelerin çocukları suça nasıl ittiğini şöyle anlatıyor: “Büyük çoğunluğu bilir zaten çocuğunu. Ortalama 10 çocuğu olan bir kadın çocuğunu sokağa atıp, 'git çalış' dediğinde hangisinin parayı nerden kazandığına bakmaz. O anne-baba sadece gelene bakar. “Oğlum sen bunu nereden getirdin” diye sormaz. Çocuğunun hırsızlık, kapkaç yaptığını bilse bile sesini çıkarmaz. Böyle yüzlerce aile vardır. Çocuklarının çaldığını öğrendiklerinde bile seslerini çıkarmıyorlar. Alışıyorlar. Artık normal geliyor o insanlara. Hatta aynı mahallede birçok aile çocuklarının aynı çete için hırsızlık yaptığını bilir. Kapkaççı Fatih para kazanmaya alışan çocuğun hırsızlık yapmadan durmadığını da söylüyor.

Hem ülkemizde hem de dünyamızda buna benzer çok sayıda örnek bulunabilir. Çalışmak zorunda kalan veya suça itilen çocukların aileleri araştırıldığında, gelir durumu iyi olan ailelerin çocuklarına rastlamak pek mümkün olmayacaktır. Birçok sosyal sorunun temelinde olduğu gibi, bu sorunun temelinde de yoksulluk vardır. Daha adil bir gelir dağılımının sağlanması ve etkin sosyal politikaların uygulanması çalışan çocukların önemli ölçüde azalmasına yardımcı olabilecektir.

2.5.8. Emeklilik

Sosyal politikalar açısından emeklilik sistemi de önem taşımaktadır. Türkiye’de emeklilerin ekonomik koşullarının çok yetersiz olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra emeklilik yaşının yükseltilmiş olması da ayrı bir sorundur. Emeklilik yaşının, 2006 yılında, Batılı ülkeler örnek alınarak, kademeli bir şekilde 60’tan 65’e çıkarılmış olması, gerekli hatta kaçınılmazdı belki de. Ancak Avrupa ülkelerinde çalışanların sahip olduğu hiçbir standardı (iş güvencesi, ücret seviyesi, çalışma koşulları ve diğer sosyal ve ekonomik hakları, hatta ortalama yaşam süresini) kendi vatandaşlarına sağlayamayan devlet, söz konusu emeklilik yaşı olduğunda, Avrupa standardını bir çita olarak belirlemiştir. Kırk yaşında emekli olunması yanlış bir politikaydı ve emeklilik yaşı yükseltilmeliydi; ancak yükseltilmesi gereken yalnızca emeklilik yaşı değildi. Aynı zamanda, çalışanların sosyal hakları ve yaşam kaliteleri de yükseltilmeliydi.

⁴⁵ Cesur Ceylan, Yoksulluğun Çocuk Suçluluğuna Etkisi, <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/yoksullukcocuk.htm>, (erişim tarihi 25.10.2010)

Emeklilik yaşı belirlenirken, eşit olmayanlara eşit davranılarak, herkes için aynı yaşın belirlenmesi, beden gücüyle çalışanları ve düzenli bir işe sahip olmayanları mağdur edebilecektir. Emeklilik yaşının memurlarla kol emekçileri, düzenli iş sahibi olanlar ile düzensiz işlerde çalışanlar açısından farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. İş güvencesine sahip olan memurlar açısından emeklilik yaşının ileri alınması, beden gücüyle çalışan emekçiler açısından yarattığı sakıncaları yaratmayacaktır.

Zor şartlarda çalışan işçilerin çoğu, ilerleyen yaşlarında bedenlerinin yıpranması sonucu, çalışamayacak duruma gelebilir. Ellili yaşlarında olan bir işçi, çalışabilecek durumda olsa ve çalışmak istese bile, genç işçiler kadar performansı yüksek olamayacağı için, işveren, aynı ücret karşılığı yirmili yaşlarında birini işe alarak verim artışı sağlamayı tercih edebilir.

İşsizliğin yüksek olduğu bir ülkede, emeklilik yaşının yükseltilmesi, işsizliğin daha da yükselmesine sebep olabilir. Bir yanda emekli aylığı olmadığı için çalışmak zorunda olan elli veya altmış yaşlarında işçiler varken, diğer yanda da iş bulmaya çalışan genç işsizler vardır. Devlet, yeni işe alacağı kamu personeline 30 veya 35 yaş şartı koymaktayken, özel sektörün de aynı yolu izlemesi şaşkıncı olmayacaktır. Bu şartlar altında, ilerleyen yaşlarında işsiz kalan emekçi ne yapabilir?

3. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA SOSYAL DEVLET, DEMOKRASİ, KÜRESELLEŞME, KAPİTALİZM

Bugün insan hakları alanında çeşitli sorunlarla karşı karşıyayız. Başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

Her şeyden önce yoksulluk, tüm insanların kendilerine uluslararası belgeler ve çağdaş anayasalarla tanınmış haklardan tam olarak yararlanmalarını engellemektedir. Dünya nimetlerinin %80i, dünya nüfusunun %20sinin kontrolünde, geri kalan %20si ise %80i arasında bölüşülmektedir. Bu, dünyadaki sosyal adaletsizliği en çarpıcı biçimde gösteren bir örnektir. Eğer insanlar yeterli ekonomik, kültürel ve sosyal olanaklara sahip olamazlarsa, insan haklarından tam olarak yararlanmaları mümkün değildir. Öyleyse yoksulluğun ortadan kaldırılması, herkesin insan haklarından yararlanması için, devletlerin önünde duran, dünyanın önünde duran en önemli sorundur (Türk, 2004, s. 8).

Küreselleşme ve kapitalizm, insanlar için olumlu yönleri olsa da, bir o kadar da yıkıcı etkileri bünyesinde barındırır. İnsanlar, yöneticilerini kendileri seçtikleri takdirde (demokrasi) ve seçilenlerin de ülke kaynaklarını sosyal politikaları destekleyici şekilde kullanmaları halinde (sosyal devlet), kapitalizm ve küreselleşmenin oluşturduğu risklerden korunma imkânı bulabileceklerdir.

Demokrasi ve sosyal devlet anlayışının her ikisi de olmak durumundadır, çünkü demokrasinin olmadığı yerde, seçilmek için halkın desteğine ihtiyacı duymayacak olan yöneticiler kendilerini ve yakın çevrelerini zenginleştirmenin ötesinde bir mücadelenin içine girmeyeceklerdir. Demokrasinin olduğu ama sosyal devlet anlayışının yaygınlaşmadığı bir ortamda ise, ekonomik kalkınma dönemlerinde kendilerine fazla bir kaynak aktarılmayan vatandaşlar, ekonominin kötüye gittiği dönemlerde kemer sıkma politikaları nedeniyle çok zor duruma düşebilmektedir.

ABD; kapitalizm, küreselleşme ve demokrasi konularında dünyanın en önde gelen ülkesi olarak kabul edilmektedir. Bu üç niteliğe, güçlü bir sosyal devlet anlayışının hâkim olmaması, yoksul kesimleri zora sokmaktadır. Çünkü Amerika dünyanın süper gücü olmasına rağmen, yoksul insanların sorunlarını halledememiş bir ülke durumundadır ve son yıllarda oluşan bütçe açığının faturasını yoksul insanlara kesmektedir.

Şeref Oğuz, konuyla ilgili olarak köşesinde kaleme aldığı “Önce Yoksullar mı?” başlıklı yazısında bütçe açığından dolayı yoksulların feda edildiğini anlatıyor. Şeref Oğuz, yazısında kısaca şunlardan bahsediyor:⁴⁶

⁴⁶ Şeref OĞUZ, “Önce Yoksullar mı?”, Sabah Gazetesi, 03.07.2011. s. 9

Altın Kural'ı herkes bilir; "altını olan, kuralı koyar!" Altın, geçen yüzyıllarda her kimde ise oyunu, onun kurallarıyla oynaya geldik. Bu yüzyılda kuralı koyan Amerika, ancak şu sıra kural koyacak mecali yok. Çalan çanların bize söylediği, şimdilik; "kemer sıkma."

Öncelikle sağlık ve eğitim bütçeleri tırpanlanıyor. Ardından yoksullara yönelik (zaten az olan) bütün faaliyetler gözden geçiriliyor. Bir bakıma Serengeti düzlüklerindeki antilop sürüleri gibi... Önce zayıf ve yaşlıları feda ediyorlar.

Kemer sıkmada öncelikler, o toplumun "vazgeçiş" reflekslerini de ortaya koymasına açısında incelemeye değer bir olgu. Neticede kriz, uygarlık makyajıyla örttüğümüz gerçek yüzleri ortaya koyuyor.

"İktisat, sınırlı kaynakların sınırsız ihtiyaçlara uyarlanmasıdır. İktisat bir tercih bilimidir. İnsanlar alternatifler arasından tercih yapmak zorundadır" (Bilgili, 2011, s. 25). ABD'de olduğu gibi çoğu ülkede ekonominin kötüye gittiği dönemlerde yapılan tercihler, yoksulları daha da zor duruma düşürmektedir. İlk olarak eğitim ve sağlık gibi, yoksullar açısından son derece önemli olan sosyal harcamaların kısılması gündeme getirilmektedir.

3.1. Sosyal Devlet

"Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenliğe hakkı vardır. Ulusal çabalarla ve uluslararası işbirliği yoluyla ve her devletin örgütlenmesine ve kaynaklarına göre, herkes onur ve kişiliğinin serbestçe gelişimi için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahiptir" (İHEB, m. 22).

1982 Anayasasına göre:

"Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir" (Mad. 12).

"1961 Anayasası, Cumhuriyet'i "İnsan haklarına dayanan" laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak yapılandırmış, (Mad. 2); hak ve özgürlük felsefesi bakımından doğal hukuk (I. Kuşak) ve sosyal haklar (II. Kuşak) anlayışını birlikte tanıyıp düzenlemiştir" (Kaboğlu, 2002, s. 57). 1961 Anayasasının 10. maddesinin ilk fıkrası 1982 Anayasasının 12. maddesiyle birebir aynıdır, ancak 1961 Anayasasının ikinci fıkrasında, sosyal devlet anlayışına uygun olarak "hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi" noktasında devlet direkt olarak görevlendirilmiştir:

"Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adâlet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve mânevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar" (1961 Anayasası, m. 10/II).

Buna benzer bir görevlendirme, 1982 Anayasasının "devletin temel amaç ve görevleri"nin sıralandığı 5. maddesinde bulmak mümkündür. Bu maddeye göre:

“Devletin temel amaç ve görevleri, (...) kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” (Mad. 5/II).

1961 Anayasasında “temel hak ve hürriyetler”in gerçekleştirilmesi bakımından, devletin daha net ve kesin olarak görevlendirildiği; 1982 Anayasasında ise, yumuşak bir dil kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1961 Anayasasının 10. maddesiyle ilgili İbrahim Kaboğlu’nun görüşü şöyledir:

“Sosyal Devlet” ya da “Refah Devleti” fikir ve hedefinin en ileri örneğini Türkiye’de 1961 Anayasası’nda görmek mümkündür. Anayasal düzenleme, devlete, kişinin “vazgeçilmez, dokunulmaz ve devredilemez” hak ve özgürlüklerini sınırlayan “siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırma” görevi ötesinde, “insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama” ödevini de yüklemektedir (Kaboğlu, 2002, s. 447).

1982 Anayasasının 5. maddesinde geçen “gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” ifadesi, 12. maddede belirtilen “herkesin sahip olduğu temel hak ve hürriyetleri” güvence altına almaktan çok uzaktır. 5. madde ile “herkesin” temel haklara ulaşmasının mümkün olamayacağı en baştan kabullenilmiş ve bu kabulün zemini hazırlanmış gibi görünmektedir. Bu bakımdan 1961 Anayasasının 10. Maddesi ile hakların gerçekleştirilmesi bakımından devlete “normatif yükümlülük” verilmiş olmasına karşılık 1982 Anayasasında 5. madde ile devlete sadece “yönlendirici” nitelik verilmiş olması sosyal haklar aleyhine bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal devlet, sahip olduğu temel hakları kendi imkânlarıyla kullanamayan vatandaşlarının da bu hakları kullanabilmelerini sağlar –tam da 1961 Anayasasında belirtildiği gibi–, çünkü sosyal devlet, vatandaşları arasındaki gelir ve fırsat eşitsizliklerini gidermeye yönelik çalışmalar yapan, herkese temel ihtiyaçlara ulaşabilme olanağı sağlayan devlettir.

Bir ülkede ekonomik açıdan olduğu kadar, sosyal ve siyasal açıdan istikrarın sağlanması ve bilhassa demokratik rejimin devamlılığı açısından, gelirin toplumun tüm kesimleri arasında adaletli dağılımı büyük önem arz etmektedir. Sosyal barışın sağlanması, ekonomik kalkınmanın daha sağlam temellere oturtulması, daha istikrarlı bir büyüme için adil gelir dağılımı sosyal devletin göz ardı edilemez görevidir (Uzunhasanoğlu, 2007, s. 71).

Nihaî amacı, toprakları üzerinde yaşayan insanların refah ve mutluluğunu sağlamak ve artırmak olan devlet, aynı zamanda, gelir dağılımında adalet sağlayarak, refahın ülkede yaygınlaşmasını sağlamakla görevlidir. Burada hemen bir soru akla gelebilir. Acaba bir ferdin ya da ailenin gelir düzeyi, refah ve mutluluk düzeyini yansıtır mı? Bir başka deyişle, gelir düzeyi yükselen insanların refahlarının arttığı ve daha mutlu oldukları söylenebilir mi? Kuşkusuz, paranın mutluluğun kaynağı olup olmadığı tartışılan bir konudur. Ancak, kişilerin mutluluğunu sağlayan etkenler arasında gelir düzeyi birinci sırada yer alır. Kişilerin mutluluğunu sağlayan tüm etkenler sabitken, gelirleri azaldıkça daha mutsuz oldukları söylenebilir (Dinler, 1998, s. 265).

Hem 1961 hem de 1982 Anayasalarında Türkiye Cumhuriyeti sosyal bir devlet olarak tanımlanmış, bu tanımlama sonucu gelir paylaşımında adalet ilkesi benimsenmiş ve bu alanların düzenlenmesi ve geliştirilmesi görevi devlete verilmiştir. 1980 sonrasında uygulanan politikalar sonucunda, bu konuda başarısız olduğu, hem devletin kendi kurumlarının hazırladıkları gelir dağılımı ve yoksullukla ilgili raporlarda hem de uluslararası bağımsız çalışmalarda ortaya konmaktadır.

Sosyal devlet, herkes için gereklidir; ama en çok da yoksullar için gereklidir. Yoksulluğun salt beslenme sorunu ya da istatistikî verileri düzeltme sorunu olarak görülmesi, bu sorunun insanî ve ahlakî boyutunun gözardı edilmesine sebep olabilir. Bu nedenle yoksulluk araştırmalarında insanın hak ettiği onurlu bir yaşam sürebilmesine ve olanaklarını geliştirme imkânlarına sahip olabilmesine yetecek gelir seviyesine odaklanmak insan haklarının gereğidir.

Yoksul birey, temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı, elde ettiği gelire insansal olanaklarını gerçekleştiremediği için, sosyal hayattan da kopmaktadır. Sosyal hayatta kendine yer bulamayan, sayıca çok olmalarına rağmen imkânları az olduğu ya da hiç olmadığı için, siyasî ortamlarda da sorunlarını dile getiremeyen, seslerini duyurmak için yaptıkları resmî girişimlerden sonuç alamayan grupların, radikalleşmeleri ve yasadışı alanlarda kendilerini göstermeye çalışmaları, kısacası suç işlemeleri sık karşılaşılan ve belki de sürecin doğal sonucu olarak görülebilecek bir durumdur. Cezaevlerinin daha çok yoksullarla dolu olması, terör eylemlerinin, genellikle, yoksul ülke vatandaşlarınca yapılıyor olması bir tesadüf olamasa gerek. Tüm bunlar sosyal dışlanışlığın ve çaresizliğin neden olduğu sorunlardır. Elbette yoksulluk, suçluluğu masum gösterecek bir gerekçe olamaz, ancak yoksulluğun suç işleme potansiyelini arttırdığı söylenebilir.

Sosyal devletin görevi, sosyal adaleti sağlamaktır. Kimsenin kendisini çaresiz hissetmemesi, gelecek kaygısı taşımaması, hatta içinde bulunduğu günün kaygısını taşımaması gerekmektedir. Piyasa ekonomisinin hâkim olduğu dünyamızda, gelir artışı konusunda iyi bir performans var; ancak bu artan gelirin paylaşımı konusunda henüz iyi bir performanstan söz etmek mümkün değil. Gelirin adil dağıtılmadığı, az sayıda insan refah içinde yaşarken çoğunluğun dayanılmaz ölçüde yoksul olduğu dünyamızda, bu çarpıklık ciddi sosyal problemlerinin kaynağını oluşturuyor. Bu problemlerin insan hakları bakımından anlamı, Vural Fuat Savaş tarafından özet olarak şu şekilde açıklanmıştır:

Sosyal adaletsizlik, temel hakların sosyal ve ekonomik haklar arasındaki bağlantısıyla ilgili bir problemdir... O, temel hakların bir türünün –örneğin eğitim hakkının, zihinsel ve fiziksel sağlık hakkının, minimum bir yaşam standardına sahip olma hakkının v.b.– korunma olanaklarının bir ülkedeki bütün yurttaşlar için eşitçe güvence altına alınmadığı, yani bu hakları gerçekleştirmenin olanaklarının onlara aynı derecede –bu derece ne olursa olsun– sağlanmadığı durumdur (Savaş, 2004, s. 273).

İoanna Kuçuradi, sosyal adaletsizliğin egemen olduğu ortamı, çarpıcı örneklerle şöyle açıklamaktadır:

Eğer bir ülkede yurttaşların bir kısmı klimalı villalarda veya katlarda oturuyorsa, başka bir kısmı da mağaralarda veya kerpiç evlerde yaşıyorsa, orada sosyal adaletsizlik vardır. Eğer bazı çocuklar okula Cadillac ile götürülüyorsa, aynı yaşta başka çocuklarsa ekmeğini kazanmak için yük

taşıyorsa, orada sosyal adaletsizlik vardır. Eğer bazı kadınlar, tercih yapamadıkları için bir çırpıda üç kürk satın alabiliyorsa, başka bazı kadınlarsa hayatını kazanmak için kendini satıyorsa, orada sosyal adaletsizlik vardır. Bunlar Üçüncü Dünya ülkelerinden spotlardır.

Ve eğer bazı ülkelerde biyolojik veya fizyolojik bakımdan sakat bebekler akla gelebilecek her yoldan yaşatılmaya çalışılıyorsa, başka ülkelerde ise sağlık koşullarından dolayı yüzlerce çocuk kıyamaktan ölüyor; eğer bazı ülkelerde, akşamüstü köpekler çocuk arabalarında gezdiriliyor, başka bazı ülkelerde ise bazı çocuklar çöplerde yiyecek arıyorsa, dünyamızda sosyal adaletsizlik egemendir demektir (Kuçuradi, 2007, s. 12).

Her vatandaşının insan onuruna yaraşır şekilde yaşayabilmesine olanak sağlayacak bir gelir elde etmesini sağlayamayan devlet, vatandaşlarını sosyal güvenlik sistemiyle koruma altına almalıdır. “*Sosyal güvenlik, toplumsal yaşamdan kaynaklanan riskler karşısında bireyleri korumayı hedef alır. Asıl olan, ülke nüfusunun bütününe toplumsal güvenlik rejimi içine alabilmektir*” (Kaboğlu, 2002, s. 466). Sosyal güvenlik hakkı, yalnızca çalışanların veya vergi verenlerin değil, tüm vatandaşların sahip olduğu bir haktır.

Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir (İHEB, m. 25).

Sosyal güvenliğin, yalnızca çalışanları kapsamaması, işsizlerin ise bu kapsamın dışında tutulması doğru bir uygulama olmaz. Çalışma ödevi, iş olanağı bulunduğu halde, meşru bir mazereti olmaksızın çalışmayı reddeden kişinin, belli toplumsal avantajlardan yoksun kılınmasını haklı gösterebilir. Ne var ki, sayıları milyonlarla ifade edilen, özellikle Türkiye gibi işsizlik oranının çok yüksek olduğu ülkelerde, çalışma ödevinin “ilgilinin reddi” sonucu yerine getirilmemesi, ender rastlanan bir durumdur. Ülkemizde, milyonlarca işsiz sosyal güvenlik haklarından yararlanamamaları, onların aileleriyle birlikte, “onur içinde yaşama hakkı”na sahip olmadıkları, hatta devlet tarafından hakları çiğnendiği şeklinde yorumlanabilir (Kaboğlu, 2002, s. 473).

Tüm vatandaşların sosyal güvenlik hakkından yararlanabilmeleri, yalnızca işsizler veya muhtaçlar için değil, herkes için son derece önemlidir. Yeterli geliri veya mülkü olan kişiler sosyal politikalara, yoksullar kadar çok ihtiyaç duymayabilirler. Elbette kendileri sosyal politikalara fazla ihtiyaç duymasa da bu kişiler, sosyal politika eksikliklerinden doğabilecek sosyal huzursuzluk ortamından etkilenebilirler. Bu açıdan sosyal politikalar az ya da çok herkesi ilgilendiren ve herkesin yararına olan politikalarlardır. Yaşlı veya hasta olduğu için ya da iş bulamadığı için çalışmayan ve geçimini sağlayamayan kişiye, sosyal devlet sahip çıkmalı ki, hem o kişinin temel haklarını kullanabilmesi sağlanabilsin, hem de çıkması muhtemel toplumsal huzursuzluklar engellenebilsin.

Toplumsal huzursuzlukları arttıran bir etken de hızlı nüfus artışıdır. Herhangi bir sosyal güvencesi olmayan kişilerin, gelecek kaygısıyla çok çocuk yapmaları nüfus plânlamasını da sosyal dengenin sağlanmasını da zorlaştırmaktadır.

Sosyal güvencesizlik, doğal olarak, yaşlılıkta sefil olma tehlikesini beraberinde getiriyor. Bu tehlikeden kaçınmanın tek yolu “hayırlı evlat” yetiştirmekten geçiyor. İnsanların yaşlılıklarında kendilerine bakacak birine sahip olma ihtimalini artırma gayretleri, çok çocuk sahibi olma isteğini açıklayabilecek unsurlardan biri. Ama aynı zamanda, yoksul bir ailenin hiçbir sosyal güvenceye sahip olmadan çocuk yetiştirmesinin nasıl sağlık riskleri içerdiğini de dikkate almak gerekiyor. Böyle bir ortamda çocuk ölümlerinin ahval-i adiyeden sayıldığını, diziye konu olan (“Çok Çocuklu Aileler Arasında” adlı, İstanbul’da gerçekleştirilmiş bir röportaj dizisi) ailelerin kaybettiklerini söyledikleri çocukların sayısında görebiliyoruz. Yoksul ailelerin çok çocuk sahibi olmalarının, az su verilen bitkilerin çok çiçek açmasına benzer içgüdüsel bir tepkiye dönüştüğünü söylemek mümkün ve yoksulluk ortamı, nüfus plânlamasının rağbet göreceği bir ortam değil (Buğra, 2010, s. 175).

Türkiye Cumhuriyetinin nitelikleri 1982 Anayasasının 2. maddesinde “*Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir*” şeklinde belirlenmiştir. Aynı zamanda Anayasanın 2. maddesinde atıf yapılan başlangıç kısmında ise: “*Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu*”, ifadesi yer almaktadır.

1982 Anayasası başlangıç kısmında “herkes” kelimesi yerine “her Türk vatandaşı” ifadesi kullanılmıştır. Türklüğün tanımı ise Anayasa’nın 66. maddesinde, “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür*” şeklinde yapılarak, ırk ayrımı güdülmediği, aranılan kriterin “vatandaşlık bağı ile bağlı olmak” olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Ayrıca, 1982 Anayasası farklı yerlerde, sosyal hakların kimleri kapsadığına vurgu yapmakla birlikte, 60. maddede “*Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir*” diyerek, sosyal güvenlik hakkının öznesinin herkes olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine aynı maddenin “*Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar*” şeklinde devam etmesiyle, Anayasa tarafından devlet bu konuda açık bir şekilde görevlendirilmiştir ve sosyal güvenlik hakkı teminat altına alınmıştır.

Anayasanın bu maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, sosyal güvenlik hakkının, yalnızca çalışanlara verilmiş bir hak olmadığı, olması gerektiği gibi, tüm vatandaşların bu hakka sahip olduğu görülmektedir.

1986 yılında yürürlüğe giren “fakir fukara fonu” yasası, yani Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, devletin görevinin gereği olarak çıkartılan bir yasaydı. Yasanın amacı şu şekilde belirlenmişti:

Fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne surette olursa olsun Türkiye’ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir.⁴⁷

⁴⁷ Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, madde 1 (kanun no. 3294, kabul tarihi 29.5.1986, yayımlandığı Resmi Gazete 14.6.1986).

Yasanın çıkartıldığı dönem, Türkiye'nin dış piyasalara açıldığı, sanayisinin gelişme gösterdiği, buna paralel olarak kent merkezlerine göçün ve işsizlikten doğan problemlerin arttığı, toplumda sosyal bilinçlenmenin güçlendiği bir dönemdi. Yani yasa belki de en gerekli olduğu anda çıkartılmıştı. Kanunda gelir dağılımı adaletinin sağlanması amaçlanmasına rağmen, kanunun çıkartıldığı tarihten günümüze 25 yıl geçtiği halde, Türkiye, 0,40'ın üstündeki Gini Katsayısıyla, gelir dağılımı adaletsizliğinde Avrupa liderliğini sürdürmektedir.

Sosyal harcamalar gündeme geldiğinde, devletler genellikle kaynaklar elverdiği ölçüde harcama yapabileceklerini ifade ederek, sosyal harcamaları minimum seviyede tutmaya çalışırlar. 2008 yılında başlayan küresel finans krizinde gelişmiş ülke yönetimlerinin batmak üzere olan (hatta batan) küresel şirketleri kurtarmak için milyarlarca dolar kaynak aktardıkları bilinmektedir. Oysa aynı gelişmiş ülke yönetimleri, kendi ülkelerindeki yoksullara dahi, böylesi cömert davranmıyorlar. Gelişmiş ülkelerde, devletlerin sosyal politikaları, geri kalmış ülkelere kıyasla çok daha ileri seviyede olmasına rağmen, yoksullukla mücadelede tam anlamıyla başarı sağlayamamış olmalarının nedeni, kaynak kullanma önceliğini bu alanda kullanmamaları olsa gerek.

Sosyal içerikli harcamalar konusunda devletlerin ekonomik nedenleri gerekçe göstererek harcama yapmakta çekimser kalmaları çok geçerli bir gerekçe değildir.

1929 yılında dünyanın yaşamış olduğu kriz, dünya tarihinin en feci ekonomik krizlerinden biridir. Bu büyük krizin etkileri atlatılmadan gelen İkinci Dünya Savaşı, büyük acılara ve toplumsal yıkımlara neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşının hemen ardından, perişan durumdaki ekonomilerin son derece kıt kaynakları buna elverir mi elvermez mi diye düşünülmeden, tam tersine özellikle bu perişanlık içinde toplumsal bütünlüğü sağlamak üzere, sosyal politika önlemleri devreye girmişti. Sağlık sektöründeki düzenlemeler ve savaşın ertesinde yürürlüğe giren aile yardımları, yoksulluğa rağmen değil, yoksulluk ortamında sosyal dayanışma daha da büyük bir önem kazandığı için gerekli görülmüşlerdi. Hem sosyal dayanışmaya verilen önem hem de bu doğrultuda devlete düşen sorumlulukların bilinci, İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde Avrupa'yı tanımlayan özelliklerden biri olarak varlığını sürdürdü (Buğra, 2010a, s. 65-6).

Devletler, insan haklarını gerçekleştirme konusunda olduğu gibi sosyal hakları gerçekleştirme konusunda da bolca bahane üretebilmekte; başka konularda kaynak ve imkân bulabiliyorken, bu tür insanî konularda aynı başarıyı gösterememektedir. İnsan hakları ile sosyal hakların aynı kaderi paylaşmaları şaşırtıcı değildir. Aslında insan hakları, sosyal hukuk devleti kavramı ile yakından ilgilidir. "*İnsan hakları, sosyal hukuk devletinin temelidir, özüdür*" (Türk, 2004, s. 7).

Sadece insan olarak ve sadece insan olduğumuz için, hastalandığı zaman tedavi olamayan, yaşlılığında aç kalabileceğini düşünerek yaşayan, çocuğunu okula gönderemeyen, sağlıklı barınma imkânına sahip olmayan, düzenli bir gelir getiren düzgün bir işi olmadığı için her an parasız kalabilecek olan bir insanın durumunu anlayabiliriz (Buğra, 2010a, s. 264).

Bu durumda olan kişiler yakınlarının veya hayır kurumlarının verecekleri sadakalara muhtaç olmamalıdır. Hatta bu kişiler devletin de vereceği sadakaya muhtaç olmamalıdır. Sosyal hukuk devleti, bu durumdaki vatandaşlarını kimsenin merhametine bırakmayan devlettir. Devlet, zor durumdaki vatandaşına gerekli sosyal imkânları sağlamakla görevli olduğunun, vatandaş da kendisine sunulan sosyal imkânların bir hak olduğunun bilincinde olmalı.

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı'nın (TÜSEV) yaptığı bir araştırmada “yoksullukla mücadele kimin görevidir?” sorusuna katılımcıların yüzde 31'i “hali vakti yerinde vatandaşların”, yüzde 21'i “tüm vatandaşların”, yüzde 5'i de “STK'ların” cevabını vermiştir. “Yoksullukla mücadele devletin görevidir” şeklinde cevap verenlerin oranı ise yüzde 38'de kalmıştır.⁴⁸ İnsanların kendi yoksulluklarının çözümünde devletten daha çok başka insanları sorumlu veya görevli olarak görmesi, yoksullukla mücadelede sadaka kültürü olarak isimlendirilen durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sosyal hakların toplumda sadaka olarak görülmesi, insan onurunu zedeleyen bir anlayıştır. Bu anlayışın yaygınlaşmasında elbette devletin tutarsız politikaları önemli bir etkidir. Kimlerin hangi şartlarda, hangi sosyal haklara sahip olacağı, net çizgilerle belirlenmediğinden, sosyal desteklerin iktidarların inisiyatifinde, artabilmesi, azalabilmesi veya tamamen kaldırılabilmesi söz konusu olduğundan, devletten herhangi bir sosyal destek gören kişi, bu desteği, devletin görevi ve kendisinin de yasal hakkı olarak görememektedir. Eğer bu yapılan zaten devletin göreviyse ve bireyin de hakkıysa, hangi iktidar gelirse gelsin bu hak istikrarlı bir şekilde devam etmelidir. Seçim yaklaştığında sosyal harcamalar artıyorsa, seçim sonrası azalıyorsa; iktidar değiştiğinde, destek gören kişiler de değişebiliyorsa, sosyal hakların sadaka olarak görülmesi doğal karşılanabilir.

3.1.1. Sosyalist Düşünce

Sosyalist düşünce, liberal kapitalist düzendeki aksaklıklara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünceyi bilimsel olarak Karl Marx (1818-1883) ortaya koymuştur. İngiltere ve Fransa'daki liberal kapitalist uygulamadaki sınırsız mülkiyet hakkının çok büyük adaletsizliklere neden olduğunu gören Karl Marx, işçilerin sefalet içindeki yaşamlarını yakından da izledikten sonra, “*Kapital*” adlı eserinde, kapitalist düzenin mutlaka yıkılacağını, yerini sosyalist düzenin alacağını öne sürerek, “bilimsel sosyalizm”in temellerini ortaya koydu (Dinler, 1998, s. 36).

Karl Marx hayattayken hiçbir ülke sosyalist düzene geçmediyse de, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olan Rusya, 1917 yılında, bir ihtilalle sosyalist düzene geçti. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde (SSCB) ilk defa uygulanan sosyalist düzen, daha sonra başka ülkelerce de benimsendi. Ancak sosyalist ülkeler, kapitalist düzenle hızlı kalkınma hamleleri gerçekleştiren gelişmiş ülkelerle aynı başarıları gösterememiştir. Aralarındaki gelişmişlik farkı sürekli artmaktaydı. Sosyalist ülkelerin bu farkı, sosyalist düzenle kapatmaları pek mümkün görünmüyordu. Sosyalist düzeni ilk benimseyen ülke olan SSCB, 1980'li yılların sonlarında, yine sosyalist düzeni ilk terk eden ülke olmuştu.

⁴⁸ TÜSEV (2006). Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet, İstanbul: TÜSEV, s. 85.

Sosyalist düzen, gelir dağılımı adaletsizliklerini ortadan kaldırmak için üretim faktörlerinin (toprak ve sermaye) mülkiyetinin kamuya ait olması ve üretimin de kamu tarafından yapılmasını öngörmektedir. Üretimin kamu tarafından yapılacak olması ve gelirin adil bölüşülmesi, aşırı yoksullukları da aşırı zenginlikleri de engelleyecekti. Böylece kapitalist düzende olduğu gibi herkes kişisel servetinin peşinde koşmayı bırakacak ve toplum mutluluğu ön plâna çıkacaktı.

Sosyalist düzende, merkezî otorite tüm kararları merkezî plânlama aracılığıyla aldığından, bölgelerarası gelişmişlik farkları ve çarpık kentleşme sorunu da önlenmektedir. Devlet yatırımları, kapitalist düzende olduğu gibi kârın çok olduğu yere yapmayıp, ihtiyacın çok olduğu yere yapmaktadır. Bu yatırımlar sayesinde iç göç ve işsizlik gibi sorunlar engellenmiş olmaktadır.

Sosyalist düzende, toprak ve sermaye devletin mülkiyetinde olduğundan ve üretimi devlet gerçekleştirdiğinden, bireylerin kira, faiz ve kâr adı altında hiçbir geliri olmayacaktır. Bireylerin tek gelirleri, emekleri karşılığı elde edecekleri ücretleri olacaktır. Kimin hangi işi yapacağı ve ne kadar ücret alacağı merkezi otorite tarafından belirlenmektedir.

Sosyalist düzenin tüm bu olumlu yönlerine karşın, bu düzende hızlı bir ekonomik büyüme sağlanamaması “karma ekonomik düzen”i ön plâna çıkarmaktadır.

3.1.2. Karma Ekonomik Düzen ve Türkiye

Her toplum kendi yapısına uygun olan ekonomi modelini uygulamak istemektedir. Katı bir kapitalizm ya da sosyalizm uygulayan devlet yok gibidir. Bazı devletler daha çok sosyalizm ağırlıklı ekonomik model benimserken, bazıları da kapitalizme daha fazla ağırlık vermektedir. Her iki sistemin de olumsuz yönleri vardır.

Karma ekonomik düzende, kapitalizmin ve sosyalizmin olumsuz yönlerinin atıldığı, özel sektörün gelişme durumunu da göz önüne alarak ekonomiye yön veren kamu sektörünün, bazı mal ve hizmetlerin üretimini bizzat üstlendiği gibi, zaman zaman üreticiyi ya da tüketiciyi korumak amacıyla piyasaya müdahale ettiği görülmektedir.

Türkiye’yi karma ekonomik modele götüren süreç kısaca şu şekilde gelişmiştir:

Osmanlı Devleti’nin serbest ticarete geçiş serüveni 1838 yılında İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Anlaşmasını imzalaması ve ardından diğer ülkelerle imzalanan anlaşmalarla başlamıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, ekonomi politikasını serbest ticaret çatısı altına sokmuştur. Osmanlı Devleti’nin uyguladığı serbest ticaret politikasının en önemli sonucu Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarını doldurması, Osmanlı Devleti’nin açık Pazar haline dönüşmesi olmuştur. 1838 Ticaret Anlaşması her şeyden önce Osmanlı ekonomisine öldürücü bir darbe indirmiş; ülkedeki geleneksel üretici kesimin Batı ürünlerinin rekabeti karşısında iktisadî hayattan silinmesine yol açmıştır. Osmanlı ekonomisi bu seviyeye gelirken Batı ekonomileri, gelişen sanayileşme ve gerçekleştirilen sömürgecilik politikaları ile zenginleşmişler ve Osmanlı Devleti’ni açık bir Pazar haline getirmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde sanayi çok fazla gelişme imkânı bulamazken önemli bir sermaye birikimi de gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde artan borçlanma ve süregiden savaş masrafları ülkenin ve Türk

milletinin iyice fakirleşmesine neden olmuş ve böylece yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne önemli sayılabilecek bir sermaye birikimi miras kalmamıştır (Kurtcepe ve Beden, 2006, s. 460).

Ülkemizde, Cumhuriyetin ilk yıllarında özel girişim eliyle kalkınma modeli benimsenme eğilimi ağırlık kazanmıştı, ancak “*Yeni Türk Devleti, kuruluşunda ekonomik bakımdan sömürge tipi geri kalmış bir ülke olduğundan süratle kalkınmak zorunda idi. Türkiye'nin kalkınması hayati bir mesele olarak ele alınmıştı. Demokratik düzen içinde süratle kalkınmak, Türkiye'yi devletçiliğe, devlet yetkilerini toplum refahına yönelterek hareket etmeye mecbur kalmıştı*” (Eroğlu, 1990, s. 438). Buna göre, müteşebbislerin yeterli sermaye ve bilgi birikimine sahip olmamaları ve vasıflı işgücü bulunmaması gibi nedenlerle gerçekleştiremedikleri büyük ve önemli yatırımların devlet eliyle gerçekleştirilmesi benimsenmiştir.

1 Mart 1922'de yaptığı konuşmada ekonomi politikası hakkında bilgi veren Atatürk, şunları söylemiştir:

Siyaset-i iktisadîyemizin (ekonomi politikamızın) mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyeyi (kamuoyunu) doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesât umumiyeyi (kurumlar) ve teşebbüsât-ı iktisadîyeyi (ekonomik girişimleri) kudret-i maliye (mâli güç) ve fennyemizin (sanayimizin) müsaadesi nispetinde (elverdiği ölçüde) devletleştirmektir.⁴⁹

Atatürk, devletçiliği de şöyle açıklamaktaydı:

Devletçiliğin bizce mânası şudur: Fertlerin özel teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizm'den başka bir yoldur (Kocatürk, 1999, s. 306).

Atatürk, ayrıca, devletçilik ilkesinin sosyalizm düşünürlerinin ortaya koyduğu sistemden de farklı, kendine özgü bir sistem olduğunu vurgular. Atatürk'e göre, “*Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi, sosyalizmi veya herhangi bir disiplini taklit eden bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir*” (Karal, 1998, s. 80).

Türkiye'de özel teşebbüsün ve şahıs sermayelerinin zayıf olması devletçilik ilkesinin benimsenmesinde ana etken olmuştur. Yeni Cumhuriyetin ekonomisi zayıf ve güçsüzdü. Ülke zaten kıt olan bütün sermayesini kurtuluş savaşına harcamış olduğundan gerekli sermaye birikimi yoktu. Ülkede öncelikli aşılması gereken ekonomik problemler vardı. Böyle bir durumda kıt olan özel sektörün bu problemleri çözebilmesi mümkün değildi. Bunun yanında ekonomik gelişmede bireysel girişimcilik dışlanmış değildir. Atatürk bu husustaki çizgiyi iyi belirlemiştir. O'na göre, bireysel teşebbüs ekonomik ilerlemenin esas kaynağı olarak kalmalıdır. Fertlerin gelişmesine mani olmamak gerekir. Zira bu demokrasinin de gereğidir. Öte yandan ülkede her çeşit malın

⁴⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, C. I, s. 241.

fazlasıyla üretilebilmesi için devlet ve birey birbirine karşıt değil, birbirinin bütünleyicisidir, olmalıdır (Âfetinan, 1969, s. 444-46).

O dönemde bu ekonomik düzene devletçilik denmesine karşın, gerçekte Cumhuriyetten hemen sonra başlatılan ve günümüze kadar uygulanan bu ekonomi politikası, karma ekonomik düzene örnek olabilir. *“Devletçiliğin ekonomik alanda görünümü, değerlendirilmesi, karma ekonomi şeklinde olmuştur. Devletçilikte asıl uygulama alanı ekonomide görüldüğünden, devletçilik ve karma ekonomisi eş anlamda kullanılmıştır”* (Eroğlu, 1990, s. 437).

Karma ekonomi bir taraftan ekonomide devlet kontrolüne yer verme, devlet endüstrisi kurma ve geliştirme, diğer taraftan da özel teşebbüse sadece yer verme değil aynı zamanda geliştirme gibi temel ilkelere dayanır. Karma ekonomi özel teşebbüs serbestliği ile devlet işletmeciliğinin birlikte bir arada bulunması demektir (Eroğlu, 1990, s. 437-38).

Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği ekonomik gelişme çizgisi 1980'li yıllara kadar çok büyük bir sapma göstermeden, yukarıda anlatıldığı doğrultuda devam etmiştir. 1980 sonrası Türkiye'de “serbest piyasa ekonomisi” politikası izlenmektedir. Kalkınmanın özel girişimlerle sağlanmasına çalışıldığı bu dönemde de, devlet ekonomiden tamamen kopuk değildir. Gerekli gördüğü durumlarda üreticiyi veya tüketiciyi koruma amaçlı müdahaleler yapmaktadır. Üreticilere verilen “yatırım teşvikleri” ya da tüketicileri korumak için çıkarılan bazı kanunlar, günümüzde de karma ekonomik düzenin tam olarak terk edilmediği anlamına gelmektedir.

Karma ekonominin varlığı mutlaka devletçiliği gerekli kılmaz. Devlet kapitalizminde, modern refah devletinde karma ekonominin varlığı söz konusudur. Ancak devletçiliğin uygulanması için karma ekonomiye gerek ve ihtiyaç vardır. Devletçilik ancak karma ekonomi ile varlığını sürdürebilir (Eroğlu, 1990, s. 438).

Kapitalist düzenin en iyi şekilde uygulandığı Batılı devletlerde de, korumacı politikaların uygulanıyor olması, üretim ve yatırımların devletler tarafından teşvik edilmesi, bazı yatırımları devletlerin yapıyor olması, yoksulların korunmasına yönelik politikalar uygulanması, kapitalizm ağırlıklı da olsa karma ekonomik modelin izlerini taşımaktadır.

3.2. Demokrasi

Dünya genelinde büyük iktisadî dengesizlikler, insan haklarını evrensel ölçekte yürürlüğe koymayı güçleştirmekte ya da olanaksız kılmaktadır. Bu bakımdan gelişmiş sanayi ötesi toplumlarda (genellikle Batı devletleri) hak ve özgürlüklerin gerçekleşme düzeyi ile Üçüncü Dünya devletlerinde insan haklarının (tanınmaması, saygı görmemesi ya da ihlâl edilmesi) durumu arasında bir “uçurum” bulunmaktadır. Kuşkusuz sosyoekonomik faktörlere siyasal rejim sorunu da eklenmektedir. Çağdaş dünyada ulaşılan en kapsayıcı hak ve özgürlükler sistemi, sadece demokratik ülkelerde mevcuttur (Kaboğlu, 2002, s. 253).

Yaygın görüşe göre, insan hakları ve demokrasi, birbirinden ayrılmaz sayılan kavramlardır. Çünkü “*tarihi gelişimi itibariyle insan hakları, zalim idarelere, keyfi yönetimlere karşı ilk sınırlamaların getirildiği andan itibaren başlar*” (Türk, 2004, s. 7). Seçilmek için halkın onayına ihtiyaç duymayan, hukuk karşısında yaptıklarının hesabı sorulamayan keyfi yönetimler, ancak kendi çıkarlarını düşünürler. İnsan haklarının bu keyfi yönetimler eliyle gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Zaten bu keyfi yönetimlerin, iktidara geliş yöntemleri İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 21. maddesine aykırıdır. Bu maddeye göre:

“1. Herkes, doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığı ile ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir.

2. Herkesin ülkesinin kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkı vardır.

3. Halkın iradesi hükümet otoritesinin temelidir. Bu irade, gizli veya serbestliği sağlayacak benzeri bir yöntemle genel ve eşit oy verme yoluyla yapılacak ve belirli aralıklarla tekrarlanacak dürüst seçimlerle belirlenir” (İHEB, m. 21).

Günümüzde var olan yönetim şekilleri içinde demokratik yönetim şekli, insan haklarına en uygun olan yönetim şekli olmakla birlikte, kusursuz bir yönetim şekli değildir. Demokratik karar alma, “çoğunluk ilkesi”ne dayalıdır ve bu “çoğunluk”ta yer alanlar, siyasal iktidarlarını, “azınlık”ta olan kişilerin özgürlüklerini ve haklarını kısıtlamak, hatta yok etmek için kullanabilirler ya da kullanmak isteyebilirler (Savaş, 2004, s. 272).

Bu olumsuz eğilim iki şekilde engellenebilir. Birincisi, kapsamlı bir insan hakları eğitimi sayesinde, o toplumdaki seçmenler tarafından insan haklarının içselleştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Seçmenler azınlık durumundakilerin haklarının korunması gerektiği bilincine ulaştığında, seçimle iş başına gelmiş iktidarların hata yapmaları mümkün olmayacaktır. Demokrasilerde, iktidarlar halka hesap verdikleri için, halkın istemediği bir şeyi yapamazlar. İkincisi, azınlıkta olanların hakları ihlâl edildiğinde, uluslararası topluluk, o ihlâli çeşitli siyasal, ekonomik ya da yargısal önlemlerle durdurabilmek için derhal harekete geçer. “*Günümüzün globalleşen ekonomisinde, her demokrasi, globalleşen kamuoyunun denetimi altındadır*” (Savaş, 2004, s. 272).

Her iki yöntemin de bazı zorlukları vardır. Öncelikle kapsamlı bir insan hakları eğitiminin verilebilmesi, büyük ölçüde, ulusal hükümetlerin istek ve iradesiyle mümkün olabilecektir. Çoğunlukta olanlar azınlıkta olanların haklarını ve özgürlüklerini yok etmek isteyebileceğinden, bir hükümetin, insan hakları eğitimi konusunda her zaman istekli olması ve üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Böyle durumlarda uluslararası kuruluşların iyi niyetli çabaları, hatta demokratik baskı yöntemleri son derece önemlidir. Bu da yukarıda bahsedilen ikinci yöntemin işlerliğine bağlıdır. İkinci yöntemin zorluğu ise, globalleşen kamuoyunun söz konusu izleme gücünün her zaman yansız bir şekilde kullanılmamasıdır. Tam tersine, bu güç, genellikle gelişmiş ülkelerin ekonomik ve siyasal çıkarları yönünde kullanılmaktadır. Gelişmiş ülkeler ekonomik ve siyasal çıkarları tehlikeye düşürülmediğinde, insan haklarına yönelik ihlâlleri ya görmezden gelmekte, ya da problemi ele almakta çok isteksiz davranmaktadırlar (Savaş, 2004, s. 272-73). Amerika’nın Irak işgalinden önce

Irak'taki insan hakları ihlalleri ve demokrasi sorunları konusunda gösterdiği "hassasiyeti"; Çin'deki insan hakları ihlalleri ve demokrasi sorunları konusunda göstermediği, uluslararası belgelerin Çin ile ilgili bölümlerinin, daha yumuşak bir dil kullanılarak yazılmasını sağladığı, herkesçe bilinmektedir.

Küreselleşme süreci burada önemlidir. Bilgi teknolojileri ve haber kanallarının yaygınlaşması nedeniyle, devlet veya uluslararası örgüt yöneticilerinin kendi aralarında hazırladıkları raporlar, yanlış oldukları takdirde, inandırıcılığı olmamakta ve insanlar üzerinde etki yapmamaktadır. İletişim imkânların böylesi geliştiği bir dünyada, küreselleşme de hız kazanmış ve ortak değerlerin dünya çapında yaygınlaşmasını sağlamıştır. Küreselleşme, *"İnsanlığın en temel ortak değerlerinden olan demokrasinin de yaygınlaşmasına, bir kültür olarak kurumsallaşmasına katkıda bulunmaktadır"* (Özkan, 2005, s. 301).

Küreselleşme sürecinin demokratikleşmenin önünü açacağı ifade edilmekte, küresel dinamiklerin baskıcı ve ideolojik siyasal rejimlere yıkıcı bir etki yapacağı vurgulanmaktadır. Birey, küreselleşme sürecinde uluslararası kontrol mekanizmalarına kavuşurken; devletin kontrol alanı daralmakta, egemenlik alanı küresel aktörler tarafından paylaşılmaktadır (Özkan, 2005, s. 301).

3.2.1. Demokrasi Yoksulluk İlişkisi

Demokrasiyi içermeyen bir modernleşme, bağımsızlığını yeni kazanmış Batılı olmayan ülkelerde siyasal ve iktisadî seçkinlerin temel amacıydı. Dayatılan modern devlet yapılarını kullanarak gerçekleştirilebilecek ekonomik gelişme plânları benimsendi. Aynı dönemlerde, yönetici seçkinler, kişisel güç elde etme, onu sağlama ve ondan yararlanma peşindeydiler. Baskı, kalkınmada ve devlet gücünün hizmetinde yaygın olarak kullanılan bir araç oldu. İnsan hakları hem Asya'da hem de Afrika'da, ister "geleneksel" ister Batılı anlamda, yöneticilerin gündeminde değildi (Pollis, 2004, s. 112).

Afrika örneği, hukukun "iki yüzü"nü ortaya koyar: Haklar bolca ilan edilmiştir, yeterince korunmamıştır ve çoğu zaman ihlâl edilmektedir. (...) İhlallere gelince; siyasal sistemin etkisi yanında, ilan edilen haklar konusunda bilgisizlik de önemli bir olumsuzluk oluşturur. İktisadi yaşam üzerine yoğunlaşan otoriter Afrika sistemleri insan haklarını "lüks" görür. Bu sistemler, askeri rejim, tek partili rejim ve "sözde" çok partili rejim gibi biçimlere bürünür. Okuma yazma bilmeyenlerin sayısının yüzde 70'in üzerinde olduğu Afrika kıtasında, hak öznelere "özgürlüklerinin varlığı"nın bilinmemesi de, ihlâl nedenlerinden biridir. Kısaca, Afrika'da insan haklarının incelenmesi, birbirine sıkı sıkıya bağlı iki verinin göz önüne alınmasını gerekli kılar: birincisi, yönetenlerce kabul edilen ve geleneksel Afrika değerlerinin reddini gerektiren "gelişmeci anlayış"; ikincisi ise, eski sömüren güçlerden alınan ve kabul edilen hukukla, yaşayan hukuk arasında "mesafe" yaratan hukuk sistemi (Kaboğlu, 2002, s. 254-55).

Bir ülkede iktidarı ele geçiren bir azınlığın, kendisine karşı gelenlere baskıda bulunmak ve vatandaşların çoğunluğunu dolaylı yoldan zararsız duruma getirmek için giriştiği, temel "insan hakları"ni çiğneyen şiddet eylemleri (ve bu arada bu eylemlere dayanak olacak yasalar

çıkarması), açık ya da kapalı faşist diktatörlüklerdeki “devlet terörismi”ni oluşturur (Kuçuradi, 2009, s. 89-90).

Özellikle geri kalmış kaynak zengini ülkelerde iktidarı ele geçiren azınlık, bu iktidarını kaybetmemek için her türlü insanlık dışı muameleyi vatandaşlara uygular. Bu yönetimlerin iktidarda kalmaları, ülke kaynaklarını kendi çıkarları yönünde kullanmaları anlamına gelmektedir. İktidarda kalmak bu nedenle çok önemlidir.

Bir ülkede baskı araçlarının büyük bir kısmını denetimi altında tutan herhangi bir grup, iktidara nasıl geldiğine, gücünü nasıl kullanıyor olmasına ve yönettiği halk tarafından ne kadar destekleniyor ya da istenmiyor olmasına bakılmaksızın, uluslararası arenada o ülkenin meşru yönetimi olarak tanınır (Pogge, 2006, s. 180).

Şiddet ve baskı yoluyla iş başına gelen yönetimlerin, genellikle uluslararası tanınma problemi çekmemeleri, bu yönetimleri cesaretlendirmektedir. Uluslararası tanınma, bu yönetimler için yalnızca muhatap alınma sorununu ortadan kaldırmakla kalmıyor; aynı zamanda halkı adına karar verme yetkisinin de tanınması anlamına geliyor. Bu sayede dış borç alma ve ülkenin doğal kaynaklarını satma imtiyazı da kendilerinin olmuş oluyor. İktidara gelmek için çok hevesli olmalarının sebebi de zaten bu imtiyazdır. Yönetimi ele geçirmek ve kaybetmemek için, vatandaşların her türlü hakkını ihlâl eden bir yönetimin, vatandaşlarının refahı için çaba göstermesi beklenemez. Dolayısıyla alacakları borçlardan ve satacakları doğal kaynaklardan elde edecekleri geliri vatandaşların yararına kullanmayacaklar, sadece kendi çıkarlarını düşüneceklerdir. Bu nedenlerden ötürü, kaynakların bol olması, ekonomik gelişmeye engel olabilir, çünkü bu kaynaklar darbeleri, iç savaşları, baskıyı ve yolsuzlukları tetikler (Pogge, 2006, s. 267).

Sınıf ayrılıkları ve ekonomik açıdan eşitsizlikler genel olarak tüm toplumlarda karşılaşılan durumlardır. Eşitsizlik ortamından kaynaklanarak ortaya çıkan yoksul kesim, önceleri kadercî bir yaklaşım sergileyerek, toplum içinde bulunduğu konumu kabullenmiş ve çözüm arama yoluna gitmemiştir. (...) Ancak sonraki dönemlerde yaşanan ekonomik ve toplumsal değişimler sonucu insan hakları kavramı gündeme gelmiş, insanın insan olarak bir değeri olduğu, ırk, dil, din, cinsiyet gibi ayrımlar gözetilmeksizin herkesin eşit haklara sahip olduğu savunulmuştur. Ekonomik gelişmelerle birlikte toplumun dengesinin bozulması ve yoksullaşan bir kesimin varlığı, insanları çözüm arayışına yöneltmiştir (Niray, 2005, 284).

“Küreselleşme olgusu, demokrasi ve insan hakları gibi değerleri bütün dünyaya ileten bir işleve sahiptir” (Özkan, 2005, s. 295). Günümüzde teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak iletişim araçları oldukça çeşitlenmiş ve gelişmiştir. *“İletişim imkânlarının ve kanallarının denetlenemez olduğu küreselleşen dünyada, bireylerin ve halkın düşüncelerini “kontrol” etmeye çalışan yönetimler, etkinliklerini ve meşruiyetlerini kaybetmektedirler”* (Özkan, 2005, s. 295). Geri kalmış ülke vatandaşları internet üzerinden dünyanın her yerindeki gelişmelerden haberdar olabilmektedirler. Sosyal medya olarak isimlendirilen internet ağları, bilinçlenen yoksul halkın örgütlenmesine de yardımcı olmaktadır. *“Özgürlük ve demokrasi, küresel bir kimliğin temel referans noktaları olarak ortaya çıkmaktadır”*

(Özkan, 2005, s. 295). Kuzey Afrika'daki birçok ülkede bilinçlenen halkın, yoksulluğunun nedeni olarak gördüğü diktatörlere karşı ayaklandığını görmekteyiz. İnsan hakları bilinci ve demokrasi özlemi, ölüm pahasına bile olsa, böylesine örgütlü bir başkaldırıyı mümkün hale getirmiştir.

Mısır'daki Tahrir meydanında yüzbinlerce insanın Hüsnü Mübarek karşıtı gösteriler yaptığı günlerde, halk ayaklanması sonucu iktidarının sarsılmakta olduğunu gören Hüsnü Mübarek'in kamu çalışanlarına ve emeklilere maaş artışı yapması, medyada "en mübarek zam" başlığıyla haber yapılmıştı.

Konuyla ilgili Sözcü gazetesinin "*Mısır'da emekliye, memura, işçiye ve askere % 15 zam*" başlıklı haberine göz atarsak:⁵⁰

Mübarek, açlıktan ayaklanan halkı yatıştırmak için kesenin ağzını açtı. Mısır'da halkın öfkesi dinmedi. Gitmemek için direnen başkan Mübarek ise çalışanlara zam yaptı... Nisandan itibaren kamuda çalışan memur, işçi, emekli ve askerinin maaşı yüzde 15 arttı. Zararlar için de tazminat ödenecek.

Yıllarca dayanılmaz derecede yoksul bırakılmış Mısır halkı, bu tür rüşvetlere boyun eğmeyerek mücadelesine devam etti. Hüsnü Mübarek, koltuğunu bırakmak istemese de, halka karşı duramadı ve 18 gün sonra 11 Şubat 2011 günü istifa etti.

Mısır örneğinde görüldüğü gibi, diğer halk ayaklanması yaşanan Kuzey Afrika ülkelerinde de diktatörler son koz olarak maaşları arttırmak, karşılıksız para dağıtmak, yiyecek ve giyecek yardımı yapmak gibi popülist vaatlerde bulunmuşlardı. Bu örnekler gösteriyor ki diktatörler koltuklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında, eğer şiddet ve baskıyla bu tehlikeyi bertaraf edemezlerse, halkın sosyal ve ekonomik durumunu iyileştirici uygulamalar yapabilmektedirler. Demokratik ülkelerde, hükümetler tekrar iktidar olabilmek için, belli aralıklarla yapılan seçimlerde, halkın oyuna ihtiyaç duyacağı için, ülkeyi iyi yönetmek ve halkın taleplerine cevap vermek zorunda kalmaktadır. Eğer halkın beklentileri gerçekleşmezse, yapılacak ilk seçimde, halk isterse hükümeti değiştirebilir. Yani demokratik ülkelerde, hükümetler açısından kaybetme tehlikesi her zaman vardır.

Diktatörlüğün sağladığı ayrıcalıklar, demokrasinin olmadığı ülkelerdeki güçlü grupların veya kişilerin devrim yapma iştahını kabartmaktadır. Diktatörlüğü teşvik eden başlıca iki ayrıcalık vardır: Kaynak kullanma ve borç alma ayrıcalığı.

3.2.1.1. Kaynak Kullanma Ayrıcalığı

Demokrasinin olmadığı ülkelerin çoğunda durum yukarıda anlatıldığı gibidir. Halkın desteğini almadan, şiddet ve zor kullanarak yönetimi ele geçiren grup, iktidarda kalmak için de halkın desteğine ihtiyaç duymayacağı için, tek amacı iktidar gücü sayesinde ve en kısa sürede kendi zenginliklerini mümkün olduğunca arttırmak olmaktadır. Bu yönetimler, zenginliklerini en kısa sürede arttırmayı çok önemserler; çünkü iktidarlarının uzun ömürlü

⁵⁰ <http://www.haberler.com/sozcu-gazetesi/>, (erişim tarihi 07.02.2011)

olmayabileceğini bilirler. İktidar imtiyazı, başka grupların da iştahını kabartacaktır. Bu duruma, yılda 6-10 milyar dolarlık petrol ihracatının GSYİH'nin kabaca dörtte birini oluşturduğu Nijerya, örnek olabilir. Bu ülkede, hangi yolla olursa olsun iktidara geçen kimse, kendisini ve onun yönetimini destekleyenleri zengin etmek için petrolden gelecek gelire güvenebilir. Bu, ordunun üst düzey görevlileri için büyük bir teşviktir ve gerçekten de Nijerya, son 32 yılın 28 yılı boyunca, iktidarı ele geçirmiş askeri diktatörler tarafından yönetilmiştir (Pogge, 2006, s. 181). Diğer 4 yıl boyunca da tam bir sivil yönetimin hakim olduğu söylenemez. Devlet başkanı sivil olsa da, üst düzey askerî yetkililerin veya diğer silahlı grupların çıkarları korunmadığı takdirde, darbe yaparak iktidarı ele geçirme ihtimallerinin var olduğu bilinir. Bu nedenle sivil liderler, ülke gelirlerini, darbe yapmalarını için, darbe yapma gücü olanlara aktarmak zorunda kalmaktadırlar.

“Sadece Nijerya değil, Kongo/Zaire, Kenya, Angola, Mozambik, Brezilya, Venezuela, Filipinler, Burma/Myambar, Ortadoğu'nun petrol devletleri ve pek çok kaynak zengini fakat yoksul olan küçük ülkede rastlanan yaygın bir duruma örnektir” (Pogge, 2006, s. 182). Kaynakların bol olması, halkın ekonomik bakımdan yoksul, siyasî bakımdan da etkisiz olması sonucunu doğurmaktadır.

Demokrasiden yoksun, kaynak bakımından zengin olan az gelişmiş ülkelerdeki iktidarların kısa süreli olması, kaynakların olabildiğince hızlı satılmasını gerekli kılar. Az zamanda çok kaynak satılmalı ki, olabilecek en yüksek gelir elde edilebilsin. Bunu gerçekleştirmenin en kolay yolu da fiyatı düşürmektir. Doğal kaynaklar uluslararası güncel fiyatlar düzeyinden satılmaya çalışılırsa, hem alıcı bulmak zorlaşır, hem de satılabilecek miktar sınırlı kalır. Oysa fiyat düşürüldüğünde, talep artar ve daha yüksek gelir elde edilebilir. Bu durum küresel sermayenin de işine gelmektedir. Diğer ülkelerden yüksek fiyatlara alabilecekleri kaynakları, diktatör yönetimindeki ülkelere çok daha ucuza, hiçbir hukukî sorunla karşılaşmadan alabilmektedirler.

Demokrasi ile yönetilen ülkelerde durum farklıdır. Demokratik yönetimler, başta kalabilmek için halkının refahını yükseltmek zorundadırlar. Aksi halde tekrar seçilmeleri pek mümkün olmaz. Ayrıca demokratik yönetimlerde, işleyen bir hukuk sistemi olduğu için, liderler ülke kaynaklarını kişisel çıkarları karşılığında satamazlar. Halkın refahı için çalışan ve halka hesap veren yönetimler, ülke kaynaklarını satmak için acele de etmezler. Acele etmeleri için sebep de yoktur. Önemli olan günü kurtarmak değildir. Önemli olan uzun vadede, ülke yararlarını en üst düzeye çıkarmaktır. Satacakları miktarı fiyat yükseltmek için özellikle azaltırlar.

Ülkelerin sahip oldukları kaynak miktarı ile ekonomik gelişme oranları arasında, Hollanda Hastalığı olarak bilinen ters bir bağlantı vardır (Pogge, 2006, s. 183). Bu ad, Hollanda tarihinin bir döneminden yola çıkılarak konulmuştur. Söz konusu dönem, 1970'ler itibarıyla Hollanda'ya yıllık 5-6 milyar dolar arası gelir ve ithalat getirisi sağlayan, büyük doğal gaz rezervlerinin keşfedildiği 1959 yılında başlamıştır. Bu (enerji fiyatlarındaki “petrol-şoku” kaynaklı yükselmelerle daha da bir artan) beklenmedik para girişine rağmen, Hollanda ekonomisi, 1970'lerden 1980'lerin başına kadar, kendisine benzer ülkelere çok daha ağır bir biçimde yüksek oranlarda işsizlik ve ekonomik durgunluğa maruz kalmıştır (Pogge, 2006, s. 267). Petrol zengini bir ülke olan Nijerya'da da durum benzerdir. Bu ülkede büyük petrol

gelirlerine rağmen, kişi başına düşen reel GSYİH, 1997-1998 arasında % 22 oranında bir düşüş kaydetmiştir.⁵¹

3.2.1.2. Borç Alma Ayrıcalığı

Küresel petrol şirketlerinin, yoksul ülkelerdeki kaynakları ucuza alabilmek için, bu ülkelerdeki darbeye başa gelen liderleri veya darbe yapmayı plânlayanları cesaretlendirdiği gibi, küresel finans kuruluşları da, yoksul ülkelere yüksek faizli ve kısa vadeli borç verebilmek için, aynı şekilde, darbeci liderleri cesaretlendirmektedir. Uluslararası borç alma imtiyazı, uluslararası kaynak satma imtiyazı gibi, darbecilerin en önemli gelir kaynaklarından biridir.

İktidarda bulunan grup –iktidara nasıl geldiğine bakılmaksızın– tüm toplum adına uluslararası finans piyasasından, yüksek faizli ve çoğu kez kısa vadeli borç alır. Uluslararası finans kuruluşları, kredibilitesi düşük olan bu yoksul ülkelere –başka hiçbir yerden sağlayamayacağı kadar– yüksek kâr sağlayabildiği için, demokratik olmayan ülkelere –darbe ile başa geçmiş liderlere– borç vermekte herhangi bir sakınca görmezler.

Uluslararası borç alma ayrıcalığının, yoksul ülkelerdeki yolsuzluk ve yoksulluk sorunları üzerinde üç önemli olumsuz etkisi vardır. “*Birincisi, söz konusu ayrıcalık, bir ülkeye ait tüm krediyi, bir darbe yoluyla başa gelmiş ve iktidarını şiddet ve baskı yoluyla devam ettiren en dehşet verici liderlerin bile hizmetine verir*” (Pogge, 2006, s. 183-4). Böylece insan haklarını hiçe sayan bu baskıcı liderler, tüm halkı ağır borç yükü altına sokarlar. Üstelik de alınan borçlardan elde edilen gelir, halka yatırım olarak geri dönmez. Bu gelir, çoğunlukla halk tarafından veya diğer silahlı gruplar tarafından yapılabilecek muhtemel isyanların bastırılmasına yönelik silah ve diğer teçhizat alımlarında kullanılır. İkincisi, hükümet gücünün nasıl elde edildiğini önemsemeyen uluslararası borç verme ayrıcalığı, darbe girişimleri ve iç savaşları teşvik eder. Bu doğrultuda, baskı araçlarının büyük bir kısmını kontrolü altına almayı başaran herhangi birisi, ilâve bir ödül olarak borç alma ayrıcalığına sahip olur. Üçüncüsü, bir ülkede diktatörlük rejimi sonunda yıkılabildiği zaman, bu sefer de uluslararası borç alma ayrıcalığı bu ülkenin üzerine, diktatörlerin zamanında aldığı büyük borçları yükler (Pogge, 2006, s. 184). Demokrasinin yerleşmediği yoksul ülkelerde, seçimle başa gelmiş sivil iktidarların, olası bir darbeye yıkılma riskleri zaten yüksektir. O zor şartlarda iktidarını sürdürmeye çalışan sivil liderler, halkın refahını arttırıcı yapısal reformlar yapmak ister; ancak bunun için kullanabilecekleri kaynakların çoğu zaten diktatörlerce satılmıştır. Bu da yetmezmiş gibi, ödenmesi gereken ağır bir borç yükü de vardır. Bu şartlar altında, sivil liderler halkın beklentilerini karşılamakta zorlanırlar.

Pek çok yoksul ülke, seçimle başa gelmemiş liderlerinin faydasız amaçlar için (genellikle, ülkeyi baskı altında tutmak için silah satın almak gibi) aldıkları büyük borçların altında ezilmektedir. Örneğin Nijerya’da, askeri liderler, petrol gelirlerini yıllarca çalmış olmaları ve çarçur etmiş olmaları bir yana, arkalarında 30 milyar dolarlık bir ulusal borç bırakmışlardır ve bu miktar, Nijerya’nın GSMH’sinin % 78,8’ine denk gelmektedir (Pogge, 2006, s. 184).

⁵¹ UNDP, Rapor 2000, s. 185.

Başka birkaç ülkenin borç/GSMH oranlamaları şu şekildedir: Kongo/Zaire % 232,⁵² Kenya %61,5, Angola % 297,1, Mozambik % 223,0, Brezilya %30,6, Venezuela % 39,6, Endonezya % 176,5, Filipinler % 70,1.⁵³ Böylesi borç altında ezilmiş ülkelerin, ekonomik büyüme sağlamaları ve bu ülkedeki insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir gelire sahip olmaları, uluslararası bir çaba olmadan mümkün görünmüyor. Uluslararası işbirliği gerçekleştirilebilse ve bu ülkelerin kalkınmaları sağlanabilse de, bu ülkelerin kendi içlerindeki bölüşüm sorunu nedeniyle, oluşan refah artışının halka yansıtılmaması ayrı bir sorundur. Uluslararası adaletin sağlanması çabalarını ve geri kalmış ülke yönetimlerinin, kendi ülkelerinde adaleti sağlamaya istekli olmadıkları halde, Birleşmiş Milletlerden adalet beklediğini Ioanna Kuçuradi şu şekilde belirtiyor:

Görebildiğim kadarıyla, Birleşmiş Milletlere getirilen bazı öneri ve tasarılar, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin uluslararası ilişkilerdeki rollerinin değiştirilmesini, dolayısıyla bu ülkelerin "gelişmiş ülkeler"ce sömürülmesine set çekilmesini amaçlıyor. Bu, saygıdeğer bir istektir; ama Üçüncü Dünya Ülkelerinin Birleşmiş Milletlerdeki bazı resmi temsilcilerince yapılan ve çoğunluğu tarafından desteklenen önerilerde beni tedirgin eden bir şey vardır: Birleşmiş Milletlerin üyeleri arasında "daha adaletli bir paylaşmayı" ve "dünyada daha az adaletsiz bir düzeni" savunanların çoğu, kendi ülkelerinde böyle bir düzen –yani bütün vatandaşlarının haklarını eşitçe koruyan bir düzen– kurmaya pek hazır görünmüyorlar (Kuçuradi, 2009, s. 84).

Gelişmekte olan ülke liderleri, kendi halklarına karşı öyle adaletsiz ve acımasızdırlar ki iktidarlarının sürekliliği için ülke gelirlerinin önemli bölümünü silahlanmaya ayırırlar. Üstelik bu silahlar, çoğunlukla, dış saldırılardan korunmak için kullanılmaz; yönettikleri ülkedeki halkları sindirmek için kullanılır. Bu durum gelişmiş silah sanayisine sahip olan ülkeleri, fazlasıyla memnun etmektedir.

Gelişmekte olan ülkelere satılan silahlar, baskıyı kolaylaştırmakta, iç savaşları tetiklemekte ve temel ihtiyaçların giderilmesi için olan fonların yönünü değiştirmektedir. 2000 yılında, zengin ülkeler, bir yandan dış ülkelerdekilerin temel ihtiyaçlarını karşılamakta kullanmaları için 4.650 milyon dolarlık kalkınma yardımı yaparken, diğer yandan da gelişmekte olan ülkelere, yaklaşık olarak, 25.438 milyon dolarlık konvansiyonel silah sattılar. Bu rakam, (yaklaşık olarak 36.826 milyon dolarlık) uluslararası konvansiyonel silah ticaretinin % 69'una denk gelmektedir (Pogge, 2006, s. 327). Halk için yararlı bir şey yapılacağına, ekonomik durumlarının yetersizliğinden yakınan gelişmekte olan ülke yöneticileri, söz konusu silah satın almak olunca, ekonomik koşulları hiç düşünmemektedirler. Yoksul ülkelerin diktatör yöneticilerinin, kendi yönetimlerini halktan korumak için silahlanmaya ayırdıkları para, ülke kaynaklarını halk için kullanmayıp halka karşı kullandıklarına, dolayısıyla demokrasi yoksunluğunun, yoksulluğa sebep olduğuna güzel bir örnektir.

Üçüncü Dünya Ülkelerinin yöneticileri, küresel sistemin daha adil olması gerektiğini savunurken, kendilerinin de daha adil olması gerektiğini fark etmeliler. Elbette tek suçlu geri kalmış ülkelerin liderleri değil. "*Nasıl bir ulusal toplumun ekonomik düzeninin, o ülkenin dâhili ekonomik dağılımı üzerinde önemli bir etkisi varsa, dünya ekonomisini şekillendiren*

⁵² UNDP, Rapor 1999, s. 195.

⁵³ UNDP, Rapor 2000, s. 219–21.

kuralların da, küresel ekonomik dağılım üzerinde büyük bir etkisi vardır” (Pogge, 2006, s. 186). Gelirin adil dağılımı ve ekonomik refahın herkesin yararına olabilmesi için, hem küresel sistemin hem de ulusal sistemlerin daha adil olması gerekmektedir. Hiç şüphe yok ki; “Etiyopya ya da Hindistan’da açlıktan ölen milyonlarca insanı kurtarmaya yardımcı olmak, herhangi bir OPEC ülkesinin petrol gelirini altına yatırmasından ve bu altını gelecekte kullanmak üzere ya da güzellik kraliçelerine armağan etmek için saklamasından çok daha büyük ahlâksal bir önem taşımaktadır” (Kuçuradi, 1986, s. 51).

3.3. Küreselleşen Dünyada Önlenemeyen Yoksulluk

Küreselleşme olgusu kendisini hayatın pek çok alanında göstermektedir. *“Küreselleşme; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması olarak tanımlanmaktadır” (Özkan, 2005, s. 295). Bu çalışmada daha çok küreselleşmenin, ekonomik hayata ve yoksul insanlara etkileri üzerinde durulmaktadır. “Ekonomi alanında küreselleşmenin, piyasa ekonomisini düzenleyen ilkelerin bütün dünyaya yayılması ve ulus devletin ekonominin işleyişi üzerindeki etkisinin giderek zayıflaması anlamına geldiği söylenebilir” (Buğra, 2004, s. 225).*

“Küreselleşme kavramına hangi bakış açısıyla yaklaşırsa yaklaşılsın küreselleşme gerçeği; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda pek çok değişime neden olmakta, ortak değerlerin dünya çapında yaygınlaşmasına yol açmaktadır” (Özkan, 2005, s. 296).

Küreselleşme, sınırları kaldıran özelliği ile bütün ülkeleri bir birleriyle yarışır hale getirmiştir. Bu küresel yarış ortamında, yoksullukla mücadele söylemleri de ön plâna çıkmış olsa da, son derece acımasız olan rekabet ortamı, kaynakların ekonomik kalkınmaya yönlendirilmesini gerektirmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin ilân edilmesinden sonra, Birleşmiş Milletleri kuranların, yaptıkları ilk şey, yoksullukla savaşmak ve toplumsal ilerlemeyi sağlamak için, “gelişme” sözcüğüyle ifade edilen ideali –dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinde, ulusal politikaların ana amacı olarak konan ve dünya ülkelerinin, gelişen ve az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler diye ayrılmasının dayandığı ideali– getirmek oldu (Kuçuradi, 2004, s. 17).

Yoksullukla savaşmak ve toplumsal ilerlemeyi sağlamak için getirilen “gelişme ideali”nin aradan geçen zamana rağmen, amacına ulaşmadığını İoanna Kuçuradi şu şekilde anlatmaktadır:

İkinci Dünya Savaşından bu yana izlenen gelişmeci politikalar, yalnız ülkelerdeki sosyal adaletsizliği pekiştirmekle kalmamış, global adaletsizliği de pekiştirmiştir. (...) Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrası arayışlara en uygun karşılık olarak getirilen ve sosyal adaletsizlikle olduğu kadar global adaletsizlikle de savaşmanın, böylece de yoksulluktan kurtulmanın en umutlu yolu olarak benimsenen ve “dış yardım”a dayalı ulusal politikaların ana amacı olarak konan

gelişme/kalkınma, onu getirenlerin beklentilerine ters düşen sonuçlar yaratmıştır. Bir yandan, gelişmekte olan ülkelerdeki bir avuç insana “çağdaşlık adacıklarında” yaşama olanağını sağlamış; ama diğer yandan, bu ülkelerdeki hızlı nüfus artışıyla birlikte, en temel ihtiyaçları karşılama olanaklarından yoksun insanların sayısını da arttırmıştır (Kuçuradi, 2007, s. 212–13).

Küreselleşme ortamında, sanayisi ve finans yapısı güçlü olan, ileri teknolojik imkânlarla sahip Batılı ülkeler, önemli atılımlar yaparak refah seviyelerini yükseltmeyi başaramamıştır. Ne var ki, gelişmekte olan ülkeler, bu rekabet ortamına ayak uyduramayarak, yoksulluk sorunundan kurtulmayı başaramamışlardır.

Günümüzün kaçınılmaz bir gerçeği olan küreselleşmenin yoksulluk üzerindeki etkileri konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı görüş sahiplerine göre küreselleşmenin yoksulluk üzerinde olumsuz etkilerinin olmadığı savunulurken, karşıt görüşe göre dünya çapında gerçekleştirilen teknolojik gelişmelere her toplumun ayak uyduramaması, o toplumun yoksullaşmasına neden olacaktır (Niray, 2005, s. 286).

Ülkelerin gelişmiş veya gelişmekte olan diye sınıflandırıldığı sistemde, gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülke olabilmek için, gelişmiş ülkeler de daha da gelişebilmek için kıyasıya bir mücadelenin içine girdiler. Adına rekabet denilen bu mücadele, insan odaklı değildi. Amaç sadece ekonomik göstergelerin dünyanın diğer ülkelerinin ekonomik göstergelerinden daha olumlu çıkmasını sağlamaktı. Böylece diğer ülkelere üstünlük ve hâkimiyet avantajı sağlanmış olabilecekti.

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş sanayi ülkelerini taklit ederek ekonomik büyüme sağlamaya çalışırken; sanayileşmiş ülkeler, teknolojik atılımlarla gelişmekte olan ülkelerle aralarındaki farkı açmaya devam ediyorlar. Yoksul ülkelerin vermiş oldukları mücadele sonucunda, ekonomik göstergeler yönünden az da olsa ilerleme kaydedilmiş olsa da, insanî yönden durum hiç de olumlu görülebilecek düzeyde değildir. Yoksul ülkelerde kaydedilen küçük ekonomik ilerleme, halka yansımıyor ve insanlar açlıktan ölmeye devam ediyor.

Gelişmekte olan ülkeler, içinde buldukları zor durumdan kurtulmanın kolay yolunu, kalkınma yardımları adı altında alınan uluslararası kredilerde buldular. Aslında bu kolay yol, sadece günü kurtarmaya yönelikti ve uzun vadede içinden çıkılmaz bir borç yükünün doğmasına sebep olmuştu. Alınan borçlar, etkin kullanılabilse ve ekonomik kalkınmayı hızlandırıcı etki yapsa, geri ödeme konusunda daha az sorunla karşılaşılabilirdi; ancak geri kalmış ülke liderleri, ülkelerinin ve halkın geleceğini plânlamaktan daha çok, kişisel çıkarlarının peşinde olduklarından, alınan borçlar çoğu kez ekonomik kalkınma hamleleri için kullanılmamıştır.

Yoksul ülkelerin borçları öyle bir noktaya ulaştı ki, onların günün birinde bu borcu ödemeleri pek olası, hatta olanaklı görünmüyor. Rasyonel bir hesaplama, “gelişmekte olan” ülkelerin çoğunluğunun, bir mucize olmazsa, sonsuza kadar, bugün anlaşıldığı anlamda gelişmekte olan ülkeler olarak kalmaya mahkûm olduklarını gösteriyor (Kuçuradi, 2004, s. 18). Yoksul ülkelerin bu durumları, dünyadaki sosyal adaletsizliğin ve gelir dağılımı eşitsizliğinin daha kötü bir noktaya ulaşmasına sebep olmaktadır. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin aralarındaki mesafenin daha da açılması, küresel eşitsizliğin de artması anlamına

gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin geleceğinin, gelişmiş ülkeler tarafından nasıl da ipotek altına alındığını, İoanna Kuçuradi, şu şekilde ifade etmektedir:

Batının ithal edilen tekniği (nasıl tamir edileceği bilinmeyen, yedek parçasız makinalar: elektriksiz yerlerde çamaşır dolabı olarak kullanılan buzdolapları, satın alındıkları ülkelerde, eskidikleri için kullanılmayan araçlar vb.), “hızlı kalkınma” için “gelişmiş ülkeler”den alınan borçlar, yabancı sermayenin ulusal kaynakları sömürmesi, çok uluslu şirketler ve ticaretin küçük bir azınlığın elinde olması, –hepimizin çok iyi bildiği gibi–, bu ülkelerde doğan ve en az yüzyılın sonuna dek doğacak her çocuğun, dünyamızın bugünkü efendilerine borçlu doğmasına ve zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun daha da açılmasına yol açar (Kuçuradi, 2009, s. 79).

Küreselleşmenin getirmiş olduğu diğer bir olumsuzluk, emeğin ve üretimin değersizleşmesidir. Küreselleşme bütüncül bir oluşmayı aklımıza getirdiği halde, gördüğümüz küreselleşme, kısmî bir küreselleşmedir. Reel ekonomideki, gerçek maddî üretimdeki küreselleşme az hissedilir boyutlardadır; hiç yok değildir tabii, fakat finans sektöründeki küreselleşmenin çok gerisinde kalmıştır (Buğra, 2004, s. 228). Sermayedarlar, bu sistemde üretimden kazandıklarının çok daha fazlasını finansal piyasalardan kazanabilmektedirler. Bu durumu Ayşe Buğra şu şekilde anlatmaktadır:

Küreselleşme dediğimiz şeyin, en önemli ekonomik tezahürü sermayenin müthiş bir hareketliliğidir. Sermayenin bugün baş döndürücü bir biçimde artmış olan hareketliliği, iki ayrı olguyu, ayrı ama birbirini tamamlayan olguyu yansıtıyor. Bunlardan birincisi sermayenin aldığı biçimle ilgili. Sermayeden söz ederken, hem para olarak biriken sermayeyi hem de mal olarak biriken sermayeyi kastederiz. 1970lerin sonundan itibaren, bu ilk tür sermayenin, finansal sermayenin ikinci tür sermayeden çok daha büyük önem taşımaya başladığını ve finansal sermayenin görece öneminin katlanarak arttığını görüyoruz. Bunun anlamı, sermayedarların üretim ve ticaretten para kazanmaktan çok, paradan para kazanmalarıdır. Bu eğilimi gösteren pek çok istatistik vermek mümkün. Ben sadece bir örnek vereceğim. 1979’da Londra eurodolar piyasasında yapılan yıllık döviz işlemlerinin hacmi, dünya mal ve hizmet ticaretinin 6 katı. 1986da ise, aynı piyasadaki döviz işlemlerinin hacmi, dünya ticaretinin 25 katı (Buğra, 2004, s. 228).

“Ayşe Buğra’nın bahsetmiş olduğu Londra eurodolar piyasasında yapılan yıllık döviz işlemlerinin hacmi, 1998 yılında, dünya mal ve hizmet ticaretinin 35 katına çıkmıştır” (Timur, 2004, s. 233). Global ekonominin en kârlı aracı para ticareti olduğu için, paraya sahip olanlar, ellerindeki parayı katlamaya devam ederken, gelir dağılımındaki adaletsizlik de katlanmaya devam etmektedir. Paraya sahip olamayan yoksullar, hem paradan para kazanmanın avantajlarından yararlanamıyorlar, hem de üretimin önemsizleştiği ortamda üreterek kazanma olanaklarını kaybediyorlar.

Küreselleşme ya da sermaye ile enformasyonun tüm coğrafi sınırları aşması, tek bir dünyanın oluşmasına yol açtığı gibi, etnik ve dinsel çatışmaların canlanmasına, ayrılıkların keskinleştirilmesine de yol açtı. Çelişkili bir biçimde, küreselleşen dünya aynı zamanda etnik ve dinsel çatışmaların öne çıktığı bir dünya oldu (Tepe, 2004, s. 88).

Küreselleşme sürecinin, dünyadaki tüm ülkelerin ve toplumların bütünleşmesi, –eğer adil bir bütünleşme ve eşit bir bölüşüm olabilseydi– herkesin barış içinde yaşaması şeklinde bir gelişme göstermesi, ümit edilen ve beklenen bir gelişme olurdu. Yoksul ülke halkları, zengin ülkelerde insanların hangi şartlarda yaşadığının bilincinde ve kendileri de bu şartlara sahip olmak istiyor; ancak var olan küresel düzende bunun mümkün olmadığını görüyorken, dünyanın huzurlu bir yer olmasını beklemek, gerçekçi bir yaklaşım olmaz.

Küreselleşme neredeyse herşeyi etkisi altına almaktadır. Elbette dünya politikaları da küreselleşmenin etkisi altındadır. İoanna Kuçuradi, “insan haklarını korutmak” için bir dünya politikasından bahsetmektedir.

Uluslararası politika bugün, bir dünya politikasına dönüştürülebilir, Bu, dünyamızı, yüz-yüz elli devletten oluşan bir bütün olarak değil, gruplar halinde yaşayan –“korku ve yoksunluktan sıyrılmak” için ‘devlet’ denilen düzenler kurmuş olan ya da kurmak isteyen, ama çoğu korku ve yoksunluk içinde yaşayıp duran– dört milyar insandan oluşan bir bütün olarak gören bir uluslararası politika kavramıdır. Bu kavrama göre, uluslararası politikanın işi, devletlerin çıkarlarını korumak değildir (hatta “milletlerin” çıkarlarını korumak değildir; çünkü millet kavramı da karmakarışıktır bugün); onun işi, varolma nedenleri ancak bütün vatandaşlarının “insan hakları”nı korumakta görülebilecek devletlerde yaşayan dört milyar insanın “insan hakları”nı korutmaktır.

“İnsan haklarını korutmak” diyorum, çünkü uluslararası düzeyde bugün bütün yapılabilecek, bu kadardır. Bu hakları fiilen korumak, ulusal politikanın işi ve her devletin ilk görevidir. Ama dünyadaki devletlerin çoğunda iktidarlar, bu hakları ya hiç korumuyorlar ya da çıkarları izin verdiği ölçüde korumakta ve bunca ölümcül başkaldırmaya yol açmaktadırlar (Kuçuradi, 2009, s. 82-3).

Böyle bir politikayla insan haklarının her yerde etkin bir şekilde denetlenmesi ve korunması, en azından az sayıdaki insanın vicdanına terk edilmemesi mümkün olabilir. Bu şekilde evrensel insan hakları ile küresel dünyanın bütünleşmesi sağlanabilir.

3.4. Kapitalizm: Fırsatlar ve Riskler

İnsanlık tarihinde birçok önemli dönüm noktası vardır. Fakat bunlardan hiçbiri, endüstri devrimi kadar, tüm dengeleri değiştiren büyük gelişmelerin başlangıcı olamamıştır.

Endüstri devrimi XVIII yüzyıl ortalarında “kitlesele üretim”in gerçekleşmesine olanak sağlayan bir dizi buluşlarla başlar. 1765 yılında James Watt’ın ilk buharlı makinayı bulmasıyla başlayan devrim (Birinci Endüstri Devrimi), 1870’de elektriğin demir üretiminde girdi olarak kullanılmasıyla (İkinci Endüstri Devrimi) ivme kazanmış ve günümüzde bilgi devrimi (Üçüncü Endüstri Devrimi) aşaması ile sürmektedir (Dinler, 1998, s. 269).

İnsanlık, tarihinin en önemli devrimlerini yaşarken, bu devrimlerin, insanların mutluluğunda ve refahında da önemli dönüm noktaları oluşturması beklenir. İnsanların yaşam tarzlarında önemli değişimler olduğu bir gerçektir; ancak bu müthiş devrimlerin yoksulluğa ve işsizliğe çare olamadığı, dünyada açlıktan ölen veya ölecek olan milyonlarca insanın bu devrimlerden faydalanamadığı da bir gerçektir. Açlıkla savaşıyor insanlar, bu müthiş devrimlerden yararlanamamaları bir yana, bu insanlar olağanüstü zararlar görmektedir.

Gelişmiş ülkeler denemelerin çoğunda, daha çok endüstriyel üretim ve teknolojik ilerleme yarışı, doğal kaynakların denetimsiz bir şekilde kullanılmasına ve dünyanın pek çok bölgesinde neredeyse tükenmesine, havanın ve suların kirlenmesine, nükleer enerji tehdidinde ve benzeri problemlere, bütün bunların ötesinde de, önceden görülemeyen çeşitli toplumsal problemlere yol açtı (Kuçuradi, 2004, s. 18).

Endüstri devrimiyle ekonomileri büyüyen devletlerin, hammadde ve pazar arayışları, kendilerinden güçsüz durumdaki ülkelere yönelmelerine sebep olmuştur. Zayıf durumda olan ülkeler, kendi kaynaklarını kullandırmayı kabul ederek, hep zayıf durumda kalmayı da kabullenmiş olmaktadır. Kendi kaynaklarını gelişmiş ülkelere kullandırmamakta direnen zayıf ülkeler ise; bu cesur davranışlarının bedelini, kendilerinden teknolojik imkânları çok yüksek olan ülkelerle savaşarak ödemek zorunda kalabilmektedir.

Gelişmiş ülkeler, zayıf ülkelerin yalnızca doğal kaynaklarını sömürmekle kalmamakta, aynı zamanda yoksul halkların emeğini de sömürmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1944 Philadelphia Şartındaki "emek meta değildir" cümlesine rağmen, kapitalizm, insanı işgücüne indirgeyen, insan emeğini meta olarak gören bir sistemdir. Dolayısıyla, hayatını çalışarak kazanamayan insanın durumu bu sistem açısından varoluşsal bir önem taşır (Buğra, 2010a, s. 49).

"Özel mülkiyet, ekonomik gelişme açısından, bütün diğer mülkiyet biçimlerinden daha olumlu sonuçlar verir, çünkü özel mülkiyetin geçerli olduğu yerde, her bireyin zenginliği kendi faaliyetine göre artıp azalır ve faaliyetlerin içerdiği maliyeti yüklenen, riski kabul eden yalnızca bireydir" (Buğra, 2010b, s. 64). Bunun bilincinde olan her birey, çeşitli nedenlerle kendi mülkünü arttırma çabasıdadır. Özel mülkünü arttırmaya çalışan bireyler, bir yandan gelirlerini arttırmaya çalışırken, diğer yandan da maliyetleri kısmanın yolunu aramaktadırlar. Esas sorun da zaten maliyetleri kısmanın gerekliliğinden geliyor. Herkes hep kendi zenginliğini arttırmanın peşinde koştuğu için, bu imkâna az sayıda insan sahip olabiliyorken, bu imkânı elde edemeyen diğer insanlar, yoksul olarak kalmaya devam etmektedir.

Kapitalizmin temeli olan özel mülkün daha en başta engellenmesi gerektiği, J.-J. Rousseau tarafından şöyle anlatılıyor:

Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip "Bu, bana aittir!" diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıklarını söküp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine "Bu sahtekâra kulak vermekten sakınınız! Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız, mahvolursunuz" diye haykıracak olan adam, insan türünü nice suçlardan, nice savaşlardan, nice

cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu! (Rousseau, 2004, s. 123).

Toprak, arttırılması mümkün olmayan bir mülkiyet türü olduğu için, birilerinin toprağının artması, başkalarının toprağının azalması veya topraksız kalması anlamına gelmektedir. Bu açıdan toprak gibi doğal varlıkların bölüşümü, insan üretimi diğer şeylerin bölüşümünden daha hassas bir konudur. Mülkünü arttıran zengin insana, mülksüz yoksul insan başkaldırıp, onun zenginliğine el koymayı düşünebilir; ancak zengin insan zenginliği ile birçok yoksul insanı kendi bağlar ve o kişileri hem hizmetinde kullanır hem de can ve mal güvenliğinde. Yani yoksulun karşısına yine yoksul çıkar.

Zenginliği temsil eden işaretler bulunmadan önce bu zenginlikler sadece topraklardan, evcil hayvanlardan, insanların sahip olabilecekleri bu biricik gerçek mallardan oluşabilirdi. Oysa miras yoluyla intikal eden zenginlikler sayı, genişlik bakımından bütün toprağı kapsamak, her şeye değinmek noktasına kadar büyüyünce bunların bir kısmı, artık ötekiler bahasına olmadıkça büyüyemez oldu. Zayıflığın, gevşekliğin mülk sahibi olmalarını önlediği, belli sayıyı aşan kimseler hiçbir şey kaybetmeden fakir düştüler; çünkü etraflarında herşey değiştiği halde sadece onlar değişmemişlerdi; geçimlerini zenginlerin elinden alıp kabul etmek ya da saldırıp kapmak zorunda kaldılar; şunun ya da bunun huyunun değişikliğine göre hükmetmek, kulluk ya da zorbalık, çapulculuk doğmaya başladı. Zenginler, kendi paylarına hükmetmek zevkini tadar tatmaz, başka bütün zevkleri küçük görmeye başladılar; eski kölelerini kullanarak yeni kölelere boyun eğdirirken, komşularını kullaştırmaktan başka bir şey düşünmez olurlar. İnsan etini bir defa tadınca başka bütün yiyecekleri hırçınlıkla geri çeviren, sadece insan yutmak isteyen aç kurtlar gibiydiler (Rousseau, 2004, s. 137-38).

Kapitalizm, riskleri olan bir sistemdir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde küresel işletmelerin ve finans kuruluşlarının bir anda batabildiği defalarca görülmüştür.

Lehman Brothers, 1850 yılında, Emmanuel, Mayer ve Henry Lehman kardeşler tarafından kuruldu. Hızlı büyüme performansı ile, 2004 yılı itibariyle dünya çapında yaklaşık 20.000 çalışanı olan Lehman Brothers, dünyanın en önemli yatırım bankalarından biri haline gelmeyi başardı. 15 Eylül 2008 tarihinde iflasını açıklamasıyla 613 milyar dolar borcu ile ABD'nin (aynı zamanda dünyanın) en büyük iflası meydana geldi.⁵⁴ Lehman Brothers'ın iflası uzun süre dünya gündeminden düşmediği gibi, "bu iflas mı küresel krize sebep oldu, yoksa küresel kriz mi bu iflasa sebep oldu" tartışmaları da iktisatçıları karşı karşıya getirmişti. Öyle gözüküyor ki, her ikisi de birbirini beslemiştir. Lehman Brothers iflas etmeseydi, küresel kriz bu kadar yıkıcı olmayabilirdi. Aynı şekilde küresel piyasalar sağlam ve sağlıklı olsaydı, Lehman Brothers iflas etmeyebilir ya da iflas etse de, iflası bu denli etki yapmayabilirdi.

Lehman Brothers gibi dünya piyasalarına yön veren bir kuruluşun, öngörülemez bir şekilde iflas etmesi, kapitalizmin herkese bazı riskler yüklediğinin önemli bir kanıtıdır. Elbette kapitalizm, sadece küresel aktörler için değil, aynı zamanda ve özellikle de yoksullar için riskler barındırmaktadır. 20.000 çalışanı olan bir yatırım bankasının iflası, küresel bir krizi beslemekte ve dünya çapında milyonlarca insanın işsiz kalmasına veya ücretlerinin düşürülmesine sebep

⁵⁴ http://tr.wikipedia.org/wiki/Lehman_Brothers, (erişim tarihi: 01.02.2011)

olabilmektedir. Bu durum, küresel sistemin çalışanlar veya işsizler üzerinde önemli riskler taşıdığını göstermektedir.

Kapitalist sisteme bir de fırsatları yönünden bakacak olursak; yoksul kişilerin, çalışkanlıkları, risk alabilme cesaretleri ve belki biraz da şansları sayesinde önemli mevkilere gelip, yüksek gelir elde edebilme olanakları da vardır.

Kemal Şahin, kapitalizmin sunduğu fırsatları anlatmak için güzel bir örnek olabilir. Çok yoksul bir ailenin çocuğu olarak, Torosların küçük bir dağ köyü olan Taşlıpınar'da dünyaya gelen Kemal Şahin, ilkokul yıllarını çobanlık yaparak geçirmiştir. Ortaokul eğitimi için Seydişehir'deki akrabalarının yanına gidinceye kadar, köyündeki dağlardan başka bir yer görme imkânı bulamayan Kemal Şahin'i, kent ile köy arasındaki fark çok etkilemiştir. Kentteki şık beyler gibi yaşamak için tek çaresinin iyi bir eğitim olduğunu düşünmüş ve "Devlet Parasız Yatılı Bursu"nu kazanarak Konya Lisesinde okumuştur. Üniversite sınavı için Ankara'ya gitmesi gereken Kemal Şahin, o günleri şöyle anlatmaktadır: "Üniversite sınavları için Taşlıpınar'dan Ankara'ya yola çıktığımda 350 lira param vardı. 300 lirasını babam vermişti. Bu paranın Ankara ve İstanbul'daki on beş günlük sınav maratonunda bana yetmeyeceğini anlamış, ama babamı bir türlü ikna edememiştim. Ankara'nın otel ve yemek fiyatlarını Beyşehir ile mukayese ediyordu. Annemin gizliden verdiği 50 lira da fayda etmemişti. Üzerimdekiler dışında yedek bir elbisem dahi yoktu. Karışık duygular içinde Ankara'ya doğru yola çıkmıştım".

Genç Kemal sınavdan sınava koşarken parasız kalmış, ama bu çaresizlik onun sırasıyla Konya Eğitim Enstitüsü, Hava ve Kara Harp Okulu ile ODTÜ Makine Mühendisliğini kazanmasına engel olamamıştı. Çok sevdiği babası paşa olmasını bekleyedursun o, kararını çoktan vermiş ve ODTÜ'ye kayıt yaptırmıştır.

Hayatının dönüm noktası ise, Türkiye'deki binlerce kişi arasından kazandığı yurtdışı eğitim bursu olmuştur. Etibank tarafından burslu olarak gönderildiği Almanya Aachen Teknik Üniversitesinden 1982'de mezun oldu. O yıllarda Türkiye çok karışık olduğundan, Almanya'da mühendis olarak çalışmak istedi. Alman hükümeti buna izin vermeyince, Kemal Şahin, Almanya'da kalmanın en geçerli yollarından biri olan serbest çalışma yöntemini seçer ve öğrencilik yıllarında staj yaparken kazandığı 5 bin markla kurduğu küçük bir dükkânla iş hayatına atılır.

Devlet bursuyla okumak için gittiği Almanya'da "sıfırdan" başlayarak başarıdan başarıya imza atan Kemal Şahin, Türkiye, Avrupa ve ABD'de kurduğu şirketlerle milyar dolarlık yatırımlar yapar. 1997'de Almanya'da "Yılın İş Adanı", 1998'de "Avrupa Onur Girişimcisi" seçilir. Kemal Şahin'e ödülünü veren, dönemin Almanya Cumhurbaşkanı Johannes Rau, şunları söylemiştir:

Almanya'ya çalışmak veya okumak için gelen Türkler, artık işyerleri açarak istihdam yaratıyorlar. Alman ekonomisinin daha hızlı büyüerek dışa açılmasına katkı sağlıyorlar. Kemal Şahin gibi girişimciler, aynı zamanda, Almanya'nın dışarıda daha iyi tanıtılmasına da yardımcı oluyorlar.⁵⁵

⁵⁵ Kemal Şahin'in hayatının ayrıntıları için bkz.: Kemal Şahin, (2000). Zirvedeki Şahin, Çev: Rahime Demir, İstanbul: Hayat Yayınları.

Bu iki örnekte de görüldüğü gibi kapitalizm, herkes için risk ve fırsat sunan bir sistem olması yönüyle, adil gibi görülebilir; ancak riskler ve fırsatlar herkes için eşit değildir ve herkes için aynı anlama gelmemektedir.

Fırsat ve risk kavramları, kişiden kişiye farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Fırsat, bir iş adamı için, milyon dolarlık ihaleler alabilmekken, bir işsiz için, asgarî ücretli bir işe girmek olabilir. Ya da risk, işadamı için ihaleyi zamanında yetiştirememeye ve zarar etme ihtimali olabileceken, bir işçi için işini kaybetme ihtimali olabilir.

Fırsatlar ve riskler, kişiden kişiye farklı anlamlar taşıdıkları gibi, kişiden kişiye farklı oranlarda etkilidirler. Hollanda'da dünyaya gelen bir bebeğin sahip olduğu fırsatlarla, Somali'de dünyaya gelen bir bebeğin sahip olduğu fırsatlar aynı olmadığı gibi, karşılaşacakları riskler ve bu risklerden doğabilecek zararlar da aynı değildir. Norveç'teki bir bebeğin gelecekte terörist olma ihtimaliyle, Afganistan'daki bir bebeğin gelecekte terörist olma ihtimali çok farklıdır. Bu ihtimalin eşit olmadığı, Norveç'teki terör eylemi sonrası, insanların yaşadıkları şaşkınlıktan anlaşılmaktadır.

22.07.2011 tarihinde, Anders Breivik isimli aşırı sağcı olduğu belirtilen bir saldırgan Norveç'in başkenti Oslo'da öğle saatlerinde hükümet binalarının bulunduğu bölgede bombalı bir saldırı düzenledi. Bu saldırıda 7 kişi öldü, 10 kişi ağır yaralandı. Çok geçmeden ikinci kötü haber başkentin güneyindeki Utoya adasından geldi. Polis üniformalı saldırgan, işçi partisinin gençlik kollarının düzenlediği kampta otomatik silahla etrafa rastgele ateş açtı. Bu saldırı, 84 kişinin hayatını kaybetmesine neden oldu.⁵⁶

Bu feci saldırı sonrasında, Anders Breivik için, sosyopat, psikopat, ruh hastası gibi yakıştırmalar yapıldığı, insanların terörist demekte zorlandıkları anlaşılmaktadır. Aynı tarz saldırılar Ortadoğu kökenli bir kişi tarafından yapıldığında, tüm dünyada ortak bir dil kullanılarak terörün şiddetle lanetlendiği ve terörle savaşın tavizsiz devam edeceği yönünde güçlü bir duruş sergilendiği defalarca görülmüştür.

Norveçli bir kişinin yapmış olduğu terör eylemini, dünyanın böylesine şaşkınlıkla karşılamasına ve insanların Norveçli birine terörist demekte zorlanmasına belki de şaşkınlıkla gerek, çünkü bu gerçekten olağan bir şey değildir. Bir Norveçlinin terörist olma ihtimali neredeyse yok gibidir.

Bebeklerin etnik kökenlerine, yaşadıkları veya doğdukları yerlere göre, daha doğmadan bir takım avantajlara veya dezavantajlara sahip olmaları, adil değildir. Çünkü dünyadaki yerleşik düzende, bebeklerin veya henüz doğmamış olanların herhangi bir başarısı ya da başarısızlığı söz konusu değildir. Böyle olmasına rağmen bu düzen –olumlu veya olumsuz– en çok onları etkilemektedir.

Kapitalist düzenin, eşit olmayanlara eşit davranarak gerçek bir eşitlik sağlamadığını Ayşe Buğra şu şekilde ifade etmektedir:

⁵⁶ <http://www.trt.com.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=3a868210-c991-4v2e-b61d-ff94cccd0580>, erişim tarihi 23.07.2011

Piyasa yasaları, özgür ve eşit insanlar arasındaki değişim ilişkilerini belirleyen yasalardır. İnsanlar bu ilişkilere hiçbir ekonomi dışı zorlama olmaksızın, kendi özgür iradeleri ile katılırlar. Verilen mal veya hizmet karşılığında eşit değerde mal ve hizmet alınır veya el değiştiren para, söz konusu değer eşitliğini sağlar. Piyasa ilişkileri içinde, eve ekmek götürmek için çalışmak zorunda olanla onu işe alan tamamiyle eşittir ve iki taraf da ilişkiye katılıp katılmama konusunda aynı ölçüde özgürdür. Doğal olarak, burada söz konusu olan formel bir özgürlük ve eşitliktir. Dolayısıyla, piyasanın işleyişi, aslında eşit olmayanlara eşit davranılmasını gerektirir ve zayıfları koruyan mekanizmalardan yoksundur (Buğra, 2004, s. 226-7).

Kapitalist sistemde malların serbest dolaşımı ve ticaretin uluslararası hareketliliği çok önemlidir. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin karşılıklı ticaretleri, gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olmaktadır. Dış ticaret hareketliliğinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine gelişmesinin birinci nedeni, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin piyasa yapılarındaki farklılıktır. Gelişmekte olan ülkelerde çok sayıdaki tarımsal işletme, ürünlerinin fiyatlarını kontrol edemezken, gelişmiş ülkelerde, az sayıdaki sanayiciler mamullerinin fiyatlarını, aralarında anlaşıp diledikleri gibi kontrol altına alabilmektedirler. Burada gelişmiş ülkelerin, eksik rekabetten kaynaklanan aşırı kârlılığı söz konusudur. İkinci neden, gelişmiş ülkelerde, teknolojik gelişme sonucu sağlanan verim artışının fiyatlara yansımamasıdır. Bu ülkelerde verim artışı güçlü sendikalar nedeniyle, daha çok ücret artışı ve kâr şeklinde, işçiler ile firmalara gitmektedir. Oysa, gelişmekte olan ülkelerde teknolojik gelişme sonucu sağlanan verim artışı, güçlü sendikalar ve güçlü firmaların olmaması nedeniyle fiyatlara yansımakta ve fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, teknolojik gelişme sonucu, gelişmiş ülkelerin mamullerinin ihrac fiyatları düşmezken, gelişmekte olan ülkelerin ihrac ettiği tarımsal ürün fiyatları düşmektedir (Dinler, 1998, s. 470). Bu iki nedenden dolayı, tarımsal ürünler ihracatçısı durumunda olan gelişmekte olan ülkeler ile sanayi malları ihracatçısı durumunda olan gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin, sonunda fakir ülkelere zengin ülkelere gelir transferi olmaktadır. Bu gelir transferini, H.Odera Oruka, az gelişmiş dünyadan gelişmiş dünyaya doğru akan “refah muslukları” örneğiyle şu şekilde anlatmaktadır:

Zengin uluslar hiçbirşeyi karşılıksız olarak fakir uluslara vermezler; bu, zengin ulusların çok defa hemen kullanamayacakları sermayeleri olduğu zaman ve bu sermayelerini ancak fakir uluslara – bu ana sermayeyi faiziyle birlikte geri verecek olan fakir uluslara– borç vererek hemen kullanabildikleri zaman bile oluyor. Ayrıca, yapıldıkları şekliyle uluslar arasındaki alışverişler sonucunda fakir ulusların daha da fakirleştiği, zengin ulusların ise daha da zenginleştiği bugün empirik olarak doğrulanabilir. Bu demektir ki fakirden zengine doğru akan refah musluğu, zenginden fakire doğru akan musluktan çok daha büyüktür (Oruka, 1986, s. 49).

Görüldüğü gibi kapitalizm gelişmiş ülkeler lehine işleyen bir sistemdir. Bunun sonucu olarak da gelişmekte olan ülke vatandaşları, içinde buldukları yoksulluktan kurtulamamaktadırlar. Oysa tüm insanlar onurlu bir yaşam sürmeyi hak etmektedirler. İnsan, insan olmasından dolayı onurlu bir yaşam sürme hakkına sahiptir. “*Sadece beslenme, barınma, giyecek gibi temel ihtiyaçların karşılanması, insanın değeri olduğunu göstermek için yeterli değildir. Her şeyden önce toplumsal bir varlık olan insanın sosyal ve kültürel ihtiyaçları da vardır. İyi bir yaşam standardına sahip olmak istemesi en doğal hakkıdır*” (Niray, 2005, s. 288). Bu en doğal hakkın, tüm insanlar tarafından kullanılabilmesi, kapitalizm ile şimdiye kadar

mümkün olamamıştır. Ancak kapitalizm, sağladığı yüksek ekonomik kalkınma sayesinde, sürecin iyi yönetilebilmesi halinde, tüm insanların mutluluğuna hizmet eden bir mekanizma haline dönüştürülebilir. Kapitalist sistemin ekonomik kalkınma konusunda gösterdiği başarı ile elde edilen müthiş gelirin bir kısmının, insan haklarını küresel çapta korumakla görevlendirilmiş bir uluslararası örgüt eliyle, yoksullukla mücadelede kullanılması, gerçekçi bir çözüm gibi görünmektedir.

SONUÇ

İnsan, tüm canlılar arasında özel bir yere sahiptir ve başka hiçbir şart aranmaksızın, sadece insan olduğu için değerlidir. Her bir insan, sahip olduğu bu değere layık, onurlu bir yaşam sürebilmelidir. Her insan için, bunun olanaklarının sağlanabilmesi gerekir. Ne var ki, şimdiye kadar bu gereklilik gerçekleştirilememiştir.

Gelir dağılımı adaletsizliğinin insan hakları üzerindeki etkilerine yönelik olarak hazırlanan çalışmamızda, küreselleşen dünyamızda, insan hakları bilincinin de küreselleştiği, ancak şiddetli yoksulluğun önlenemediği görülmektedir. Bu noktada, insan haklarının evrensel olma niteliği öne çıkmaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinde, bir kimse yoksulluğa bağlı nedenlerden, örneğin açlıktan dolayı hayatını kaybediyorsa, o kişinin yaşam hakkı, dolayısıyla hiçbir hakkı korunamamış demektir. Yoksulluğa bağlı ölümlerin yaşandığı dünyamızda, bazı insanlar güzellik ürünlerine, takılarına, lüks otomobillerine, hatta evcil hayvanlarına binlerce dolar harcama yapabiliyorsa, insan hakları gereği gibi korunamıyor veya en ağır şekilde ihlâl ediliyor demektir.

İnsan hakları, tüm insanların sahip olduğu haklar olması nedeniyle evrenseldir. Evrensel olduğu için, tek tek her bireyin doğuştan sahip olduğu hakları korumak ve kollamak, tüm insanların görevi ve borcudur. Bu bağlamda, yoksullukla doğrudan ilgili olan, “ekonomik, sosyal ve kültürel hakların” her bir birey için, asgarî bir standartta da olsa sağlanabilmesi gerekmektedir. Bahsedilen asgarî standart, temel ihtiyaçların karşılanabileceği bir seviyeyi ifade etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kapitalizme eleştirel bir yaklaşım sergilemek yanlış olmaz.

Kapitalizm, hızlı ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi açısından oldukça başarılı olduğu kabul edilen bir sistem olmasına karşın, sağlanan gelirin büyük kısmının az sayıda kişinin eline geçmesi nedeniyle, adil bir sistem olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sistemde, gelir dağılımı, artan bir hızla bozulmaktadır. Bir yanda zenginlerin sayısı ve parası artarken, diğer yanda da yoksulların sayısı ve yoksulluğun şiddeti artmaktadır. Kapitalizm, zenginliğin ve yoksulluğun birlikte büyüdüğü, bazı insanlar için sağladığı refah düzeyinin yanında, bazı insanlar için yıkıcı etkileri olan, acımasız bir sistem olarak görünüyor.

Burada, insan hakları açısından bir refah değerlendirmesi yapmak faydalı olur. Kapitalizmin, hem toplam refah artışı, hem de ortalama refah artışı bakımından mükemmel sonuçlar verdiği, görülmüş en başarılı sistem olduğu kabul edilmektedir. Bu şaşırtıcı değildir, çünkü sermaye az sayıda kişide biriktiğinden, bu kişiler büyük yatırımlar yapabilmekte, böylece toplam kalkınma ivme kazanmaktadır. Ancak, insan hakları açısından, toplam refah artışı veya ortalama refah artışı sağlanması, öncelikli mesele değildir. Elbette refah düzeyinin artması olumlu bir gelişme olarak görülebilir, ancak yeterli değildir. Öncelikli olan, en kötü durumda olan kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir. Bu ortalama refaftan farklı bir şeydir. Bu fark, şöyle açıklanabilir: Özellikle sanayi devriminden bu yana ortalama refah, çok hızlı bir şekilde yükselmiştir. Dünya nüfusunun küçük bir oranı oldukça yüksek bir gelire sahiptir. Bu kişilerin gelirleri hızlı bir şekilde artmaya devam ettiği için, ortalama gelir de artmaktadır; ama bu durum, yoksulların sayısının da artıyor olmasıyla anlamsızlaşmaktadır. Buradaki temel sorun

gelir dağılımı adaletsizliğidir. İşte bu nedenle, insan haklarını herkes için gerçekleştirmek gerektiğine göre; geliri en düşük olanların, hakları olan onurlu bir yaşam sürebilmelerine yetecek bir gelire sahip olmaları, toplam refah artışından da ortalama refah artışından da çok daha önemlidir. Dünyada yoksulluktan dolayı bir kişi bile yaşamını yitiriyorsa, küresel kalkınma oranlarının ne olduğunun hiçbir anlamı olmamalıdır. Bazı insanların en temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamadığı bir dünyada, birilerinin çok yüksek gelirler elde etmesi, lüks tüketime yönelmesi, insanlık onuruna aykırılık teşkil etmektedir.

Gelir dağılımı adaletsizliğinin yaygın olduğu toplumlarda pek çok sorun birbirini beslemektedir. Ekonomik yönünün yanı sıra sosyolojik ve psikolojik boyutları da olan yoksulluk olgusunun temeline inerek ve nedenlerini inceleyerek, yoksulluğu azaltma ya da yok etme konusunda yapılan araştırma ve çalışmalara yoğunluk kazandırarak, bu sorunları çözüme kavuşturmanın, insan hakları ihlallerinin önlenmesine büyük katkısı olacaktır.

İnsan haklarının korunması için bazı durumlarda devletlerin pasif olması, bazı durumlarda da aktif olmasını gerektirmektedir. Özellikle birinci kuşak haklar olarak adlandırılan “sivil ve siyasal haklar” devletin pasif kalmasını gerektiren, kişiler için “dokunulmaz alanlar” ön gören haklardır. Bu haklar açısından devletlerden beklenen, bu hakları çiğnememesidir. İkinci kuşak haklar olarak adlandırılan “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar”da durum farklıdır. Bu hakların sağlanabilmesi için, devletler aktif olmalı, gerekli önlemleri almalıdırlar. Devletler, her bir bireyin, bu haklarını kullanabileceği ortamı oluşturmali, bu haklarını kullanamayanlar için de gerekli destekleri sağlamalıdırlar. Bu noktada “sosyal devlet”e önemli görevler düşmektedir.

Sosyal devletten, sahip olduğu hakları kendi imkânlarıyla kullanamayan vatandaşlarının da bu hakları kullanabilmelerini sağlaması beklenir. Sosyal devlet, vatandaşları arasındaki gelir ve fırsat eşitsizliklerini gidermeye yönelik çalışmalar yapan, herkese temel ihtiyaçlara ulaşabilme olanağı sağlayan devlettir. Ne var ki, her vatandaşına, sahip olduğu temel haklara ulaşma olanağını sağlamak imkânına sahip olmayan devletler de vardır. Böyle durumlarda, Birleşmiş Milletler önemli bir rol oynayabilir ve insan haklarının her yerde ve herkes için korunmasını sağlamak için gerekli görülen tedbirleri alabilir.

Ulusal imkânlar, vatandaşların temel ihtiyaçlarını sağlamaya yetecek düzeyde olmadığında, uluslararası destek son derece önemli olacaktır, ancak bu destek, yüksek faizli borçlar yoluyla değil, karşılıksız yardımlar yoluyla sağlanmalıdır. Bu elbette kolay bir şey değildir. Gelişmiş ülke vatandaşları, verdikleri vergilerin “başka ülkenin yoksulları”na aktarılmasını istemeyebilir. Böyle bir durumda, “insan hakları eğitimi” son derece önemlidir.

Yaygın şekilde verilecek “insan hakları eğitimi” sayesinde, kişilerin bilinçlenmeleri, insanın değerinin bilincine ulaşmaları sağlanabilir. İnsanın değerinin bilincine ulaşmış bir kişinin, yoksullara “benim ülkemin yoksulları” veya “başka ülkenin yoksulları” gözüyle bakması düşünülemez. İnsana, sadece insan olduğu için değer verir ve o değeri korumak için yapılması gerekenleri yapar.

İnsan hakları konusunda insanların bilinçlenmeleri, sadece muamele etme etiğine sahip olmalarını değil, aynı zamanda, sahip oldukları onura uygun bir muamele görmeyi talep etmelerini de sağlayacaktır. Son dönemde, Kuzey Afrika’da bu taleplerin yaygınlaştığı görülmektedir. Gelişmiş iletişim teknolojileri, özellikle de internet, hak ve özgürlükler bilincinin küresel bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Bu iletişim araçlarıyla bilinçlenen ve örgütlenen

kitleler, daha fazla özgürlük, daha fazla demokrasi ve daha fazla insan hakları taleplerini yüksek sesle dile getirmektedirler. Bu talepleri dile getirenlerin, önemli değişimler sağladıkları, 40 yıllık diktatörleri istifaya veya ülkeyi terk etmeye mecbur ettikleri görülmektedir. Bu ülkelerde, yoksulluk çok yaygın olduğu halde, bu kişilerin sahip oldukları ancak kullanamadıkları haklarının mücadelesini vermekten geri kalmamaları, bir şeyi anlamamızı sağlamıştır. Bilginin müthiş bir hızla küreselleştiği bu süreçte, artık demokrasi ve insan hakları taleplerinden kaçınmanın mümkün olmadığı görülmüş, insan haklarına dayalı demokratik bir yönetim anlayışının, uluslararası meşruiyetin temelini oluşturduğu kabulü dünya düzeyinde yaygınlaşmıştır. Bunun gereklerini yerine getirmek hepimize, ama en başta yöneticilere düşer.

KAYNAKLAR

- Âfetinan, A. (1969). *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: TTK Basımevi
- Alkin, K., & Gürlesel, C.F. (2010). *Türkiye için Yeni Bir Büyüme Modeli*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- Bilgili, A.E., & Altan, İ. (2003). *Yoksulluk*, İstanbul: Bilge Yayınları
- Bilgili, Y. (2011). *Mikro İktisat Ders Notları*, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları
- Buğra, A. (2004). “Küreselleşme, Ekonomik Yaşam ve İnsan Hakları”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Buğra, A. (2010a). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, 4.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- Buğra, A. (2010b). *İktisatçılar ve İnsanlar*, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- Ceylan, C. “Yoksulluğun Çocuk Suçluluğuna Etkisi”,
<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/yoksullukcocuk.htm>, (erişim tarihi 25.10.2010)
- Çotuksöken, B. (2004). “İnsan Hakları Eğitiminde Felsefenin Vazgeçilmez Rolü”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Deveci, C. (2004). “İnsan Haklarını Aristoteles Evrenselciliğiyle Anlamanın Olanaklılığı”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Dinler, Z. (1998). *İktisada Giriş*, 4. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları
- Doğan, C. (2007). *Ekonomik ve Mali Politikaların Gelir Dağılımına Etkisi 1980-2005*, Ankara: Oluş Yayıncılık
- Eroğlu, H. (1990). *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları
- Okumuş, Ş. (2010). *Dünyada ve Türkiye’de Mikro Finansman ve Yoksulluğun Azaltılması*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- Kaboğlu, İ.Ö. (2002). *Özgürlükler Hukuku*, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Karal, E.Z. (1998). *Atatürk’ten Düşünceler*, Ankara: METU Press
- Kırım, A. (2008). *Türkiye Nasıl Zenginleşir*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Oruka, H.O. (1986). “Günümüzde Felsefe ve İnsanlık”, *Dünya Problemleri Karşısında Felsefe*, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Kuçuradi, İ. (2004). “Evrensel Bildirgenin 50. Yılında İnsan Hakları”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü

- Kuçuradi, İ. (2006). *Etik*, 4. Baskı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Kuçuradi, İ. (2007). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Kuçuradi, İ. (2009). *Çağın Olayları Arasında*, 3. Baskı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Kuçuradi, İ., & Peker, B. (2004). *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Kurtcephe, İ., & Beden, A. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Alp Yayınevi
- Niray, N. (2005). “Yoksulluk ve Şiddet Geriliminde İnsan Hakları”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(23), s. 283-293
- Nutku, U. (1998). *İnsan Felsefesi Çalışmaları*, İzmir: Etki Yayınları
- Oğuz, Ş. (03 Temmuz 2011). “Önce Yoksullar mı?”, *Sabah Gazetesi*
- Özkan, A. (2005). “Küreselleşmenin Demokratikleşmeye Etkileri ve Türk Demokrasisi”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(23), s. 295-303
- Pogge, T. (2006). *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, Çev: Güneş Kömürcüler, İstanbul: Bilgi Üniv. Yayınları
- Pollis, A. (2004). “Yeniden Yapılandırma ve Diyalog”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Rousseau, J.J. (1753). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev: Rasih Nuri İleri, 8.Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2004
- Savaş, V.F. (2004). “Globalleşme ve İnsan Hakları”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Smith, A. (1776). *Ulusların Zenginliği*, Çev: Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985
- Şahin, K. (2000). *Zirvedeki Şahin*, Çev: Rahime Demir, İstanbul: Hayat Yayınları
- Tepe, H. (2004). “Kimlik, Kimlikler ve İnsan Hakları”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Timur, T. (2004). “Küreselleşme, İnsan Hakları ve Türk Demokrasisi”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Türk, H.S. (2004). “İnsan Haklarının Dünü Bugünü ve Yarını”, *Elli Yıllık Deneyimler Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, 2. Baskı, Yay. Haz. İoanna Kuçuradi & Bülent Peker, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi-UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü
- Uzunhasanoğlu, Z.D. (2007). *Ekonomik ve Mali Politikaların Gelir Dağılımına Etkisi 1980-2005*, Ankara: Oluş Yayıncılık
- Ülgen, C. (2009). *T.C. Anayasası*, İstanbul: Beta Yayıncılık

- “Antalya’da 5 milyon dolarlık Hint düğünü”, <http://www.haber24.com/Video-Haber/1-193833/Antalya-da-5-milyon-dolarlik-Hint-dugunu.html>, (erişim tarihi 20.07.2011)
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, (1997). (3 Cilt), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Birleşmiş Milletler Bin Yıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010, http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/TR%202010%20MDG%20Report_TR.pdf, (erişim tarihi 30.11.2010)
- DİE, (1994). *Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi*
- DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: 2001
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gelirdag/oik610.pdf>, (erişim tarihi 04.03.2011)
- DPT, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: 2007
<http://ekutup.dpt.gov.tr/gelirdag/oik691.pdf>, (erişim tarihi 04.03.2011)
- <http://www.haberler.com/sozcu-gazetesi/>, (erişim tarihi 07.02.2011)
- <http://www.trt.com.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=3a868210-c991-4v2e-b61d-ff94cccd0580>, (erişim tarihi 23.07.2011)
- ICESCR (*International Covenant on Economic Social and Cultural Rights*)
- ILO (International Labour Office). *Global Employment Trends 2007*, Cenevre: ILO.
<http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/download/getb07en.pdf>, (erişim tarihi 24.12.2010)
- “Lehman Brothers Olayı”. http://tr.wikipedia.org/wiki/Lehman_Brothers, (erişim tarihi 01.02.2011)
- Posta Gazetesi, 26 Aralık 2010. “Vergilerle oynarsanız, sermaye dışarı yönelir”.
- Resmi Gazete, 14 Haziran 1986. *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu*, (kanun no. 3294), kabul tarihi 29.5.1986
- Sabah Gazetesi, 24 Nisan 2011. “Sıfır Sorunla Markalaştı”
- TDK, tdkterim.gov.tr/bts/, (erişim tarihi 28.07.2011)
- TESEV (2006). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, İstanbul: TESEV
- TÜİK (2006), “Çocuk İşgücü Araştırması”,
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=26&ust_id=8, (erişim tarihi 24.12.2010)
- TÜİK (2008), “Yoksulluk Çalışması Sonuçları”,
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=23&ust_id=7, (erişim tarihi 24.12.2010)
- TÜİK (2008), “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması”, Sayı: 134
- TÜİK (2009), “Hane Halkı Tüketim Harcaması Sonuçları”,
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=24&ust_id=7&tk_id=6295, (erişim tarihi 23.12.2010)
- TÜSEV (2006). *Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet*, İstanbul: TÜSEV
- TÜSİAD, “Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk–2000”
- UNDP (United Nations Development Programme, 1999). *Human Development Report*
- UNDP (United Nations Development Programme, 2000). *Human Development Report*
- World Bank, (2000). *World Development Report*
- World Bank, (2005). *Global Economic Prospects, Trade, Regionalism and Development*

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Tekirdağ'da doğmuştur. Orta öğrenimini, 1997 yılında Çerkezköy Çok Programlı Lisesinde; lisans eğitimini, 2003 yılında Selçuk Üniversitesi İİBF İşletme Bölümünde tamamlamıştır. 2004 yılında askerliğini yapmış olan Cafer DURNA, 2005 yılından itibaren çeşitli kamu kurumlarının farklı pozisyonlarında memur olarak görev yapmaktadır.